

BENCZES ISTVÁN–SZIJÁRTÓ NORBERT

Államháztartási kiadások alakulása populista kormányok alatt Kelet-Közép-Európában

A 2010-es évektől indulóan populista fordulat zajlott le Kelet- Közép-Európa országaiban, amelynek eredményeképpen a populista erők a végrehajtó hatalom szintjén is megjelentek. A populista kormányzást a szakirodalom a költségvetési korlátot figyelmen kívül hagyó, felelőtlen költségvetési politikával, továbbá a társadalmat tudatosan megosztó jövedelem-újraelosztó államháztartási politikával azonosítja. A 2010 és 2022 közötti időszakot átfogó vizsgálatunk azt mutatta, hogy a régió populista kormányai – általánosságban – nem éltek a deficitfinanszírozás és az államadósság-generálás lehetőségével, nem voltak kevésbé fegyelmezettek, mint nem populista társaik. A kormányra került populista pártok ugyanakkor tudatosan nyúltak a jövedelem-újraelosztás eszközeihez az államháztartás kiadási oldalán. Ám az egyes populista kormányok preferenciái akár jelentős mértékben is eltérhettek egymástól, vagyis nem lehet egyértelműen azonosítani valamifajta populista költségvetési programot a régióban.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E62, H5, H6, O23.

Bevezetés

A populizmus – mint széles értelemben vett társadalmi jelenség – hosszú időn át szinte ismeretlen volt a fejlett világ országaiban. A jelenséget kifejezetten a latin-amerikai országok rendszerjellemzőjeként azonosították társadalomtudósok, ideértve a közgazdaság-tudomány művelőit is (lásd különösen *Dornbusch-Edwards* [1990] vagy *Acemoglu és szerzőtársai* [2013]). Általános meggyőződésé vált, hogy a stabil demokratikus jog- és intézményrendszert működtető fejlett országokban,

* Köszönettel tartozunk *Csaba Lászlónak, Denis Ivanovnak, Kutasi Gábornak és Szabó Krisztínának* a kéziratához fűzött hasznos tanácsaikért, megjegyzéseikért. A cikk mindazonáltal a szerzők saját véleményét tükrözi, az esetleges hibákért a felelősség csakis a szerzőket terheli.

Benczes István egyetemi tanár, BCE Világgazdasági Tanszék; tudományos tanácsadó, HUN-REN KRTK Világgazdasági Intézet (e-mail: istvan.benczes@uni-corvinus.hu).

Szijártó Norbert egyetemi adjunktus, BCE Világgazdasági Tanszék (e-mail: norbert.szijarto@uni-corvinus.hu).

A kézirat első változata 2024. augusztus 26-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.10.1001>

ideértve az Európai Unió országait is, a populizmus csak marginális, elszigetelt jelenség maradhat. Mostanra azonban szerte Európában a populista pártok nemcsak kihívói lettek a tradicionális bal- és jobboldali pártoknak, hanem több esetben is kormányra kerültek. 2015-ben a Sziriza került hatalomra Görögországban, majd 2018-ban az Öt Csillag Mozgalom vezetésével és az Északi Liga részvételével alakult populista koalíciós kormány Olaszországban. Spanyolországban 2020-ban kisebbik koalíciós partnerként léphetett kormányra a Podemos.¹

Nyugat- és Dél-Európában e fenti folyamat – ideértve e pártok létrejöttét, felemelkedését és kormányzóerővé válását – szorosán összefonódott a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi és gazdasági, valamint a két esztendővel később indult európai adósságválsággal, illetve az azt követő, a megszorításokra építő és így az euroszkepticizmust is nagyban felerősítő válságrendezési folyamatokkal. Közös volt e pártokban/mozgalmakban, hogy alulról építkezve, az egyes országokban működő tradicionális pártok és az azok által a válságrendezésre kínált megszorítások ellenében szerveződtek meg. Rendszerkritikus erőként definiálták magukat, és elitellenes retorikát használtak.

Ellentétben a görög–olasz–spanyol hármassal, amelyek jellemzően baloldaltól (akár szélsőbaloldaltól) támadták a fennálló *status quót*, Kelet-Közép-Európa országaiban egy más jellegű populista fordulat zajlott le. Ezen populista erők meghatározóan a politikai paletta jobboldaláról érkeztek, gyakorta autokratikus, illiberális formában (Csaba [2022], Csanádi és szerzőtársai [2022], Enyedi [2016], Györfly–Martin [2023], Kornai [2015], Madlovics–Magyar [2023], Sallai–Schnyder [2020]).² A magyar Fidesz 2010-től négy kétharmados győzelmet tudhat magáénak, a lengyel Jog és Igazságosság pártja (PiS) 2015 után 2019-ben is kormányt alakíthatott.³ Bulgáriában 2009-től három cikluson át volt hatalomban a Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) nevet viselő populista erő, amely kétéves szünet után 2023-ban újra kormányra került. A Szlovén Demokrata Párt – hasonlóan a magyar Fideszhez – a rendszerváltás óta jelen van a szlovén pártpolitikában, és a 2010-es években populista fordulatot hajtott végre, előbb 2012-ben, majd 2020 és 2022 között volt kormányon. Csehországban Andrej Babiš üzletember csinált sikeres politikai karriert: pártja, az ANO 2011 élén irányította az országot 2017 és 2021 között (az azt megelőző ciklusban pedig pénzügyminiszterként és miniszterelnök-helyettesként tevékenykedett a koalíciós kormány tagjaként). Szintén 2011-ben és szintén üzletember alapította meg a szlovák jobboldali OĽaNO nevű pártot, amely 2020 és 2023 között volt kormányon.

¹ A Ciprasz vezette görög Sziriza a szavazatok 36,3 százalékát gyűjtötte be, az Öt Csillag Mozgalom a voksok 32,7 százalékát, míg az Északi Liga a 17,8 százalékát kapta. A Podemos 14,3 százalékos támogatottságot élvezett.

² A populista, illetve az autokrata pártok és vezérek közötti különbségekről és hasonlóságokról, illetve az autokrata rezsimek demokratikus rendszerekben történő megerősödéséről lásd különösen Guriev–Treisman [2022] időközben magyarul is hozzáférhető kötetét. Szelényi–Mihályi [2021] a liberlizmustól indulóan az illiberális és autoriter rezsimeken át a despotizmusig tekinti át szisztematikusan a kortárs létező rendszereket.

³ A lengyel PiS 2005 és 2007 között volt először kormányon, akkor még jobbközép kereszténydemokrata pártként definiálva önmagát.

De a magukat baloldaliként definiáló régiós populista pártok – mint a román Szociáldemokrata Párt (PSD, 2012–2015, 2017–2019, 2022–) vagy a szlovák Smer/Írány (2012–2020, 2023–) – több tekintetben hasonlítanak a jobboldali, szélsőjobboldali alakulatokhoz, amennyiben retorikájuk nacionalista, kisebbség- és bevándorlásellenes (ez baloldali nyugati partnereik retorikai eszköztárából rendre hiányzik).⁴ Robert Fico ráadásul a szélsőjobboldali Szlovák Nemzeti Párttal alakított kormányt 2016 és 2020 között. Az Európai Unió új tagállamainak populista pártjai közül leginkább a litván Munkapárt volt baloldaliként azonosítható, amely 2012 és 2016 között kapott szerepet a balti ország kormányában.

Ez a rövid áttekintés is jelzi, hogy a nyugat-európai trendekkel ellentétben a populista pártok kormányra kerülése egyáltalán nem tekinthető egyedi eseménynek a kelet-közép-európai új tagállamok táborában. Ha a hatalomban töltött éveket egy-egy epizódnak (megfigyelési egységnek) tekintjük, akkor a vizsgált 13 éves időszakban, vagyis 2010 és 2022 között, az EU 11 kelet-közép-európai tagországában az esetek 52,4 százalékában populista erők (is) kormányoztak. Ez a nagyságrend magától értetődően indokolja annak vizsgálatát, hogy a populista kormányok különböznek-e gazdaságpolitikájuk (és különösen költségvetési politikájuk) alakításában más régiós pártoktól, kormányoktól, azaz létezik-e valamifajta populista gazdaságpolitikai program, ahogyan azt *Dornbusch-Edwards* [1990] a múlt században tett latin-amerikai megfigyeléseik alapján feltételezte.

E gazdaságpolitikai program azonosítása azonban korántsem magától értetődő feladat. Amíg ugyanis a tradicionális baloldali pártok jellemzően magasabb arányú újraelosztást, több jóléti szolgáltatást és általában is kiterjedt(ebb) állami beavatkozást ígérnek, a jobboldaliak pedig alacsony(abb) adókat, kisebb újraelosztást és összességében is kisebb államot képzelnek el, addig a populista erökhöz nem lehetséges egyértelműen definiálható és közvetlenül is azonosítható gazdaság- és közpolitikai programot kapcsolni (*Mudde-Rovira Kaltwasser* [2018]). A kortárs értelmezés szerint ugyanis a populizmus – szemben a szocializmussal, a liberalizmussal vagy a konzervativizmussal – egy nem teljes értékű, illetve másként: vékony központú (*thin-centred*) ideológia, amely nem egyszerűen a „tisztá” emberek és a korrupit elit antagonisztikus szembenállását feltételezi, hanem a politikát a többség (és csakis a többség) akarataként definiálja (*Mudde* [2004]).

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lehetne a populizmus gazdasági dimenzióját érdemi módon vizsgálni, felderítve a kormányra kerülő populista erők gazdaságpolitikái közötti hasonlóságokat és különbözőségeket (*Rovira Kaltwasser* [2019]). Erre vonatkozó vizsgálódások Kelet-Közép-Európa kontextusában is megfogalmazódtak már – jellemzően összehasonlító esettanulmányok formájában.⁵ Tanulmányunk leginkább *Bod* [2024], *Elsässer-Röth* [2024], valamint *Feldmann-Popa* [2022] munkájával rokonítható, amennyiben egyfelől a cél ez esetben is a kormányzati döntéshozók preferenciáinak feltérképezése az államháztartás kiadási

⁴ Romániáról lásd *Ban* [2024], Szlovákiáról *Kollai-Bánki* [2024].

⁵ A teljesség igénye nélkül lásd különösen *Ban és szerzőtársai* [2023], *Bartha és szerzőtársai* [2020], *Benczes-Orzechowska-Waclawska* [2024], *Bluhm-Varga* [2020], *Kollai* [2020], *Orenstein-Bugarić* [2022], *Sata-Karolewski* [2020], *Scheiring* [2021], *Szanyi* [2022], valamint *Toplisek* [2020].

oldalának vizsgálata által. Másfelől pedig itt is elismerésre kerül, hogy a populizmus elsősorban politikai jelenség. Mint ilyen, az elosztási döntések is kifejezetten politikai célokat szolgálnak oly módon, hogy bizonyos csoportokat előnyösebb helyzetbe hozhatnak még akkor is, ha a politikai közösség egészének jóléte nem javul, sőt akár romlik.⁶

A bevezetőt követően a populizmus és a gazdaságpolitika-formálás viszonyát tárgyaljuk, különös tekintettel a költségvetési politikai jövedelem-újraelosztás kérdésére. Majd a 11 kelet-közép-európai új tagállam populista kormányainak költségvetési mutatóit tekintjük át, kitérve az államháztartás méretére (teljes kiadások), annak éves egyenlegére és az államadósság-ráta alakulására. Ezután az államháztartás kiadási oldalára koncentrálnak tárjuk fel a populista kormányok költési preferenciáinak hasonlóságait és különbségeit. Végül a tárgyaltak alapján levonjuk következtetéseinket.

Populizmus a gazdaság(politiká)ban

A populizmus gazdaságtani értelmezését *Dornbusch-Edwards* [1990], [1991] fogalmazta meg Latin-Amerika múlt századbéli, kudarcokkal terhelt fejlődési pályája alapján. A szerzőpáros számára nem önmagában a politikai rezsimek populista jellege kínálta a feladványt (sőt éppen azt hangsúlyozták, hogy ezen rezsimek politikai és ideológiai értelemben sokfélék lehetnek), hanem az alkalmazott gazdaságpolitikák azon elegye, amelyet az érintett kormányok egyöntetűen alkalmaztak annak reményében, hogy fellendítsék gazdaságaikat. A gazdasági modernizáció és a szegénység leküzdése céljából az érintett kormányok erőltetett importhelyettesítéses iparosításba fogtak, mesterségesen generáltak keresletet, feltételezve, hogy ily módon termelésbe állíthatók a kihasználatlan kapacitások (*Sachs* [1989]). Míg a dependenciaiskola az alulfejlettség állapotának meghaladását látta a populista modernizációs programban (lásd *Cardoso-Faletto* [1979]), addig *Dornbusch-Edwards* [1991] az elmaradottság, a szegénység és a jövedelmi egyenlőtlenségek újratermelődésének okaként azonosította azt.⁷

A populizmus jelenkori gazdasági vizsgálatában is erőteljesen megjelenik az a feltevés, miszerint a populizmus a korlátokat figyelmen kívül hagyó, expanzív,

⁶ Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy a redisztribúciós döntések hosszú távú jóléti és a konvergenciára kifejtett hatásaival itt nem foglalkozunk. Így egyebek mellett azzal sem, hogy populista kormányok alatt miként alakult a gazdasági növekedés aktuális értéke, annak potenciális nagysága vagy az egy főre jutó jövedelem, illetve hogy az általuk vitt gazdaságpolitika mennyiben volt fenntartható. A 11 kelet-közép-európai uniós tagállam 2010-es évekbeli fejlődési pályáiról, a fenntarthatóság kérdéséről és az úgynevezett közepes jövedelem csapdája kezelésének eltérő stratégiáiról lásd különösen *Györfly* [2021]. A konvergencia (gazdasági, intézményi és szociális konvergencia) és az azt befolyásoló, az uniós tagságból eredő hatások (kereskedelmi, beruházási, pénzügyi és intézményi csatornák) mélyebb elemzése kapcsán a *Landesmann-Székely* [2021a], [2021b] által szerkesztett kétkötetes összefoglaló nyújt részletes eligazodást. Míg *Mátyás* [2022] kötete az előbbieket egészíti ki a koronavírus-válság régiós hatásaival.

⁷ A magyar irodalomban mások mellett lásd egyfelől *Kádár* [1977] és *Szentes* [1990] a 20. századi tapasztalatokról, másfelől *Deák-Ricz* [2022], *Lehoczki* [2013], valamint *Ricz* [2020] az elmúlt két évtized Latin-Amerikájáról.

keresletösztönző és legtöbbször fenntarthatatlannak bizonyuló gazdaságpolitikák összessége. E felfogást tette magáévá a tárgyban egyik legtöbbet hivatkozott *Acemoglu és szerzőtársai* [2013] is, amely a populista gazdaságpolitikát definíciószerűen az expanzív, szuboptimális újraelosztó politikaként azonosította. *Ball és szerzőtársai* [2019], valamint *Bittencourt* [2012] latin-amerikai országok makrogazdasági teljesítményét vizsgálva találtak negatív összefüggést költségvetési és monetáris expanzió és a gazdasági növekedés között (az államadósság-állomány növekedését és a pénzromlás ütemének gyorsulását is ideértve). Az új évezred latin-amerikai rózsaszín hullámát vizsgálva *Edwards* [2019] úgy érvelt, hogy amíg a múlt századi klasszikus populizmus egyként támogatta a laza monetáris politikát és a költségvetési túlköltekezést, addig az újpopulizmus monetáris kiegyensúlyozottságra törekedve valósít(ott) meg adóssággeneráló költségvetési aktivizmust.

Meglepő ugyanakkor, hogy Latin-Amerikán túl is hasonló eredményeket találtak szerzők. A világ országaira kiterjedő, az 1900 és 2020 közötti időszakot vizsgáló nagymintás vizsgálatukban *Funke és szerzőtársai* [2023] azt találta, hogy a populizmus gazdasági költsége kifejezetten nagy: hosszú távon ugyanis az egy főre jutó jövedelem akár 10 százalékponttal is kisebb lehet populista kormányok esetében, míg az államadósság jelentős mértékben felhalmozódik (ahhoz képest, ha nem populista erők volnának hatalomban). Általános érvénnyel ugyan, de kifejezetten az EU-ra koncentrálván *Dustmann és szerzőtársai* [2017] így fogalmazott: a populisták

„gyorsabb növekedést, magasabb béreket és kiterjesztett szociális programokat ígérnek, legtöbbször anélkül, hogy figyelembe vennék a költségvetési és a fizetésimérleg-korlátozat”. (*Dustmann és szerzőtársai* [2017] 5. o.)

A 21. században világhíressé vált a populizmus, amely Ausztráliától Indián át Európában és az Egyesült Államokban is gyökeret eresztett (*Guriev–Papaioannou* [2022]). A populizmus általános jellemzője, hogy egyszerű megoldásokat kínál összetett problémákra oly módon, hogy a társadalmat megosztja két, egymással a végletekig szemben álló és ellenséges csoportra. Ebben az antagonisztikus viszonyban a gonosz a korrump gazdasági és politikai elit jeleníti meg, amely a közösség jóléte helyett saját boldogulását keresi. A másik oldalon található azok a „tisztá” emberek, akiket a politika korábban ignorált és/vagy lenézett. Utóbbiak képviselőre vállalkozik az establishmenten kívülről érkező populista politikus. A populista azt ígéri, hogy kompromisszumok nélkül képviseli a „tisztá” emberek érdekeit, a legitim hatalom végső forrása ugyanis nála maga a nép. Következésképpen a politika mindenkor a tiszta és belső törésvonalaktól mentes, homogén közösségként értelmezett emberek (a „nép”) akaratának a kifejeződése (*Mudde* [2004]).⁸

A költségvetési politika azáltal értékelődik fel a populista számára, hogy az a jövedelem-újraelosztás evidens eszköze. Abban a világban, amelyet jók és gonoszok „laknak be”, a költségvetési politika közvetlenül is lehetőséget kínál a jutalmazásra,

⁸ Cas Mudde általánosan használt populizmusdefiníciója mellett (lásd vékony központú ideológia) a másik viszonylag széles körben használt megközelítés politikai stratégiaként azonosítja a populizmust (erről a vitáról magyarul lásd *Ádám* [2024], *Bartha* [2024]).

illetve a büntetésre. Ellentétben azonban *Acemoglu és szerzőtársai* [2013] vagy *Dornbusch-Edwards* [1990] modelljeivel, a redisztribúciónak nem szükségszerűen kell fenntarthatatlan költségvetési expanzióban kulminálnia populista hatalomátvétel esetén sem. Az Európai Unió szabályrendszere ezt – elvben – tiltja is. Ugyanakkor az államháztartás terepet kínál a társadalom kettéosztásának materiális alapú kifejező(őd)ésére. A populisták ugyanis nemcsak megosztják a társadalmat jókra és rosszakra, hanem ígéretet is tesznek arra, hogy hatalomra kerülésük esetén felrúgják a *status quót*, és helyzetbe hozzák a „tisztá” emberek csoportját. A kompromisszummentes, morális alapú felosztás pedig az államháztartás bevételi és kiadási oldalán anyagi formában, közvetlenül is tetten érhetővé válik. A jövedelem-újraelosztás tehát a populisták részéről annak tudatos felvállalása, hogy a politika által preferált csoportokat szándékosan és vállaltan előnyösebb helyzetbe hozza, akár a többiek (az elitek, a kimaradtak) kárára is.

A „mi” versus „ők” dichotómia alapján két nagy populizmusváltozatot azonosít a szakirodalom: a befogadó (vagy inkluzív) és a kirekesztő (vagy exkluzív) módozatokat. A populizmus befogadó vagy baloldali változata leginkább gazdasági alapon képez társadalmi törésvonalakat, és eredendően egalitárius. Célkeresztjében a globális üzleti és pénzügyi elit áll, élesen kritizálva magát a kapitalizmust is (*Rodrik* [2018]). Az inkluzív jelző egyebek mellett arra utal, hogy a hatalomba került populisták jóléti programokat hirdetve a szegény és marginalizált, kirekesztett társadalmi csoportokat kívánják redisztribúciós eszközökkel jobb helyzetbe hozni. E csoportok csak részben azonosak a globalizáció veszteséivel, többségükben ugyanis olyan strukturális problémáktól sújtott társadalmi szegmensekből érkeznek, amelyek valójában korábban sem részesülhettek a globalizáció hasznaiból (*Mudde-Rovira Kaltwasser* [2013]). A Sziriza, a Podemos vagy az Öt Csillag is ilyen baloldali populista pártoknak tekinthetők.⁹

A populizmus jobboldali, kirekesztő változata nem feltétlenül tagadja a gazdasági törésvonalak meglétét, ám a kulturálisan meghatározott, az identitáshoz köthető törésvonalak elsőbbséget élveznek. A globalizáció negatív hatásai közül nem elsősorban a kereskedelmi nyitást vagy a külföldi működőtőke beáramlását kritizálja, hanem a bevándorlást (*Dustmann és szerzőtársai* [2017], *Rodrik* [2018]). A jobboldali populista politika azt ismeri fel, hogy szavazóik nem a magántulajdon vagy a szabadpiaci működés melletti kiállást értékelik (mint feltételezik azt a főáramú jobboldali, konzervatív pártok), hanem a szuverenitást, a tradíciókat, a kulturális azonosulást (*van*

⁹ Az Öt Csillag Mozgalom egyebek mellett az Olaszországot megbénító korrupció ellen és a választási rendszer reformjának programjával lépett színre, kifejezetten a helyi közösségekre és a különféle internetes platformokra támaszkodva. Egyik legmarkánsabb követelése az alapjövedelem bevezetése volt. A Podemos az adósságválság miatti megszorítások ellen szervezett utcai tüntetések, demonstrációk bázisán formálódott. A milliőkat felvonultató megmozdulások egyként kritizálták a romló gazdasági kilátásokat és a fennálló kétpárti politikai rendszert, valamint a kapitalizmust. A görög Sziriza ugyan már jóval a válság előtt igyekezett összefogni a rendszerkritikus baloldali és szélsőbaloldali gondolkodókat, de az áttörést a 2010-es évek hozták meg számára. Ciprasz kormánya folyamatosan konfrontálódott az EU-val, kilátásba helyezve, hogy nem működik együtt a kimentésért cserében elvárt reformok végrehajtásában.

Hauwaert–van Kessel [2018]). A jobboldali populista szavazó kevésbé a pénztárcája, mint inkább az értékei és hiedelmei alapján szavaz (*Benczes–Szabó* [2023]).

A fejlett világ országaiban a populizmus az esetek nagyobb részében annak jobboldali vagy exkluzív formájában van jelen, amelyben a „tisztá” emberek körét etnikai alapon meghatározó populizmus a „kívülállókát” ellenséggként azonosítja. E kívülállók lehetnek menekültek, gazdasági bevándorlók, de lehetnek akár nemzetközi pénzügyi és gazdasági szervezetek, csoportok, mint például az IMF vagy akár olyan szupranacionális intézmények, mint az Európai Bizottság. Ezek az exkluzív rendszerek olyan jóléti rezsimit működtetnek, amelyben a juttatásokat azok kapják, akiket a kormány arra méltónak talál, miközben másokat (és nem feltétlenül csak a külföldieket) kizár abból. E jelenségre utal a jóléti sovinizmus kifejezés (*Mudde–Rovira Kaltwasser* [2013]).

Fentiek alapján e tanulmány keretei között azt vizsgáljuk, hogy miként alakították költségvetési politikájukat az EU kelet-közép-európai tagállamainak populista kormányai a 2010 és 2022 közötti időszakban. Két kérdéskört azonosítunk. A gazdasági populizmus klasszikus irodalma alapján egyfelől arra vagyunk kíváncsiak, hogy az érintett kormányok valóban felelőtlen, az éves hiány és az államadósság tartós növekedését implikáló államháztartási politikát vittek-e. Másfelől a kortárs populista felfogásnak megfelelően azt vizsgáljuk, hogy éltek-e a populista kormányok azzal a lehetőséggel, hogy az államháztartás kiadási oldalának átszabásán keresztül bizonyos csoportokat meghatározóan előnyösebb helyzetbe hozzanak másoknál. A hasonlóságok mellett azonosítani kívánjuk a populista mintán belüli azon eltéréseket, különbségeket is, amelyek csak egyes országokra vagy országcsoportokra jellemzők.

A jövedelmek újraelosztásában megnyilvánuló kormányzati preferenciák alakulását az államháztartási kiadások funkcionális bontása alapján vizsgáljuk. Ehhez az OECD által kidolgozott és az ENSZ által széles körben hozzáférhetővé tett kormányzati kiadások funkciók szerinti osztályozását (*classification of the functions of government, COFOG*) használjuk. A COFOG rendszer az államháztartási kiadásokat 10 főbb csoportba kategorizálja, az adatok 2022-vel bezárólag állnak rendelkezésre.¹⁰ Emellett az Európai Bizottság Ameco adatbázisának államháztartási fejezeteit (S16 kód) használjuk még.

A tanulmányban vizsgált 11 kelet-közép-európai uniós tagállam érintett pártjainak populistaként történő azonosítása a PopuList (lásd *Rooduijn és szerzőtársai* [2023]) adatbázisa alapján történt.¹¹ Nem egyértelmű helyzetekben a Chapel Hill Expert Survey (*CHES* [2020]) is felhasználásra került. Minden olyan kormány (illetve kormányzati időszak/esztendő) populistaként került azonosításra, amelyben legalább egy populista erő részt vett a hatalomgyakorlásban (akár csak kisebb koalíciós partnereként is). Az 1. táblázat az EU új tagállamainak populista kormánypártjait gyűjti egybe.

¹⁰ A 10 főcsoport: általános közszolgáltatások (01), védelem (02), közrend és közbiztonság (03), gazdasági ügyek (04), környezetvédelem (05), lakásügyek és településfejlesztési ügyek (06), egészségügy (07), szabadidő, kultúra és vallásügyek (08), oktatás (09), szociális védelem (10).

¹¹ A PopuList Európa 31 országára végez kategorizálásokat (populista, szélsőbal, szélsőjobb). Legfrissebb felmérésük az 1989 és 2022 közötti időszakot öleli át (www.popu-list.org).

1. táblázat

Populista pártok a végrehajtó hatalomban Kelet-Közép-Európában

Ország	Kormányon lévő populista párt	Kormányzás időszaka	A miniszterelnököt a párt adja-e	Orientáció
Bulgária	GERB ¹	2009–2013 2014–2016 2016–2021 2023–	igen igen igen nem	jobboldali (jobbközép)
Bulgária	Ataka ²	2017–2019	nem	szélsőjobb
Bulgária	VMRO ²	2017–2021	nem	szélsőjobb
Bulgária	NFSB ²	2017–2021	nem	szélsőjobb
Csehország	ANO 2011	2014–2017 2017–2021	nem igen	centrum (jobbközép)
Észtország	EK ³	2016–2019 2019–2022	igen igen (2019–2020) nem (2020–2022)	centrum
Észtország	EKRE	2019–2021	nem	szélsőjobb
Horvátország	Most/Híd	2016–2017	nem	jobboldali
Lengyelország	PiS ⁴	2015–2019 2019–2023	igen igen	jobboldali
Lettország	PCL ⁵	2019–2022	nem	jobboldali
Litvánia	DP ⁶	2012–2016	nem	baloldali
Litvánia	TT	2014–2016	nem	jobboldali
Magyarország	Fidesz	2010–2014 2014–2018 2018–2022 2022–	igen igen igen igen	jobboldali
Románia	PSD ⁷	2012–2015 2017–2019 2022–	igen igen nem	balközép
Szlovákia	Smer/Írány	2012–2016 2016–2020 2023–	igen igen igen	baloldali
Szlovákia	SNS	2016–2020	nem	szélsőjobb
Szlovákia	OĽaNO	2020–2023	igen	jobboldali
Szlovákia	Sme rodina	2020–2023	nem	jobboldali (szélsőjobb)
Szlovénia	SDS ⁸	2012–2013 2020–2022	igen igen	jobboldali
Szlovénia	N.Si ⁸	2012–2013 2020–2022	nem nem	jobboldali (szélsőjobb)
Szlovénia	Levica	2022–	nem	baloldali

Megjegyzések a következő oldalon.

Az 1. táblázat megjegyzései: a táblázat a 2023-as helyzetet is rögzíti, de a tanulmány további részében csak 2010 és 2022 közötti adatokkal dolgozunk.

¹ 2013 februárjában leköszönt, majd 2014 novemberében újra kormányon (ezek rövidsége miatt a 2013. és 2014. éveket nem tekintjük relevánsnak az elemzésben).

² Egyesült Patriótákként indultak szövetségben, és a 3. Boriszov-kormány tagjai voltak.

³ Az Észt Középpárt populistaként került beazonosításra, de határesetnek minősül. 2016 legvégén kerül hatalomra, 2022 júniusában pedig távozik onnan (a 2016. és 2022. éveket nem tekintjük relevánsnak), 2021 januárjától csak mint koalíciós partner volt jelen a kormányban.

⁴ Az Egyesült Jobboldal részeként került hatalomra. 2015 novemberében vette át a kormányt, így 2015-öt nem tekintjük relevánsnak.

⁵ 2022 áprilisára eljelentéktelenedett (így az az esztendő nem releváns).

⁶ A Munkapárt 2012. decemberben csatlakozik a koalíciós kormányhoz (így a 2012-es esztendő nem releváns).

⁷ Populistaként került beazonosításra, de határesetnek minősül. Victor Ponta a PSD képviseletében 2012 májusában alakított (átmeneti időre) kormányt, majd a 2012. decemberi választásokon meg is erősítette hatalmát egy koalíció részeként (a koalíció összetétele folyamatosan változott). Legutóbb 2021. november végén került vissza a hatalomba a PSD egy nagykoalíció részeként (a 2021-es esztendő nem releváns).

⁸ A 2013-as esztendő nem releváns, mert januárban kikerült a hatalomból.

Forrás: saját szerkesztés *Rooduijn és szerzőtársai* [2023] és a pártok, valamint az egyes országok választási eredményeit közlő weblapjainak felhasználásával.

A vizsgálatba vont 11 kelet-közép-európai tagország 2010 és 2022 között összesen 75 olyan évet/epizódot produkált, amelyben a végrehajtó hatalomban legalább egy populista párt helyet kapott (és ott az adott naptári évnek legalább a felét kormányon töltötte). Így az összes, vagyis $11 \times 13 = 143$ epizód több mint felében (52,4 százalék) volt populista párt kormányon az adott időszakban. Egy-egy új tagállamban átlagosan 6,8 évnyi hosszúságban voltak jelen populista pártok a hatalomban – a két szélső érték Magyarország a maximális(an elérhető) 13, illetve Horvátország alig 2 esztendővel (lásd még a *Függelék F1. táblázatát*). A 75 epizódból 65 esetben a kormányt egymagában vagy a nagyobb koalíciós félként (amely egyben a kormányfőt is adta) képviselte a populista erő. Ott, ahol nem adott kormányfőt a populista párt, szerepük legtöbbször szintén meghatározónak bizonyult. A litván Munkapárt például a legtöbb szavazatot kapta ugyan 2012-ben, de kormányfőt nem jelölhetett. A cseh ANO 2011 csak néhány százalékponttal maradt le az elsősegről 2013-ban, és Andrej Babiš személyében miniszterelnök-helyettest és pénzügyminiszert adott a koalíciónak. A horvát Most/Híd szerepe pedig jóval túlmutatott tényleges koalíciós súlyán.¹²

A legtöbb országban ugyanaz a populista erő volt hatalomban a különböző politikai ciklusokban, lásd különösen Bulgária, Csehország, Magyarország, Lengyelország vagy Szlovénia. Más esetekben, így elsősorban Szlovákiában, két különböző populista erő is képes volt kormányt alakítani. Románia pedig annyiban egyedi, hogy amíg a PSD mint párt állandó szereplő az országban, addig vezetői és a miniszterelnökök gyakran váltották egymást.

¹² E koalíciós kormányok gazdasági tevékenységéről lásd *Kutasi-Ivanov* [2024], *Svoboda* [2024], valamint *Endrődi-Kovács* [2024].

Költségvetési fegyelem populista vezetés idején

Miközben a klasszikus gazdasági populizmus fogalma a populista kormányzást egyebek mellett a felelőtlenül túlköltekező és az államadósságot korlátok nélkül felhalmozó költségvetési politikával azonosítja, az Európai Unió tagállamait elvben szigorú költségvetési szabályrendszer köti a stabilitási és növekedési egyezmény, valamint a fiskális paktum formájában.¹³ Amíg Latin-Amerikában a túlzott államháztartási hiány vagy annak monetizálása a populista program részét képezte, addig az Unióban ez nem lehetséges [lásd különösen az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 123. és 126. cikkeit]. Pénzügyi kimentésre is csak szigorú kötelezettségvállalások mellett kerülhet sor (EUMSZ 136. cikk). E szabályok nemcsak az euróövezet tagországait kötik – az új tagállamok közül ideértve Szlovéniát (2007-ben csatlakozott a GMU-hoz), Szlovákiát (2009), Észtországot (2011), Lettországot (2014), Litvániát (2015) és Horvátországot (2023) –, hanem az Unió összes tagországát. A nem GMU-tag Bulgária 1997 óta valutatáncsot működtet, szigorú kereteket állítva a monetáris és a költségvetési politika számára. A balkáni ország 2020 óta tagja az ERM2-nek és a bankunióknak is, és az euróra történő mielőbbi átállást tervezi. A fiskális paktumhoz mint nemzetközi szerződéshez Bulgária mellett Lengyelország, Magyarország és Románia is csatlakozott.¹⁴

A 2. táblázat a populista pártok regnálása alatt mutatott költségvetési teljesítményről tájékoztat. Az adatok az egyes populista pártok részvételével zajlott kormányzás idején mért éves államháztartási teljes és elsődleges egyenlegek, valamint a referenciaként használt uniós (EU27) aggregátum különbségeinek a kormányon töltött évekre számított átlagai (1. és 2. számoszlop).¹⁵ A különbségekből képzett átlagértékek mellett a táblázat megadja az uniós értékekhez viszonyított legszigorúbb és leglazább eltéréseket is, zárójelben a megfigyelés évével (3. és 4. számoszlop), valamint azt, hogy a kormányzás évei alatt miként változott az államadósság-ráta (5. számoszlop).

A 2. táblázat adatai meggyőzően informálnak arról, hogy szemben a gazdasági populizmus klasszikus fogalmára alapozott várakozásokkal, az Európai Unió új tagállamaiban a populista kormányok idején nem volt sem jobb, sem rosszabb az államháztartási fegyelem, mint az Unió egészében (a teljes időszakra a differencia +0,18 százalékpont volt a kelet-közép-európai populista országok javára). Az egyes populista kormányok között azonban jelentős eltérések mutatkoztak a költségvetési politika szigorát illetően. Néhányan kifejezetten restriktív költségvetési politikát valósítottak meg. 2009 és 2021 között a bulgáriai GERB éves szinten 2,03 százalékponttal teljesített az EU-hiány átlaga felett ($p = 0,000068$), míg a teljes (vagyis a populistákat

¹³ Ezekről magyarul részletesen mások mellett lásd *Benczes* [2020], *Csaba* [2019], *Halmi* [2020], *Jankovics* [2021], *Losoncz* [2014], *Pelle-Végh* [2019]. Ugyan a koronavírus-járvány, illetve az energiaválság következtében az Európai Bizottság lényegileg felfüggesztette a szankcionálást 2020-tól, ám az általunk vizsgált 2010-es években a költségvetési szabályrendszer hatékony eszköze volt a költségvetési fegyelem fenntartásának az Unióban.

¹⁴ Részleteiben lásd *Arató és szerzőtársai* [2021], [2024].

¹⁵ Az EU27 egy olyan aggregált érték, amely úgy tekint az Európai Unióra, mintha az egyetlen entitás (ha tetszik, állam) lenne. Vagyis az EU27 az egyes tagállamok méretével – jelen esetben a költségvetésük méretével – súlyozott átlag. Hasonlóan az Európai Bizottság gyakorlatához, tanulmányunkban ezt az EU27 aggregátumot használjuk referenciapontként, ezt tekintjük „uniós átlag értéknek”.

2. táblázat

Az államháztartás helyzete populista kormányok alatt Kelet-Közép-Európában

Ország	Államháztartási egyenleg ^a	Elsődleges egyenleg ^a	Legszigorúbb epizód ^b	Leglazább epizód ^b	Államadósság változása ^c
Bulgária	+2,03*** (0,000068)	+0,68** (0,0467)	+2,91 (2012)	+0,08 (2015)	+2,92 (2008–2012) –3,06 (2013–2021)
Csehország	+1,09*** (0,0097)	+0,14 (0,6242)	+2,36 (2017)	–0,38 (2021)	–2,40
Észtország	+0,86 (0,1108)	–0,67 (0,2551)	+2,28 (2021)	–0,17 (2018)	+7,76
Horvátország ^d	+0,89 (0,3450)	+1,80 (0,1411)	+1,42 (2017)	+0,35 (2016)	–6,77
Lengyelország	+0,11 (0,8303)	–0,10 (0,8398)	+2,90 (2021)	–1,02 (2016)	–1,75
Lettország	–0,06 (0,9678)	–0,90 (0,5862)	+2,32 (2020)	–2,45 (2021)	+7,42
Litvánia	+1,43** (0,0202)	+0,64 (0,1632)	+1,94 (2014)	+0,51 (2013)	+0,02
Magyarország	–0,72* (0,0824)	+0,44 (0,3508)	+1,60 (2010)	–2,85 (2022)	–4,51
Románia	–0,94 (0,2424)	–1,51* (0,0662)	+1,40 (2015)	–3,89 (2019)	+5,37 (2011–2015) –2,78 (2016–2019)
Szlovákia	–0,16 (0,5680)	–0,65** (0,0468)	+1,70 (2022)	–1,20 (2016)	+6,25 ^e (2011–2020) +9,76 ^f (2020–2022)
Szlovénia	–0,17 (0,6029)	–0,50 (0,1729)	+0,39 (2022)	–0,95 (2020)	+7,10 (2011–2012) +7,12 ^g (2019–2022)
KKE11	+0,18* (0,0947)	–0,38** (0,0115)			

^a Az egyes hatalomban töltött évek egyenlegeinek (GDP-ben mérve) és az EU27-re számított uniós egyenlegértékek (GDP-ben mérve) differenciáinak átlaga, alatta zárójelben a *p*-értékek. *Pluszértékek*: az adott kormány összességében az EU27 hiányátlagához képest szigorú(bb) költségvetési politikát vitt, *minuszértékek*: lazább fiskális politikát vitt.

^b Annak az évnek a különbségadata, amikor az adott kormány az uniós átlaghoz képest a legszigorúbb, illetve leglazább teljesítményt produkálta az államháztartás teljes egyenlegében; zárójelben az év, amelyben az adott értéket mérték.

^c A GDP százalékában; a hivatalba lépés előtti esztendő és a leköszönés éve államadósságrátaik különbségei.

^d A szignifikancia hiányát a magyarázza, hogy csak két évben volt kormányon a populista erő, nagy szórásérték mellett.

^e Smer.

^f OLaNO, a megugrás a koronavírus-járvány miatt.

^g Koronavírus-járvány évei.

*** 1 százalékos, ** 5 százalékos, * 10 százalékos szinten szignifikáns.

Forrás: saját számítások Ameco adatbázis alapján.

és nem populistákat magában foglaló) KKE11- (súlyozatlan) átlagot 1,85 százalékponttal múlta felül. A szigor a kamatfizetési kötelezettségek nélkül számított elsődleges egyenleg többlete is megfelelően illusztrálja. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a valutatanács 1997. évi bevezetése óta Bulgária majdnem minden egyes esztendőben szigorúbb fiskális politikát vitt, mint akár az Unió, akár a kelet-közép-európai régió. 2014 volt a kivétel, amikor a bolgár bankrendszer közel került a teljes összeomláshoz, és akkor a bankkonszolidáció 10 százalékponttal emelte a bolgár államadósság-rátát. Abban az évben nem is a GERB kormányzott, 2013 elején ugyanis a szegénység, valamint a megszorítások miatt kiobbant országos tiltakozások következményeként a Boyko Boriszov vezette kormány távozni kényszerült a hatalomból, és csak 2014 késő őszen tért vissza, folytatva a kiegyensúlyozott költségvetést megcélzó gazdaságpolitikát.

De az uniós átlagértékhez képest szigorú(bb)nak volt mondható Csehország és Litvánia is a populisták alatt, ahol a differencia szignifikánsan különbözött nullától. Ezekben az országokban az államadósság-állomány is mérséklődött. Csehországban az ANO 2013-tól még csak junior koalíciós partnerként vett részt a kormányban. Andrej Babiš pénzügyminiszterként elődjeihez képest jelentős megszorításokat hajtott végre, amivel az államháztartás egyenlege a korábbi, akár 3 százalékot is meghaladó deficitértékről jelentősen mérséklődött, 2016-ra pedig már többletet mutatott. 2017-től már miniszterelnökként vállalta a relatív szigor. Észtországban ugyan nem volt szignifikáns a különbség, de így is kifejezetten szigorú költségvetési politikát vittek a populisták. A vizsgált öt esztendő során csak egyetlen alkalommal teljesített a balti ország az uniós átlag alatt, és akkor is csupán fél százalékponttal. Horvátország esete annyiban különleges, hogy ott a kisebb (populista) koalíciós partner kényszerítette rá a vezető kormánypártot, az 1990-ben Franjo Tudjman által alapított HDZ-t (amely nacionalizmusa mellett korrupciós ügyeiről vált hírhedtté) a szigorú költségvetési politika vitelére (*Endrődi-Kovács* [2024]). Litvániában pedig az a nem szokványos helyzet állt elő, hogy egy magát kifejezetten baloldaliként azonosító, inkluzív populista párt, a litván Munkapárt részvétele mellett valósulhatott meg költségvetési szigor (*Kutasi* [2018]).

A középmezőnyben Lengyelország, Lettország, Szlovákia és Szlovénia található, amelyek nem különböztek érdemben az uniós trendektől. Az adósságállományok ugyan jobbra nőttek ebben a csoportban, ám a növekedés jelentős részben a koronavírus-járvány idejére volt tehető, ami az Európai Unió más országait sem kímélte, így ezek az emelkedések is belesimultak az uniós trendekbe. Különbő korrupciós botrányok (a szlovén miniszterelnök, Janez Janša letartóztatása és börtönbüntetése 2013-ban) és egyéb politikai válságok (mint a szlovák oknyomozó újságíró, Ján Kuciak és menyasszonya meggyilkolása 2018-ban vagy a Lengyelország ellen indított uniós jogállamisági mechanizmus) nehezítették ezen országok működését, de a költségvetési fegyelem fenntartása mindvégig prioritás maradt a populista vezetők számára.¹⁶

A költségvetési lazítás csupán két populista kormányra volt jellemző a 11 ország közül, és az sem a teljes vizsgált időszakra volt érvényes. A román PSD a vizsgált nyolc év alatt átlagosan 0,94 százalékponttal teljesített az uniós átlagérték alatt, de az igazán laza,

¹⁶ Szlovákiában és Szlovéniában is olyan választási évek eredményei rontják az összképet, amelyekben a Smer/Irány, illetve az SPD átvette a vezetést elődjétől.

már-már a latin-amerikai fegyelmezetlenséget megidéző költségvetési hiányt 2017 és 2019 között, majd 2022-ben produkálta, amikor közel 3 százalékponttal teljesített rosszszabaddal az uniós hiány átlagánál. A 2017 és 2019 közötti, kiugróan rossz költségvetési teljesítmény annak tükrében szemet szűrő, hogy a nemzetközi környezet támogató volt, és Románia maga is kimagasló gazdasági növekedést ért el: 7,1 százalék (2017), 4,4 százalék (2018), majd 4,1 százalék (2019). A román eset azért is állhat a legközelebb a makrogazdasági populizmus klasszikus értelmezéséhez, mert a 2010-es években (vagyis a koronavírus-járvány *előtt*) a vizsgált populista kormányok közül egyedül Romániában fordult a folyó fizetési mérleg egyenlege negatívba úgy, hogy 2016-ban még 1,8 százalék többletet, majd 2019-ben már 3,9 százalékos hiányt mutatott a külső mérleg.

A másik „lazító” Magyarország volt, ám az egyes Orbán-kormányok eltérő szintű költségvetési fegyelmet produkáltak. Az európai adósságválság éveire esett Orbán Viktor 2. kormányzása (2010–2014), amelyet az uniós átlaghoz képest szigorúbb (+0,61) költségvetési politikával teljesített – olyannyira, hogy 2013-ban Magyarország kikerült a túlzottdeficit-eljárás alól. 2014-től a költségvetési fegyelemben lassú, de biztos erózió mutatkozott. A 3. Orbán-kormány alatt még csak 0,94 százalékponttal, míg a 2021–2022. évi választási költségvetést is magában foglaló 4. ciklus alatt már közel 1,94 százalékponttal volt magasabb a költségvetési hiány, mint az EU27-átlag (a KKE11-átlaghoz képest 2,21 százalékpont volt a differencia). A nagyságrendeket tekintve 2017 tekinthető a fordulat évének, amikor a magyar államháztartás hiánya 1,60, illetve 2,08 százalékponttal múlta felül az uniós, illetve a régiós átlagot. A magyar kormány tehát már jóval a koronavírus-járvány *előtt* lazított nemcsak önmagához képest, hanem a többi uniós tagországhoz képest is. Magyarország fiskális teljesítménye – hasonlóan Romániához – 2017-től nem a régió más populista rezsimjeivel sorolódott egy csoportba, hanem olyan baloldali populista országokkal, mint Spanyolország vagy Olaszország (utóbbiak az érintett időszakban az uniós átlagnál 1,5–2,5 százalékponttal produkáltak magasabb államháztartási hiányt).¹⁷

A régió populista kormányainak kiállását a fegyelmezett költségvetési politika mellett az is alátámasztja, hogy ezen kormányok regnálása alatt nem volt jellemző, hogy a Bizottság ajánlására a Tanács túlzottdeficit-eljárást indított volna az érintettekkel szemben. Bulgária ugyan 2010-ben kénytelen volt szembenézni az eljárással, de ezzel nem volt egyedül a pénzügyi és gazdasági válság idején. Ugyanaz a Boriszov-kormány két évvel később már azzal büszkélkedhetett, hogy megszűnt országa ellen az eljárás. Magyarország a csatlakozás évétől indulóan közel egy évtizeden át ült az Unió szegyenpadján, aminek elhagyására 2013-ban kerülhetett sor. Hasonlóan, (részbeni) populista vezetés alatt került ki Csehország, Horvátország, Litvánia és Szlovákia is a túlzottdeficit-eljárás alól. Az egyetlen kivételt a 2024 első félévében is

¹⁷ A koronavírus-járványtól indulóan Magyarország több mint 2 százalékponttal múlta felül az uniós átlagot. A csúcspont (ha az EU27-hez képest tekintjük) a 2022-es választási év volt, amikor is az Orbán-kormány 2,9 százalékponttal nagyobb hiányt produkált, mint az uniós átlag. A 2020-, 2021-, 2022-es évek megítélése annyiban összetett természetesen, hogy ott a koronavírus-járvány kirobbanása és kezelése, illetve gazdasági hatásai, valamint az orosz agresszió és az energiaválság, továbbá a 2022-es választási év önmagukban is kielégítően magyarázhatják a túlzott mértékű (tehát az uniós átlagot is meghaladó) hiányt, függetlenül attól, hogy a kormányzó erő populistaként van-e számon tartva.

túlzottdeficit-eljárás alatt álló Románia jelentette, ahol 2020 tavaszán a korábbi PSD-kormány túlköltései miatt indította meg az Unió az eljárást (3. táblázat).

3. táblázat

Túlzottdeficit-eljárások 2010-től

	Bevezetés	Kivezetés
Bulgária	2010. július	2012. június
Csehország	2009. december	2014. június
Észtország	–	–
Horvátország	2014. január	2017. június
Lengyelország	2009. július	2015. június
Lettország	2009. július	2013. június
Litvánia	2009. július	2013. június
Magyarország	2004. július	2013. június
Románia	2020. március*	
Szlovákia	2009. december	2014. június
Szlovénia	2009. december	2016. június

Megjegyzés: dőlttel azok a dátumok, amikor populista kormánya volt az adott országnak.

* Már nem volt hatalomban a PSD, de az eljárást a populista kormány tevékenysége miatt indította meg a Tanács.

Forrás: saját gyűjtés a Tanács döntései alapján (https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-and-fiscal-governance/stability-and-growth-pact/corrective-arm-excessive-deficit-procedure/excessive-deficit-procedures-overview_en).

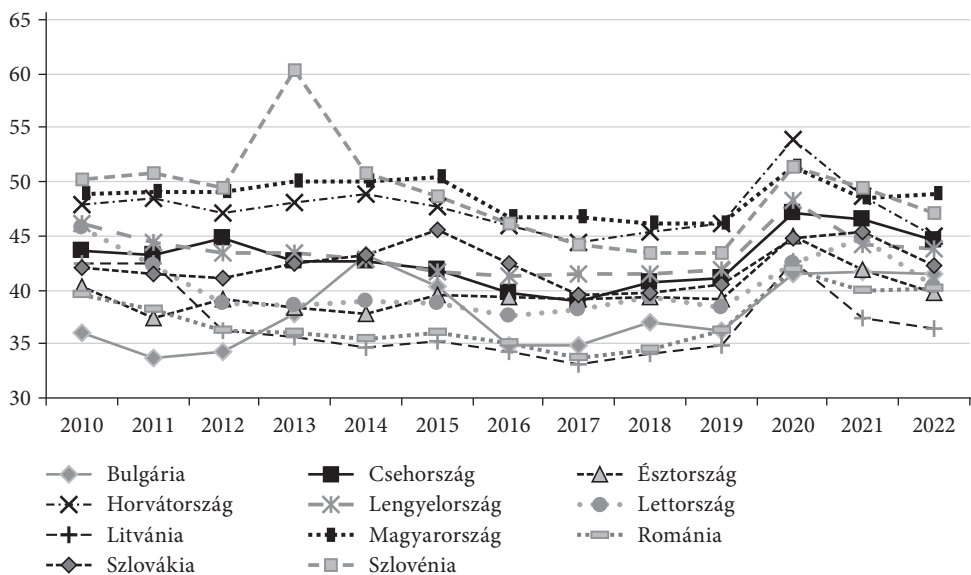
Mire (nem) költenek a populisták?

Az államháztartás pozíciójának (egyensúlyának) vizsgálata mellett a tanulmány másik kiemelt célja a populista kormányok költési preferenciáinak, az abban megmutatkozó hasonlóságoknak és eltéréseknek a feltárása. A vizsgált 11 új tagállam teljes kiadásai éves szinten a GDP 42,3 százalékát tették ki (éves súlyozatlan átlag) 2010 és 2022 között úgy, hogy egyik oldalon a két kelet-balkáni és a három baltikumai ország található (40 százalékos vagy az alatti értékekkel), míg a másik oldalon a régiós „nagyok”, Horvátország, Magyarország és Szlovénia szerepeltek (47–49 százalék). A középmezőnyben (40–45 százalék) három visegrádi ország, Csehország, Lengyelország és Szlovákia található. Ezek az arányok attól függetlenül is jellemezték a kelet-közép-európai országokat, hogy populista vagy nem populista párt volt hatalmon a vizsgált időszakban.¹⁸ Kelet-Közép-Európa 11 tagállamáról országbontásos adatokat az 1. ábra közöl.

¹⁸ A populista kormányok alatti államméret [42,0 százalék ($p = 0,5463$)] nem különbözött érdemben a régiós átlagtól. De a régiós populista kormányok *versus* nem populista kormányok összevetésében is csak a koronavírus-járvány utáni 2021-ben és 2022-ben volt szignifikáns a különbség az előbbiekké javára, különösen Magyarország és Szlovénia miatt.

1. ábra

Államháztartási teljes kiadások a GDP százalékában Kelet-Közép-Európában, 2010–2022

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján.

Az 1. ábra adatai jól mutatják, hogy Kelet-Közép-Európa államai (jóval) kevesebbet költenek, mint az Európai Unió régi tagállamai – utóbbiak mindegyike (az egyetlen Írország kivételével) 40 százalék feletti átlagértéket produkált. A különbség különösen az északi jóléti államokkal, valamint Franciaországgal, Ausztriával és Belgiummal, illetve az államadósság-válság által leginkább sújtott Olaszországgal és Görögországgal szemben látványos, amelyekben a teljes kiadások rendre 50 százalék felett alakultak.¹⁹

A régi és az új tagállamok közötti jelentős államméretbeli differencia okán az államháztartás kiadási oldalát az alábbiakban úgy vizsgáljuk, hogy az adott kiadási főcsoport értékét a teljes kiadások arányában adjuk meg (nem pedig GDP-arányosan), mivel a cél annak megvilágítása, hogy *adott* erőforráskészletből mire allokált (és mire nem) az érintett populista kormány.

Közszolgáltatások, védelem és közrend

Az Európai Unió kormányai minden tizedik eurócentet az általános közszolgáltatásokra költötték 2010 és 2022 között. Az uniós 9,8 százalékos átlag (a teljes kiadásokhoz viszonyítva) azonban elfedi, hogy az új tagállamok jó két százalékponttal többet költöttek erre a funkcióra (11,9 százalék) úgy, hogy 2011 és 2018 között az eltérés szignifikánsnak is bizonyult. De még a kelet-közép-európai régió belül is voltak törésvonalak, merthogy a populista kormányok költségei átlagosan 1 százalékponttal

¹⁹ Az EU27 súlyozatlan átlaga 45,7 százalék, míg a súlyozott átlaga 49,0 százalék volt.

haladták meg a nem populista erők költségeit [számokkal: 12,4 százalék *versus* 11,3 százalék ($p = 0,0074$)]. A 11 új tagállam közül Magyarország rendkívüli mértékben „kilógott” a mintából felfelé: a 2010-es évek elején 5–10 százalékponttal vert rá a régió más országaira. A Fidesz–KDNP-kormány a 2013. évi csúcs után, amikor a teljes kiadások ötöde (20,3 százalék) ment az általános közszolgáltatások finanszírozására, 2022-ben már csak 16,8 százalékban kötötte le a forrásokat erre a funkcióra. Az általános közszolgáltatásokon belül a magyar kormány két alterületen költött szignifikánsan többet, mint a vonatkoztatási pontként használt KKE11-átlag 2010 és 2022 között. A végrehajtó és törvényhozó szervek, pénzügyi és költségvetési ügyek, külügyek (COFOG 01.1) esetében a Fidesz–KDNP 1,96 százalékponttal ($p = 0,00012$) költött a KKE11-átlag fölött. Az államadóssággal kapcsolatos tranzakciók (COFOG 01.7) területén szintén szignifikáns különbség mutatkozott: Magyarország az adósságfinanszírozás tekintetében a teljes kiadásokból 3,06 százalékponttal ($p = 0,00025$) kényszerült többet költeni, mint régiós társai.

Lengyelországban a GDP-arányos teljes kiadások 2010-től folyamatosan mérséklődtek Donald Tusk liberális-konzervatív kormánya alatt, hogy 2015-ben, a választások évében már csak 41,7 százalékot érjenek el. A populisták a koronavírus-járvány kirobbanásig mindvégig 42 százalék alatt tartották az arányt. Tették ezt úgy, hogy közben az általános közszolgáltatásokra szignifikánsan kevesebbet költött a PiS, mint Tuskék [10,2 százalék *versus* 12,6 százalék ($p = 0,00041$)]. Mint később megmutatjuk, Kaczyńskiek a szociális védelem növelésére fordították a megtakarításokat. Szlovéniában és Lettországból több mint két százalékponttal mérséklődött az általános közszolgáltatások aránya a populisták alatt.

A régiós védelmi kiadások a teljes kiadásokhoz viszonyítva látszólag kevésbé fontos tételnek minősülnek (3,2 százalék), ám az uniós átlaghoz képest (2,5 százalék) már jelentős a különbség, amely 2018-tól indulóan ráadásul szignifikáns is volt. A kelet-közép-európai régió populista kormányai összességében kisebb arányban költöttek védelemre, mint a nem populista erők [3,0 százalék *versus* 3,3 százalék ($p = 0,1899$)], ám az eltérés ezúttal sem volt szignifikáns. Ez volt az az állami funkció (és szektor), ahol a kiadásokat úgy tudták a populista vezetők leépíteni még az európai adósságválságot követő években, hogy az a legkisebb társadalmi ellenállással járjon – ez elsősorban Magyarországra volt jellemző, ahol 2014-re a kiadások 1,2 százaléka szorította vissza az Orbán-kormány a védelmi kiadásokat.²⁰ Érdekes, hogy Magyarország a közrend és közbiztonság területén is jelentősen alulmúlta a régiós társakat (4,16 százalék *versus* 4,91 százalék). Csehország, Litvánia és Szlovénia populista kormányai szintén szignifikánsan a KKE11-átlag alatt költöttek közrendre (ideértve az igazságügyet is).

A másik oldalon Litvániában és Lettországból a 2010-es évek közepén/végén akkor indultak látványos növekedésnek a védelmi kiadások, amikor populista erők is helyet kaptak a végrehajtó hatalomban. E növekedést azonban vélhetően nem önmagában a populisták hatalomra kerülése magyarázta, hanem az a tény, hogy a balti államok

²⁰ Hogy azután 2017-től viszont már 2 százalék felett költsön rá, 2022-ben pedig elérte a régiós átlagot, és 2,9 százalékon állt.

keleti szomszédja, Oroszország háborút indított Ukrajna ellen, amelynek első lépése a Krím 2014-es megszállása volt. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a viszonylag magas kiadási arányt a populisták kikerülése után is tartották a balti államok, 2022-ben például már 5 százalék felett költöttek honvédelemre.²¹ Bulgária és Románia populistái pedig a közrendre és a közbiztonságra költöttek többet, mint régiós társaik.

A gazdaság finanszírozása

A régió uniós tagállamainak többsége jelentős mértékű konvergenciát mutatott fel a csatlakozás óta eltelt időszakban. Mind az egymás közötti, mind pedig az uniós átlag és az egyes tagországok közötti szakadékot sikerült szűkíteni (*Kerényi-Lakócai* [2024]).²² 2010-ben a 11 új tagállam az EU27-ek fejlettségi szintjének kétharmadát közelítette alulról (64,5 százalék), míg 2022-ben már 78,3 százalékon álltak (egy főre jutó GDP, PPP alapján). A robusztus gazdasági teljesítményt a kormányok igyekeztek kiszolgálni, amit egyebek mellett az is igazol, hogy a gazdasági jellegű állami kiadások területén a régiós tagállamok jócskán felülmúlták az uniós átlagot, mintegy 40 százalékkal költve többet a gazdaság állami finanszírozására [14,4 százalék a teljes kiadások arányában, szemben az uniós 10,1 százalékkal ($p = 0,00006$)]. A különbség a vizsgált időszak egészében szignifikáns volt. A populista kormányok költésaránya (14,5 százalék) ugyanakkor nem tért el érdemi módon a populista pártok részvétele nélkül mért évek átlagaitól [14,3 százalék ($p = 0,6800$)], meglepő módon tehát érdemi régiós különbség a két csoport között – a minta egészét tekintve – a gazdasági ügyek területén nem volt kimutatható.

Az átlagérték(ek) ugyanakkor ez esetben is elfedi(k) az új tagállamok közötti különbségeket. Sőt e terület jellemzője, hogy kifejezetten erős szórást mutatott a teljesítmény. Csehország, Horvátország, Lettország, Magyarország és Románia voltak azok az országok, amelyek a régiós átlagtól szignifikánsan eltértek felfelé – ám ez, ahogyan azt korábban jeleztük, nem szükségszerűen a populista kormányok aktivizmusának volt köszönhető.²³ A másik oldalon Észtország, Lengyelország, Litvánia és Szlovákia esetében szignifikáns negatív irányú eltérés mutatkozott.

Magyarországon a 2010-et megelőző két politikai ciklusban 12,2 százalék volt az átlagérték, ez állt szemben a 2., a 3. és a 4. Orbán-kormány 16,8 százalékos átlagával ($p = 0,00003$). A Fidesz-KDNP-kormány különösen a szállítás területén haladta meg az uniós költségeket.²⁴ Romániában a viszonylag magas átlagérték ellenére nem bontakozott ki egyértelmű trend. Általánosságban a populista és a nem

²¹ Oroszország Ukrajna elleni háborújának az európai államokra gyakorolt fiskális politikai hatásairól lásd *Kutasi és szerzőtársai* [2024].

²² Az egyes tagállamokon belül azonban sokkal kevésbé vagy egyáltalán nem mérséklődtek az egyenlőtlenségek (*Kollárik* [2020]).

²³ Bulgária is képes volt a régiós átlag felett teljesíteni néhány esztendőben (különösen a 2018 és 2020 közötti időszakban), de összességében nem volt szignifikáns az eltérés. *Voszka* [2018] bemutatja, hogy 2008 után szerte Európában az állami aktivizmus a válságrendezés szerves része volt, ám az egyes gyakorlatok és a beavatkozások mélysége eltért egymástól.

²⁴ Továbbá 2022-ben az üzemanyag és az energia területein.

populista kormányzasi évek azonos preferenciákat mutattak. A 2010-es évek első felében előbb még belesimult a populista párt költekezése a korábbi évek trendjeibe, hogy azután a PSD látványosan visszafogja gazdasági jellegű kiadásait a 2016 és 2019 közötti időszakban, ezzel az évtized legalacsonyabb értékeit produkálva (13,1 százalék). Mindez azért különösen meglepő, mert ez volt egyben az az időszak is, amikor a költségvetés hiánya amúgy drámai mértékben megnőtt Romániában. Horvátország is a régiós átlag fölött költött 2010 és 2022 között, de amikor a populista Most/Híd két esztendőre kormányra került, akkor a gazdasági ügyekre fordított kiadások mélypontra estek (13,2 százalék). Bulgáriában és Lettországbán is hasonló kép bontakozott ki: a viszonylag magas átlagérték ellenére a populisták kevesebbet költöttek, mint nem populista társaik.

Szlovákiában ugyan összességében elmaradt a gazdaság állam által történő finanszírozása az uniós átlagtól, de a populista kormányok rendre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak e területnek, mint a korábbi liberális konzervatív alakulatok (13,5 százalék *versus* 11,6 százalék). Amikor Robert Fico 2012-ben átvette a hatalmat, az első két esztendőben még a korábbi évekkel azonos szinten tartotta a gazdasági jellegű kiadásokat (11-12 százalék), de 2014-ben előbb 14,1 százalék, majd 2015-ben már 17 százalék volt az arány, és azután sem mérséklődött 13 százalék alá. A 2018-ban a kormányfői székbe kerülő Pellegrini (szintén Smer/Írány) ugyan valamelyest mérsékelte a gazdasági kiadásokat, de a 2020-ban választásokat nyerő (szintén) populista OĽaNO (élén Igor Matoviccsal) már (újra) a 15 százalékot közelítette. Szlovéniában a Janez Janša 2020-as visszatérése előtti években épp csak meghaladta a 10 százalékot az arány, hogy azután átlagosan 14 százalékot érjen el – ám még ezzel is bőven a régiós átlag alatt maradva. Lengyelországban pedig nemhogy a régiós átlagtól maradt el az ország teljesítménye a teljes időszakban, de a populisták a koronavírus-járvány kitöréséig még elődjeiknél is kevésbé preferálták az állami költségeknek ezen területét.

Az emberi tőke állami finanszírozása

Történelmileg a populista kormányok retorikájukban a gazdasági növekedést a modernizáció, a felzárkózás és az egyenlőtlenségek felszámolásának ígéretével igyekeztek támogatni. Az emberitőke-befektetés – elvben – ennek evidens eszköze lehetne. Ám a gazdasági populizmus klasszikus fogalma azt hangsúlyozza, hogy a populista kormányok nem az ilyen távlatos gondolkodást feltételező eszközökkel operálnak, hanem a már rövid távon is gyors eredményt kínáló megoldásokkal, így különösen a reálberek emelésével, a magánfogyasztás erősítésével és/vagy a hazai árak befagyasztásával (*Dornbusch-Edwards* [1990], *Sachs* [1989]).

Az emberi tőke biztosításának két formáját, az oktatást és az egészségügyet a kormányzati kiadások funkciók szerinti osztályozása két külön főcsoportba sorolja. Az oktatásra a kelet-közép-európai országok jellemzően (és szignifikánsan) többet költöttek a teljes kiadások arányában, mint az EU27-ek: 11,5 százalék *versus* 9,8 százalék ($p = 0,0221$). Ez a különbség azonban eltűnik, ha GDP-arányosan tekintjük azokat: 4,9 százalék *versus* 4,8 százalék ($p = 0,8995$). A KKE11-mintán belül a populista

pártokat magukban foglaló kormányok átlagértéke (10,9 százalék) rendre a nem populista átlag alatt maradt (12,2 százalék) – kivéve a 2020-as és 2021-es éveket. Az eltérés 2010 és 2012, valamint 2014 és 2017 között, továbbá 2022-ben szignifikáns volt, vagyis ezekben az években szignifikánsan kevesebbet költöttek az oktatásra, mint nem populista társaik ($p = 0,0001$). Ezen általános trend alól kivételt képeztek a balti államok, amelyekben 2010 és 2022 között a költségvetés teljes kiadásaiból 14-15 százalék ment oktatásfinanszírozásra. Ez egyben azt is mutatja, hogy a Baltikumban a populisták és nem populisták egyként prioritásként kezelték az emberi tőke állami finanszírozását. Sőt Litvániában a populisták kormányra kerülésének négyéves időszaka alatt az átlagos oktatási kiadások szignifikánsan magasabbak voltak, mint a nem populista kormányok alatt ($p = 0,0056$).

A legszerényebb arányban Románia (8,8 százalék) támogatta az oktatást, messze elmaradva a többiektől, bár az oktatás alulfinanszírozottsága nem róható fel kizárólagosan a populistáknak. A régiós átlagot Magyarország (10,3 százalék), Szlovákia (9,9 százalék) és Bulgária (9,8 százalék) is egy százalékpontonál nagyobb mértékben múlta alul (p -értékek rendre: 0,0740, 0,0240 és 0,0217). A hosszabb időszakon át regnáló populista kormányokat tekintve a lengyel eset annyiban mindenképpen érdekes, hogy Kaczyńskiék hatalomra jutása előtt átlagosan a kiadások 12,4 százaléka jutott oktatásra, míg 2016-tól csak 11,3 százalék, ami azonban még így is összhangban volt az átlagos régiós költéssel [az eltérés szignifikáns volt a két kormányzati periódus között ($p = 0,0001$)].

Az emberi tőke másik dimenziójában, az egészségügyi ellátásokban előbbivel éppen ellentétes irányú folyamatok bontakoztak ki. Kelet-Közép-Európa országai a teljes kiadások arányában körülbelül másfél százalékponttal maradtak el az uniós átlagtól (13,5 százalék *versus* 14,8 százalék), aminek köszönhetően 2013-ban és 2014-ben költséik szignifikánsan az uniós átlag alatt maradtak. GDP-arányosan még elszomorítóbb a helyzet, hiszen 5,7 százalék állt szemben 7,3 százalékkal ($p = 0,0021$). Ám a viszonylagos alulfinanszírozottságot nem lehetett a populista kormányok számlájára írni: utóbbiak költségeinek aránya (13,6 százalék) érdemi módon nem tért el a nem populista minta átlagától [13,4 százalék ($p = 0,6717$)].

Ha azonban a populista táboron belül nézzük a teljesítményeket, akkor az oktatáshoz hasonlóan itt is erősen szóródnak a finanszírozási teljesítmények. Magyarország a teljes vizsgált időszakban látványosan – és szignifikánsan ($p = 0,0016$) – kevesebbet költött, mint a többi új tagállam (vagy akár a régió populista kormányai). Magyarországot úgy érte a koronavírus-járvány, hogy 2019-ben még 4 százalékponttal kevesebbet költött egészségügyre, mint a 10 másik új tagállam. 2020-ban az előző évi 9,8 százalékról ugyan 12,4 százalékra ugrott az egészségügyi kiadások aránya a teljes kiadásokon belül, de még ezzel is csak 1,5 százalékpontra szűkült az olló a régiós átlaghoz képest. 2022-ben pedig már újra rekordalacsony szinten, 9,1 százalékon állt az arány. Csak Lettország egészségügyi szektora kényszerült hasonlóan szerény mértékű állami költségvetésből gazdálkodni a 2010-es években, ahol a populisták (koalíciós) kormányba kerülésekor, vagyis 2019-től nőttek ugyan a gyógyászati kiadások, ám ez valószínűleg magának a koronavírus-járványnak volt betudható, nem pedig a populisták hatalomra kerülésének. Románia, amely az oktatás finanszírozásában is sereghajtó volt, az

egészségügyi szektorra is kevesebbet fordított, mint a régió más országai. Ám szemben az oktatással vagy különösen a gazdasági ügyekkel, a szociáldemokraták 2017-es viselkedésének egyik relatív nyertese mégis az egészségügy lett 13 százalékos feletti átlagos részesedéssel (szemben a korábbi évek 10-11 százalékosával).

A másik oldalon a csehek már Babiš előtt is 17 százalékos feletti mértékben juttattak forrásokat az egészség megőrzésére és ápolására, de Babiš színre lépésével ez az arány a teljes kiadásokhoz mérten 18 százalékos fölé kúszott, a 2020-as években pedig stabilan 20 százalékos körül alakult, magasan elszakadva a régiós mezőnytől. Csehországban a populista és nem populista kormányok közötti eltérés szignifikáns volt: előbbiek egyértelműen többet költöttek az egészség megőrzésére és ápolására ($p = 0,0025$). Lengyelország is enyhe emelkedést könyvelhetett el a populista kormányzás éveiben: 2016 előtt még 11 százalékos alatt, míg utána 12 százalékos felett alakult az egészségügy állami finanszírozása (ideértve természetesen a koronavírus-járvány sújtotta időszakot is). Az eltérés ez esetben is szignifikáns volt ($p = 0,00014$).

A szociális védelem finanszírozása

A kelet-közép-európai országok a rendszerváltástól indulóan nemcsak az északi és nyugati magállamokhoz, de még néhány déli államhoz képest is (jóval) szerényebb jóléti államot működtettek. A populizmus definíciója alapján azt várhatnánk, hogy a „tisztá” emberek érdekében fellépő populista kormányok érdemi módon alkalmaznak és használják az olyan szociális juttatásokat, mint a nyugdíj, családi kedvezmények, munkanélküli-segély stb. a saját választói bázis erősítésére. A kép azonban ezúttal is vegyes.

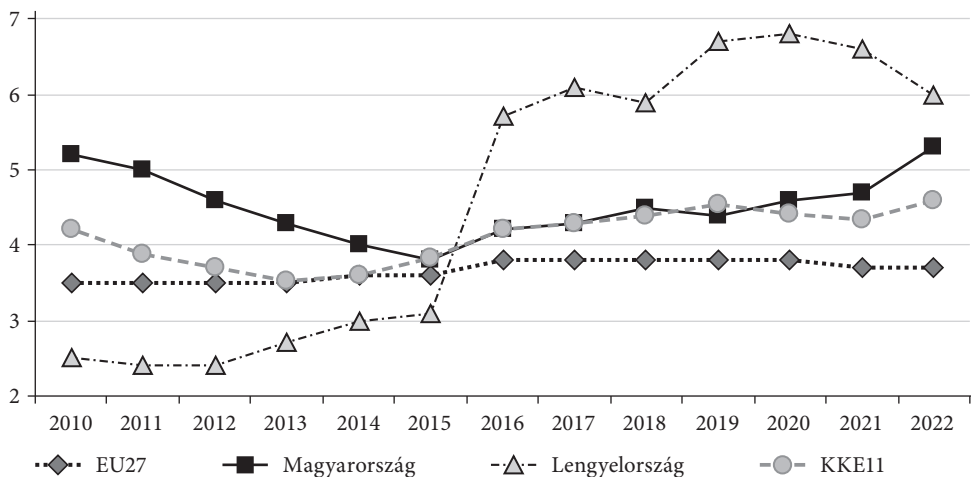
Hasonlóan több más területhez, a lényegi különbség ebben az esetben sem a régió populista és nem populista kormányai között mutatható ki, hanem az Unió régi és új tagállamai között. A szociális védelemre fordított kiadások aránya a teljes kiadásokhoz viszonyítva ugyanis az Európai Unióban átlagosan 40,5 százalékos volt, miközben a 11 kelet-közép-európai tagállamban ez az érték mindössze 33,5 százalékos körül alakult ($p = 0,00001$), függetlenül attól, hogy populista vagy nem populista kormány volt hatalmon ($p = 0,9503$). Meglepő módon még abban a Bulgáriában sem élt a Boriszov vezette GERB a szociális kiadások érdemi emelésének lehetőségével, ahol az Európai Unió országai közül egyébként a legmagasabb a jövedelemegyenlőtlenség (a Gini-index értéke 38,4 volt 2022-ben, és a szegények aránya (definíciótól függően) a lakosság 22-24 százalékosát teszi ki. Hasonlóképpen Románia sem növelte a jóléti kiadások arányát, holott a PSD nemcsak erőteljesen rontotta az államháztartási egyenleget, de még jóléti fordulatot is ígért a 2016 és 2019 közötti időszakban (Ban [2024]).

A kelet-közép-európai trendektől két ország tért el jelentősebben. Lengyelországban az amúgy jobboldali PiS nagyon tudatosan építette azt a baloldali populista kormányokra jellemző befogadó (inkluzív) jóléti rendszert, amelyben a kormány leginkább a családokat (függetlenül attól, hogy a szülők munkában állnak-e), továbbá az időseket és a leszakadó régiókban élőket igyekezett támogatni (Gromadzki és

szerezőtársai [2024], Orzechowska-Waclawska [2024]). Szociális védelemre a PiS 2,9 százalékponttal többet költött (átlagosan), mint liberális konzervatív elődje(i). Különösen látványos volt a változás a család- és gyermekvédelem területén (COFOG 10.4). A Kaczyński-érában átlagosan 133 százalékkal fordított többet a kormány e területre, mint Tuskék (2. ábra).²⁵

2. ábra

Az államháztartási kiadások alakulása a szociális védelem „család és gyermekek” alterületén, 2010–2022

Megjegyzés: COFOG 10.4; a teljes kiadások százalékában.

Forrás: Eurostat.

Ezzel ellentétes irányú folyamatok bontakoztak ki Magyarországon. A Fidesz–KDNP vezette kormány a 2010-es években jóléti megszorításokat hajtott végre a kimondott céllal, hogy a jóléti szolgáltatások felől a munka világa felé terelje az egyéneket (Enyedi [2016]). 2010 előtt, a szocialista-liberális kormányzás nyolc éve idején folyamatosan nőtt a szociális védelemre fordított kiadások aránya. 2009-ben tetőzött 35,7 százalékon (a teljes kiadások arányában), amivel Magyarország a régiós átlag felett állt. 2010-től azután fokozatosan mérséklődött az arány, 2022-ben már csak 26,8 százalékot ért el. Alig tucat esztendő alatt tehát a teljes állami kiadások több mint egyharmadáról az egynegyedére zsugorodott a szociális védelem súlya. Hosszú évekig még az a „család és gyermekek” terület is megszenvedte a szigorítást, amely amúgy a kezdetektől a kormányzópárt retorikájának egyik középponti eleme volt, ám igazán csak a 2022-es választási évben nyerte vissza korábbi, azaz 2010 előtti finanszírozási

²⁵ Az Ameco adatbázisban a jóléti juttatásokat két csoportra bontva közli az Európai Bizottság: készpénzben és természetben fizetett juttatások. 2012 és 2015 között a Donald Tusk vezette Polgári Platform e két tételre összesen a GDP 19,5 százalékát költötte éves szinten, amiből a családokra, gyerekekre a teljes torta 7-8 százaléka jutott. Ezzel szemben a PiS már első ciklusa idején a GDP 20,5 százaléka-ra növelte a teljes jóléti kiadások nagyságát, amiből a családok számára átlagosan 13,5 százalék jutott a járvány kitörése előtt, 2020-tól pedig már 15 százalék fölött (!) stabilizálódott ez az arány.

súlyát (2. ábra). A szociális védelemre fordított államháztartási kiadások arányának csökkenését a kormány egyebek mellett a személyi jövedelemadó-terhek mérséklésével, illetve a családoknak juttatott kedvezményes otthonteremtési vagy autótvasárlási támogatásokkal stb. igyekezett ellensúlyozni. Ezek a lépések összességében a populizmus exkluzív formájával rokonítják a magyar esetet, ahol, mint Szikra [2018] bemutatja, nagymértékben erősödött a társadalmi polarizáció.

Szabadidő, kultúra és vallásügyek

A szabadidő, kultúra és vallásügyek területen a régió országai jóval nagyobb aktivitást mutattak, mint az Európai Unió egésze: a teljes kiadások mintegy 3,5 százalékat költötték el, szemben az EU27 2,4 százalékaival ($p = 0,00000002$). Kelet-Közép-Európa populista és nem populista kormányai között nem volt érdemi különbség az átlagos költés nagyságrendjében. Ha azonban az egyes országok szerint vizsgáljuk a nagyságrendeket, akkor Magyarország a maga 5,4 százalékos átlagértékével magasan a mezőny fölé nőtt.²⁶ Már 2010-ben jelezte az Orbán-kormány, hogy ezt a területet kiemelt prioritásként kezeli, 2016-tól indulóan pedig a finanszírozási arány több alkalommal is elérte vagy meghaladta a 7 százalékot. Összehasonlításképpen: a 2000-es évek szocialista-liberális kormányzása alatt az érték gyakorlatilag megegyezett a KKE11 átlagértékével (3,2 százalék volt 2002 és 2009 között). Bod [2024] megfogalmazásában: a költéstöbbletnek identitásképző ereje volt, illetve az ideológiai elköteleződést szolgálta. További érdekesség, hogy 2016-tól kezdődően a kiadási főcsoport mindhárom alcsoportjában – szabadidővel és sporttal kapcsolatos szolgáltatások, kulturális szolgáltatások, illetve vallásügyek és egyéb közösségi szolgáltatások – érdemi megugrás volt kimutatható, jócskán a KKE11-átlag fölötti értékekkel (3. ábra).²⁷

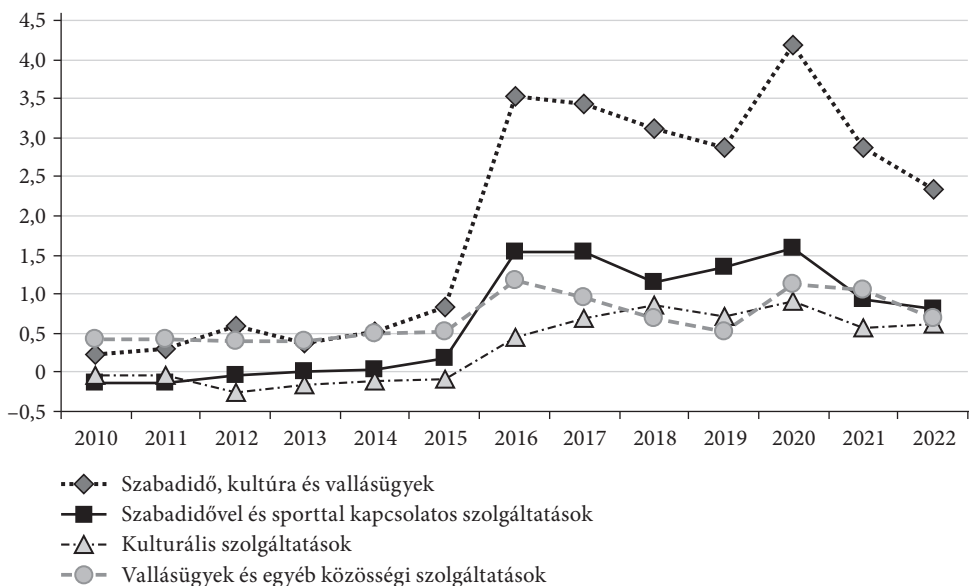
A szabadidővel és sporttal kapcsolatos szolgáltatások alcsoport (08.1) esetében a Fidesz–KDNP-kormányok 2010–2022 között éves átlagban az EU27-érték dupláját költötték, míg a KKE11-átlagértéket 80 százalékkal múlták felül. Az eltérés mindkét referenciacsoporttal szemben 2015-ben vált szignifikánssá, és az is maradt a rendelkezésre álló adatsor végéig. Ilyen kiugróan magas pozitív irányú eltérés ugyan más régiós országban nem volt tapasztalható, ám akadtak említésre méltó esetek. Észtország (a teljes kiadás 1,2 százaléka), Horvátország (1,0 százalék) és Lengyelország (1,0 százalék) is többet költött, mint a KKE11-átlag. Észtországban ráadásul a populista kormány szignifikánsan többet költött a szabadidővel és sporttal kapcsolatos szolgáltatások alcsoport esetében ($p = 0,0001$). Lengyelországot ennek éppen az

²⁶ Közel hasonló nagyságrendben még Észtország finanszírozta a szabadidő, kultúra és vallásügyek területét, a teljes kiadások 5,1 százalékát áldozva rá 2010 és 2022 között. Ám populisták és nem populisták között nem volt kimutatható különbség. Ahol érvényesülni látszott még valamelyest a populista kormányzás hatása, az Románia volt. A PSD-kormányok költségei néhány tized százalékponttal meghaladták a nem populista évek alatti költségek arányait.

²⁷ E költségekről nemcsak rendkívül alapos áttekintést kínál, hanem rendszerszinten is magyarázza azokat Csanádi [2022].

3. ábra

Magyarország és a KKE11-átlag közötti különbség a szabadidő, kultúra és vallásügyek területén, illetve a három alcsoportban, 2010–2022

Megjegyzés: COFOG 08, 08.1, 08.2, 08.4; a pozitív értékek azt jelölik, hogy Magyarország a régiós átlag felett finanszírozta az adott területet.

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján.

ellenkezője jellemezte: ott a populisták átlagos költségei a nem populista elődkormányok költségei alatt maradtak, ám az eltérés nem volt szignifikáns ($p = 0,1017$). Szlovákia, Bulgária és Litvánia ugyanakkor szignifikánsan kevesebbet költött, mint a KKE11-átlag (a p -értékek rendre: 0,0017, 0,0101, 0,0171).

A kulturális szolgáltatások alcsoporton (08.2) belül is relatíve nagy szóródás alakult ki. Románia (a teljes kiadásokhoz viszonyítva 1,1 százalék), Bulgária (1,2 százalék) és Szlovákia (1,2 százalék) nagyságrendileg annyit költött, mint az uniós átlag (1,0 százalék). Magyarország az uniós átlag dupláját költötte e célra. Lettország és Észtország 2,5-2,6 százalékot fordított a kultúra finanszírozására 2010 és 2022 között. Csakhogy mindkét balti államban éppen a populisták igyekeztek csökkenteni az alcsoportba sorolt kiadásokat: Lettországban 0,4 százalékponttal ($p = 0,0033$), míg Észtországban 0,3 százalékponttal költöttek átlagosan kevesebbet ($p = 0,0054$), mint a nem populista kormányok. Az elmozdulás feltételezhetően a koronavírus-járványnak volt betudható (hasonló trend volt ugyanis megfigyelhető más régiós tagállamokban is). Meglepő lehet, hogy Lengyelországban a tradicionalistaként azonosított PiS a KKE11-átlag *alatt* költött a kultúrára, és nem is mutatott érdemi eltérést az elődökhöz képest. A lengyel populista kormány kulturális kiadásainak dinamikája sajátos trendet írt le. 2018-ban, két évvel Kaczyńskiék hatalomra kerülése után érte el a csúcspont, 1,9 százalékos értékkel, míg a második ciklus végén már csak 1,3 százalékot tett ki a teljes kiadásokhoz viszonyítva.

A vallásügyek és egyéb szolgáltatások alcsoport (08.4) vizsgálata érdekes képet tár elénk. 2010 és 2022 között a KKE11-átlag mindössze 0,2 százalék volt a teljes kiadásokhoz viszonyítva, ami az uniós átlag közel duplája, viszont az eltérés nem volt szignifikáns ($p = 0,1603$), ami arra vezethető vissza, hogy a KKE11-átlag a kiugró magyar érték miatt erősen torzított volt (ugyanis a magyar érték nélküli régiós átlag mindössze 0,14 százalék volt). A kiadási alcsoportoz tartozó magyar érték 0,9 százalékot tett ki 2010 és 2022 között a 13 év átlagában, de például 2016-ban és 2020-ban már az 1,4 százalékot is elérte. Vagyis az Orbán-kormányok nagyjából 4,5–5-ször többet költöttek erre a területre, mint más régiós országok. Ez az eltérés az egész periódusra vonatkozóan szignifikáns maradt ($p = 0,0000$). A régiós országok közül Horvátország (0,34 százalék a teljes kiadásokhoz viszonyítva) és Románia (0,24 százalék a teljes kiadásokhoz képest) költött még a KKE11-átlag felett, ugyanakkor egyik eltérés sem volt szignifikáns. Meglepő lehet, hogy Lengyelországban – Lettországhoz vagy Litvániához hasonlóan – 0,1 százalék alatt maradt az érték, vagyis még az uniós átlagot sem érte el. Valójában e területen a populista és nem populista kormányok közötti eltérések marginálisak voltak a régiós országokban – az egyetlen Magyarország kivételével.

Konklúzió

Tanulmányunkban 11 kelet-közép-európai EU-tagállam populista kormányainak 2010 és 2022 közötti államháztartási politikáját vizsgáltuk. A vizsgálatot az motíválta, hogy a 13 évet felölelő időszakban a régiós populista pártok kimagasló arányban, 52,4 százalékban voltak jelen a végrehajtó hatalomban. A populizmus gazdasági dimenzióit feltáró klasszikus és kortárs irodalom két általános megjegyzését kívántuk tesztelni: 1. a populista hatalomgyakorlás a fiskális fegyelmet erodáló, az államháztartás egyenlegét tartósan rontó következményekkel jár; valamint 2. a kormányra került populista pártok tudatosan használják a jövedelem-újraelosztást az általuk preferált csoportok (a „tisztá” emberek) kedvezményezetti helyzetbe hozására. Az elemzés során a populista pártokból kialakított minta átlagait vetettük egybe a (teljes) kelet-közép-európai (KKE11), illetve az uniós (EU27) mintázatokkal.

Az általunk végzett megfigyelések eredményei alapján általánosságban elmondható, hogy az EU kelet-közép-európai új tagállamaiban – nem függetlenül az uniós tagság tényétől – a populista kormányok nem valósítottak meg fenntarthatatlan költségvetési expanziót. Éves szinten és átlagosan a régió populista kormányai gyakorlatilag ugyanolyan szintű államháztartási fegyelmet mutattak, mint az Unió egésze (a különbség +0,18 százalékpont volt a KKE11 javára). Mindazonáltal az egyes országok szintjén Bulgária, Csehország és Litvánia populista kormányai egyértelműen a (viszonylagos) költségvetési szigor mellett álltak ki, míg Románia a költségvetési lazítást pártolta. Magyarország pedig előbb inkább viszonylag szigorú, majd pedig laza politikát vitt. A fiskális teljesítmények országok közötti (vagy adott országon belül az egyes időszakok közötti) eltérései azt mutatják, hogy a fegyelem (vagy annak hiánya) elsősorban olyan egyéb változók függvénye, mint a gazdasági ciklusok, a politikai gazdasági ciklusok, az alkalmazott monetáris

rezsimek vagy éppen az exogén sokkok kezelésének módjai, amelyekkel ez a cikk nem foglalkoz(hat)ott.

A jövedelmek újraelosztása kérdésében az az általános érvényű eredmény született, hogy az eltérések nem a populista *versus* hagyományos (nem populista) megosztás szerint rajzolódtak ki Kelet-Közép-Európán belül, hanem a régió egésze mutat(ott) eltérő mintázatot az Unió régi tagállamaihoz képest a 2010 és 2022 közötti időszakban. Ez volt a jellemző különösen a közszolgáltatások (+2 százalékpont), a gazdasági ügyek (+4,3), az oktatás (+1,9), a védelem (+0,7) vagy a szabadidő, kultúra és vallás (+1,1) finanszírozásában, ahol a régió államai az uniós átlag felett költöttek. Az egészségügy (-1,3) vagy a szociális védelem (-7,0) területein ugyanakkor jelentősen elmaradtak a régiós állami költségek az uniós átlagtól.

Amikor érdemi különbség mutatkozott populista és nem populista kormányok között a 11 új tagállamon belül, akkor az néhány jól beazonosítható országhoz, illetve epizódhoz volt köthető. Ez a tény pedig már előrevetíti, hogy ha a populista kormányzás jövedelem-újraelosztó hatása nem is feltétlenül mutatkozott meg a minta egészében az egyes kiadási főcsoportokban, ám a populista mintán *belül* már annál inkább érvényesült e hatás. Magyarország, amely a leghosszabb ideig regnáló populista kormányzást folytatott a mintában, élesen elvált a régió többi populista kormányától: jelentősen nagyobb arányú államháztartási kiadást allokált közszolgáltatásokra, gazdasági ügyekre és a szabadidő, kultúra és vallásügyek hármására, miközben relatíve kevesebb közpénzt fordított oktatásra, egészségügyre és szociális védelemre. Szlovákiában és Szlovéniában is erőteljes preferenciaváltást mutattak a populisták, amikor hatalomra kerülésüktől indulóan felvállalták a gazdasági ügyek kiemelt szintű finanszírozását. A balti államok populista erői külső sokk hatására emelték védelmi kiadásait, és tudatosan magasan tartották az oktatási kiadások arányát. Észtország populistái továbbá a szabadidő, kultúra és vallásügyek területén is igyekeztek érvényesíteni költési preferenciáikat. Csehországban a Babiš-kormány az egészségügy finanszírozásában nemcsak elődjét, hanem régiós társait is magasan felülmúlta. Románia és Bulgária a közrend és közbiztonság finanszírozásában teljesítette túl (viszonylagosan) populista társait. Lengyelországban a PiS a szociális védelem és az egészségügy megnövelt finanszírozásával a baloldali populista kormányokra jellemző befogadó (inkluzív) jóléti rendszer irányába mozdult el. Az oktatásban ugyanakkor a Kaczyński-kormány megszorított, ami legalábbis árnyalja a rezsimek családbarát politikáját.

Az államháztartási kiadások funkcionális bontásának vizsgálata elsősorban arra világított rá, hogy nem létezik valamifajta egységes program vagy populista preferencia az állami költsékeknél – legalábbis a kelet-közép-európai populista kormányok esetében. De egyszersmind azt is világossá tette, hogy maguk a populista kormányok aktívan használ(hat)ják az állami kiadásokat saját céljaik elérésére, még ha azok nem is feltétlenül mutatnak egy irányba. Ezek az eredmények indokoltá teszik a további részletes, az egyes tagállamok szintjén végzett mélyelemzéseket, amelyekkel feltárható, hogy mire/kikre, milyen eszközökkel és – legfőképpen – milyen hatásokkal költenek a populista kormányok. Ez annál is inkább indokolt, mert a legfőbb kérdés végeredményben az, hogy hosszú távon milyen következményekkel jár a populista hatalomgyakorlás. E következmények pedig nem feltétlenül olvashatók ki pusztán az államháztartás kiadási

tételeinek áttereléséből. A kortárs populisták ugyanis nem elsősorban a makrogazdaság területén mutatnak érdemi aktivitást, hanem a mikrogazdasági intervencionizmus fokozásában (*Feldmann–Popa* [2022]) és ekképpen a gazdasági ösztönzőrendszerek – ideértve a tulajdonjogokat is – tudatos átrendezésében (*Benczes* [2022]).

Hivatkozások

- ACEMOGLU, A.–EGOROV, G.–SONIN, K. [2013]: A Political Theory of Populism. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 128. No. 2. 771–805. o. <https://doi.org/10.1093/qje/qjs077>.
- ÁDÁM ZOLTÁN [2024]: Mudde kontra Weyland. Megjelent: *Szanyi Miklós–Szunomár Ágnes–Török Ádám* (szerk.): *Trendek és töréspontok. Kockázatok és mellékhatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 44–51. o.
- ARATÓ KRISZTINA–KOLLER BOGLÁRKA–PELLE ANITA [2021]: Seventeen years in the European Union: The questions of monetary integration in Central and Eastern Europe. Megjelent: *Arató Krisztina–Koller Boglárka–Pelle Anita* (szerk.): *The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe: Why In, Why Out?* Routledge, Abingdon, 3–10. o.
- ARATÓ KRISZTINA–KOLLER BOGLÁRKA–PELLE ANITA [2024]: Miért nincs magyar euró? A kívülmaradás okai és körülményei. Megjelent: *Bíró-Nagy András–Medve-Bálint Gergő* (szerk.): *20 év az Európai Unióban. Magyarország uniós tagságának közpolitikai mérlege*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BALL, C.–FREYTAG, A.–KAUTZ, M. [2019]: Populism – What Next? A First look at Populist Walking-Stick Economies. *CESifo Working Papers*, No. 7914. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3480920>.
- BAN, C. [2024]: National-neoliberal fiscal populism in Romania. Megjelent: *Benczes István* (szerk.): *Economic Policies Under Populist Leaders: A CEE Perspective*. Routledge, Abingdon, 214–233. o.
- BAN, C.–SCHEIRING GÁBOR–VASILE, M. [2023]: The Political Economy of National-Neoliberalism. *European Politics and Society*, Vol. 24. No. 1. 96–114. o. <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1956241>.
- BARTHA ATTILA [2024]: A gazdaságpolitika konzisztenciájáról és a populizmus kaméleoni alapvonásáról. Megjelent: *Szanyi Miklós–Szunomár Ágnes–Török Ádám* (szerk.): *Trendek és töréspontok. Kockázatok és mellékhatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 52–61. o.
- BARTHA ATTILA–BODA ZSOLT–SZIKRA DOROTTYA [2020]: When Populist Leaders Govern: Conceptualising Populism in Policy Making. *Politics and Governance*, Vol. 8. No. 3. 71–81. o. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i3.2922>.
- BENCZES ISTVÁN [2020]: Válság és válságrendezés a Gazdasági és Monetáris Unióban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENCZES ISTVÁN [2022]: Taking back control over the economy. From economic populism to the economic consequences of populism. *European Policy Analysis*, Vol. 8. No. 1. 109–123. o.
- BENCZES ISTVÁN–ORZECZOWSKA-WACLAWSKA, J. [2024]: Governing the economy under populist rule: The cases of Hungary and Poland. *Problems of Post-Communism*, Vol. 71. No. 4. 341–355. o. <https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2301085>.
- BENCZES ISTVÁN–SZABÓ KRISZTINA [2023]: Társadalmi törésvonalak és gazdasági (ir)racionalitások. A közgazdaságtan szerepe és helye a populizmus kutatásában. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 1. sz. 23–54. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.1.23>.

- BITTENCOURT, M. [2012]: Democracy, Populism and Hyperinflation. *Economics of Governance*, Vol. 13. No. 4. 311–332. o. <https://doi.org/10.1007/s10101-012-0117-7>.
- BLUHM, K.–VARGA, M. [2020]: Conservative Developmental Statism in East Central Europe and Russia. *New Political Economy*, Vol. 25. No. 4. 642–659. o. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1639146>.
- BOD PÉTER ÁKOS [2024]: Return of Activist State in a Former Transition Star: The Curious Case of Hungary. *Post-Communist Economies*, Vol. 36. No. 2. 262–279. o. <https://doi.org/10.1080/14631377.2023.2273694>.
- CARDOSO, F. H.–FALETTO, E. [1979]: Dependency and development in Latin America. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.
- CHES [2020]: 2019 Chapel Hill Expert Survey. <https://www.chesdata.eu/speedches> – <https://www.chesdata.eu/2019-chapel-hill-expert-survey>.
- CSABA LÁSZLÓ [2019]: A költségvetési és bankunió: Vízválasztó a többsebességű EU-ban. Megjelent: *Halmi Péter* (szerk.): Tagállami integrációs modellek: A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban. Ludovika Kiadó, Budapest, 167–181. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2022]: Unorthodoxy in Hungary: An Illiberal Success Story? *Post-Communist Economies*, Vol. 34. No. 1. 1–14. o. <https://doi.org/10.1080/14631377.2019.1641949>.
- CSANÁDI MÁRIA [2022]: Paths to Political Capture and Institutionalised Corruption in Hungary, 2010–2021. Megjelent: *Csanádi és szerzőtársai* [2022] 13–198. o. <https://doi.org/10.7829/j.ctv2cw0s7k.7>.
- CSANÁDI MÁRIA–GERŐ MÁRTON–HAJDU MIKLÓS–KOVÁCH IMRE–LAKI MIHÁLY–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [2022]: Dynamics of an Authoritarian System: Hungary, 2010–2021. CEU, Budapest–New York, <https://doi.org/10.7829/j.ctv2cw0s7k>.
- DEÁK ÁGNES–RICZ JUDIT [2022]: A többdimenziós szegénység mérése – latin-amerikai tapasztalatok. *Közgazdasági Szemle*, 69. évf. 3. sz. 389–412. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.3.389>.
- DORNBUSCH, R.–EDWARDS, S. [1990]: Macroeconomic Populism. *Journal of Development Economics*, Vol. 32. No. 2. 247–277. o. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(90\)90038-D](https://doi.org/10.1016/0304-3878(90)90038-D).
- DORNBUSCH, R.–EDWARDS, S. [1991]: The Macroeconomics of Populism. Megjelent: *Dornbusch, R.–Edwards, S.* (szerk.): *The Macroeconomics of Populism in Latin America*. University of Chicago Press, 7–13. o.
- DUSTMANN, C.–EICHENGREEN, B.–OTTEN, S.–SAPIR, A.–TABELLINI, G.–ZOEAGA, G. [2017]: Europe’s Trust Deficit. Causes and Remedies. CEPR Press, London, https://cepr.org/system/files/publication-files/60166-mi1_europe_s_trust_deficit_causes_and_remedies.pdf.
- EDWARDS, S. [2019]: On Latin American Populism, and Its Echoes Around the World. NBER Working Paper, No. 26333. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26333/w26333.pdf.
- ELSÄSSER, L.–RÖTH, L. [2024]: Fiscal implications on the populist radical right in power. *Journal of European Public Policy*, 1–30. o. <https://doi.org/10.1080/13501763.2024.2314248>.
- ENDRŐDI-KOVÁCS VIKTÓRIA [2024]: Opposition in Government: The Atypical Case of Croatia Most/Bridge. Megjelent: *Benczes István* (szerk.): *Economic Policies Under Populist Leaders: A CEE Perspective*. Routledge, Abingdon, 169–193. o.
- ENYEDI ZSOLT [2016]: Paternalist Populism and Illiberal Elitism in Central Europe. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 21. No. 1. 9–25. o. <https://doi.org/10.1080/13569317.2016.1105402>.
- FELDMANN, M.–POPA, M. [2022]: Populism and Economic Policy: Lessons from Central and Eastern Europe. *Post-Communist Economies*, Vol. 34. No. 2. 219–245. o. <https://doi.org/10.1080/14631377.2022.2029253>.

- FUNKE, M.–SCHULARICK, M.–TREBESCH, C. [2023]: Populist Leaders and the Economy. *American Economic Review*, Vol. 113. No. 12. 3249–3288. o. <https://doi.org/10.1257/aer.20202045>.
- GROMADZKI, J.–SALACH, K.–BRZEZINSKI, M. [2024]: When populists deliver on their promises: the electoral effects of a large cash transfer programme in Poland. *Economica*, Vol. 91. No. 361. 320–345. o. <https://doi.org/10.1111/ecca.12505>.
- GURIEV, S.–PAPAIOANNOU, E. [2022]: The Political Economy of Populism. *Journal of Economic Literature*, Vol. 60. No. 3. 753–832. o. <https://doi.org/10.1257/jel.20201595>.
- GURIEV, S.–TREISMAN, D. [2022]: Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century. Princeton University Press.
- GYÖRFFY DÓRA [2021]: Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 1. sz. 47–75. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.1.47>.
- GYÖRFFY DÓRA–MARTIN JÓZSEF PÉTER [2023]: Legitimacy and Authoritarian Decline: The Internal Dynamics of Hybrid Regimes. *Problems of Post-Communism*, Vol. 70. No. 6. 593–605. o. <https://doi.org/10.1080/10758216.2021.2023579>.
- HALMAI PÉTER [2020]: Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiaja. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JANKOVICS LÁSZLÓ [2021]: Független fiskális intézmények az európai gazdasági kormányzás rendszerében. Megjelent: *Halmi Péter (szerk.): A Gazdasági és Monetáris Unió jövője. Európai perspektívák*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 99–113. o.
- KÁDÁR BÉLA [1977]: Latin-Amerika gazdasági dilemmái. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- KERÉNYI ÁDÁM–LAKÓCAI CSABA [2024]: Trendek, támogatások és felzárkózás. Az Európai Unió keleti tagállamainak nyújtott juttatások alakulása és hatásai az elmúlt két évtizedben. HUN-REN KRTK, Világ gazdasági Intézet, Műhelytanulmányok, No. 150.
- KOLLAI ISTVÁN [2020]: The Traditionalism-Modernism Value Conflict in Hungary and Slovakia. A Comparative Analysis from a Longue Durée Perspective. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, Vol. 28. No. 1. 29–44. o. <https://doi.org/10.1080/25739638.2020.1812942>.
- KOLLAI ISTVÁN–BÁNKI BENCE [2024]: Populism in the Making: The Case of Slovakia. Megjelent: *Benczes István (szerk.): Economic Policies Under Populist Leaders: A CEE Perspective*. Routledge, Abingdon, 125–147. o.
- KOLLÁRIK FERENC [2020]: Magyarország, Csehország és Szlovákia regionális és makrogazdasági konvergenciája az EU-csatlakozás előtt és után. *Európai Tükör*, 23. évf. 2. sz. 99–115. o. <http://doi.org/10.32559/et.2020.2.5>.
- KORNAI JÁNOS [2015]: U kanyar Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 65. évf. 14. sz. április 3.
- KUTASI GÁBOR [2018]: Macroeconomic populism: The Baltic current accounts. *Journal of Global Policy and Governance*, Vol. 7. No. 1. 21–32. o.
- KUTASI GÁBOR–IVANOV, D. [2024]: Macroeconomic populism in the Baltics. Megjelent: *Benczes István (szerk.): Economic Policies Under Populist Leaders: A CEE Perspective*. Routledge, Abingdon, 194–213. o.
- KUTASI GÁBOR–MARTON ÁDÁM–WASZKIEWICZ, G. [2024]: Ágyú vagy vaj: Az európai államok fiskális felkészültsége Oroszország Ukrajna elleni háborújára. *Külvgazdaság*, 68. évf. 7–8. sz. 3–24. o. <https://doi.org/10.47630/kulg.2024.68.7-8.3>.
- LANDESMANN, M.–SZÉKELY P. ISTVÁN [2021a]: Does EU Membership Facilitate Convergence? The Experience of the EU's Eastern Enlargement. Vol. I. Overall Trends and Country Experiences. Palgrave, Cham.

- LANDESMANN, M.–SZÉKELY P. ISTVÁN [2021b]: Does EU Membership Facilitate Convergence? The Experience of the EU's Eastern Enlargement. Vol. II. Channels of Interaction. Palgrave, Cham.
- LEHOCZKI BERNADETT [2013]: Latin-Amerika és Brazília az átalakuló világrendben. Megjelent: *Grünhut Zoltán–Vörös Zoltán* (szerk.): Az átalakuló világrend küszöbén. Publikon Kiadó, Pécs, 255–274. o.
- LOSONCZ MIKLÓS [2014]: Az államadósság-válság és kezelése az EU-ban. Tri-Mester Kiadó, Tatabánya.
- MADLOVICS BÁLINT–MAGYAR BÁLINT [2023]: Kaczyński's Poland and Orbán's Hungary: Different Forms of Autocracy with Common Right-Wing Frames in the EU. *Journal of Right-Wing Studies*, Vol. 1. No. 1. 2–36. o. <https://doi.org/10.5070/RW3.1496>.
- MÁTYÁS LÁSZLÓ [2022]: Emerging European Economies after the Pandemic. Stuck in the Middle Income Trap? Springer, Cham, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-93963-2>.
- MUDDE, C. [2004]: The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 39. No. 4. 541–563. o. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>.
- MUDDE, C.–ROVIRA KALTWASSER, C. [2013]: Exclusionary vs. inclusionary populism: Comparing contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, Vol. 48. No. 2. 147–174. o. <https://doi.org/10.1017/gov.2012.11>.
- MUDDE, C.–ROVIRA KALTWASSER, C. [2018]: Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda. *Comparative Political Studies*, Vol. 51. No. 13. 1667–1693. o. <https://doi.org/10.1177/0010414018789490>.
- ORENSTEIN, M.–BUGARIČ, B. [2022]: Work, Family, Fatherland: The Political Economy of Populism in Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, Vol. 29. No. 2. 176–195. o. <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1832557>.
- ORZECZOWSKA-WACLAWSKA, J. [2024]: Economic Populism in Poland: New economic policies and their Beneficiaries. Megjelent: *Benczes István* (szerk.): Economic Policies Under Populist Leaders: A CEE Perspective. Routledge, Abingdon, 84–104. o.
- PELLE ANITA–VÉGH MARCELL [2019]: Hogyan változott az euróövezet a kezdetek óta? *Pénzügyi Szemle*, 64. évf. 1. sz. 127–145. o.
- RICZ JUDIT [2020]: A kapitalizmus változata(i) Brazíliában. *Külgazdaság*, 64. évf. 7–8. sz. 72–106. o. <https://doi.org/10.47630/KULG/2020.64.7-8.72>.
- RODRIK, D. [2018]: Is Populism Necessarily Bad Economics? *AEA Papers and Proceedings*, Vol. 108. 196–199. o. <https://doi.org/10.1257/pandp.20181122>.
- ROODUIJN, M.–PIRRO, A.–HALIKIOPOULOU, D.–FROIO, C.–VAN KESSEL, S.–DE LANGE, S.–MUDDE, C.–TAGGART, P. [2023]: The PopuList 3.0: An Overview of Populist, Far-left and Far-right Parties in Europe. www.popu-list.org. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/2EWKQ>.
- ROVIRA KALTWASSER, C. [2019]: Populism and the Economy: An Ambivalent Relationship. *International Policy Analysis–Friedrich Ebert Stiftung*, március.
- SACHS, J. [1989]: Social Conflict and Populist Policies in Latin America. NBER Working Paper Series, No. 2897. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w2897/w2897.pdf.
- SALLAI DOROTTYA–SCHNYDER, G. [2020]: What Is “Authoritarian” about Authoritarian Capitalism? The Dual Erosion of the Private–Public Divide in State-Dominated Business Systems. *Business & Society*, Vol. 60. No. 6. 1312–1348. o. <https://doi.org/10.1177/0007650319898475>.
- SATA, R.–KAROLEWSKI, I. P. [2020]: Caesarean Politics in Hungary and Poland. *East European Politics*, Vol. 36. No. 2. 206–225. o. <https://doi.org/10.1080/21599165.2019.1703694>.

- SCHEIRING GÁBOR [2021]: Varieties of Dependency, Varieties of Populism: Neoliberalism and the Populist Countermovements in the Visegrád Four. *Europe-Asia Studies*, Vol. 73. No. 9. 1569–1595. o. <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1973376>.
- SVOBODA, K. [2024]: From belt-tightening to scorched earth? Megjelent: *Benczes István* (szerk.): *Economic Policies Under Populist Leaders: A CEE Perspective*. Routledge, Abingdon, 105–124. o. <https://doi.org/10.4324/9781003378884-8>.
- SZANYI MIKLÓS [2022]: The Emergence of Patronage and Changing Forms of Rent Seeking in East Central Europe. *Post-Communist Economies*, Vol. 34. No. 1. 122–141. o. <https://doi.org/10.1080/14631377.2019.1693738>.
- SZELÉNYI IVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2021]: The six competing types of domination in the early 21st century: Towards a new Weberian taxonomy. *International Political Anthropology Journal*, Vol. 14. No. 2. 175–189. o. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5721848>.
- SZENTES TAMÁS [1990]: Analogies – if any – between east and south: A sketch of comparative system analysis. *The European Journal of Development Research*, Vol. 2. No. 2. 163–175. o.
- SZIKRA DOROTTYA [2018]: Távolodás az európai szociális modelltől – a szegénység társadalmpolitikája. *Magyar Tudomány*, 179. évf. 6. sz. 858–871. o.
- TOPLISEK, A. [2020]: The Political Economy of Populist Rule in Post-Crisis Europe: Hungary and Poland. *New Political Economy*, Vol. 25. No. 3. 388–403. o. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598960>.
- VAN HAUWAERT, S.–VAN KESSEL, S. [2018]: Beyond protest and discontent. A cross-national analysis of the effect of populist attitudes and issue positions on populist party support. *European Journal of Political Research*, Vol. 57. 68–92. o. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12216>.
- VOSZKA ÉVA [2018]: Nationalisation in Hungary in the Post-Crisis Years: A Specific Twist on a European Trend? *Europe-Asia Studies*, Vol. 70. No. 8. 1281–1302. o.

Függelék

F1. táblázat

Populista pártok a végrehajtó hatalomban Kelet-Közép-Európában, 2010–2022

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Összes epizód
Bulgária	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X		10
Csehország					X	X	X	X	X	X	X	X		8
Észtország								X	X	X	X	X		5
Horvátország							X	X						2
Lengyelország							X	X	X	X	X	X	X	7
Lettország										X	X	X		3
Litvánia				X	X	X	X							4
Magyarország	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	13
Románia			X	X	X	X		X	X	X			X	8
Szlovákia			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	11
Szlovénia			X								X	X	X	4
Összes epizód	2	2	5	4	5	6	7	8	7	8	8	8	5	75

Megjegyzés: dőltten szerepelnek azok az epizódok, amikor a populista párt koalíciós partnerként vett részt a kormányban, és a kormányfőt nem a populista párt adta.

KISS DORINA–FÜRÉSZ DIÁNA IVETT–RAPPAI GÁBOR

Az európai uniós szankciók eseményhatás-elemzéssel történő vizsgálata

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, milyen hatással vannak az Európai Unió Oroszországgal szembeni szankciós intézkedései, illetve az ezekkel kapcsolatos hírek a gázpiaci árakra. Az eseményhatás-elemzés módszerének alkalmazásával elsősorban arra kerestük a választ, hogy a szankciókhoz köthető különböző „hírtípusok” (szankciós csomag lebegtetése, tartalmának ismertetése, majd elfogadása) eltérő módon okoznak-e szignifikáns hatást a gáz tőzsdei árfolyamára. A 24 kiválasztott eseményt három különböző modellvariánssal (piaci modell, GARCH, EGARCH), négy különböző ablakhossz (3, 5, 10 és 15 napos) alkalmazásával vizsgáltuk. Eredményeink igazolták feltevésünket, miszerint a szankciók hírének lebegtetése már önmagában árfelhajtó hatású, hasonlóan a másik két hírtípushoz.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E44, G14, Q43.

Az érték- és árutőzsdék kialakulásától kezdve triviálisnak tekintjük, hogy a gazdaságot érintő hírek befolyást gyakorolnak az instrumentumok árfolyamára. Nyilvánvalóan nincs ez másként az energiapiacra sem, vagyis feltételezhetjük, hogy az energiahordozók árának (tőzsdei árfolyamának) volatilitását részben (akár nagy részben) a piacot érintő hírek okozzák.

Az elmúlt évek során az európai gázárak meglehetősen hektikusan változtak, ami vélelmezhetően a gázpiacot érintő híreknek is betudható. Oroszország Ukrajna ellen 2022 elején elindított háborúja jelentős mértékben érintette a gázpiacot, elsősorban azért, mert az orosz gázszállítások korlátozásához vezetett. A háború kitörése előtt Oroszország volt az egyik legnagyobb olaj-, gáz- és szénexportőr (*Umar és*

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Kiss Dorina PhD-hallgató, PTE Gazdálkodástani Doktori Iskola (e-mail: kiss.dorina@tkk.pte.hu).
Fürész Diána Ivett egyetemi adjunktus, PTE Közgazdaságtudományi Kar Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet (e-mail: furesz.diana@tkk.pte.hu).

Rappai Gábor az MTA doktora, egyetemi tanár és a Közgazdasági Szemle rovatvezetője, PTE Közgazdaságtudományi Kar Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet (e-mail: rappai.gabor@tkk.pte.hu).
A kézirat első változata 2024. január 15-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.10.1032>

szerzőtársai [2022]), ám ez a primátus a konfliktus eszközlődését követően eltűnt, illetve jelentősen mérséklődött. A *Statista* [2023] adatai szerint 2022 I. negyedévében Oroszország volt az EU legnagyobb csővezetékes gázszállítója, 38,8 százalékos részesedéssel, alig megelőzve Norvégiát (38,1 százalék). Ugyanakkor 2023 I. negyedévére Oroszország részesedése 21 százalékponttal csökkent, míg Norvégia (+8 százalékpont), Algéria (+7) és az Egyesült Királyság (+4) részesedése növekedett. Nyilvánvaló, hogy egy háborús konfliktus önmagában is jelentősen korlátozhatja az egyik háborúzó fél exportját (különösen, ha az exportáláshoz használt egyik „útvonal” a másik háborúzó fél területén át vezet), ám az Európai Unió döntéshozói úgy vélték, hogy további szankciókkal még erősebben limitálhatják az orosz kivitelt. Noha nem mindegyik európai uniós szankció érinti közvetlenül az energiaszektort, a szankciók kimondott célja (volt), hogy az orosz gazdaság az olaj- és gázexport elmaradása, illetve jelentős csökkenése következtében forráshiányossá váljon, és így a háború – orosz részről – ne legyen tovább finanszírozható.

Annak eldöntése, hogy a korlátozó intézkedések az előbb vázolt célrendszert sikerrel szolgálták-e, politológusok feladata; tanulmányunkban erre nem vállalkozunk. Ugyanakkor roppant érdekesnek tartjuk azt a kérdést, hogy egy új szankció mely fázisában („lebegtetés”, bejelentés, konkrét feltétele nyilvánosságra kerülése) gyakorolja a legerősebb hatást az energiaárakra. Az Európai Unió külügyi tanácsának ülésén többször elhangzott az a vélemény, hogy már az intézkedések kilátásba helyezése mélyíti az energiapiaci válságot, miközben a szankciók nem érik el a kívánt hatást. Magyarország külügyminisztere az elmúlt év végén, a tizenkettedik szankciós csomag tárgyalása során is – joggal – hiányolta az elmúlt tizenegy csomagra vonatkozó hatásvizsgálatot (*Index* [2023]).

Jelen tanulmány nem tűzi ki célul, hogy átfogóan elemezze a szankciós csomagok hatását, mivel úgy véljük, hogy ez egészen más nagyságrendű feladat. Ugyanakkor a holland TTF-gázár¹ példáján megvizsgáljuk, hogy egy szankció *első lebegtetése* (vagyis annak említése, hogy az EU újabb szankciós csomagot készül bevezetni), *tartalmának ismertetése*, valamint a tanácsi határozat vagy rendelet *kihirdetése* milyen hatást gyakorol az energiapiacra. A korlátozás különböző fázisaira adott piaci reakciókat az *eseményhatás-elemzés* (*event study analysis*) módszerének segítségével értékeljük, vagyis láthatóvá tesszük, hogy melyik hírtípus milyen mértékű ún. *abnormális hozamot* generál.

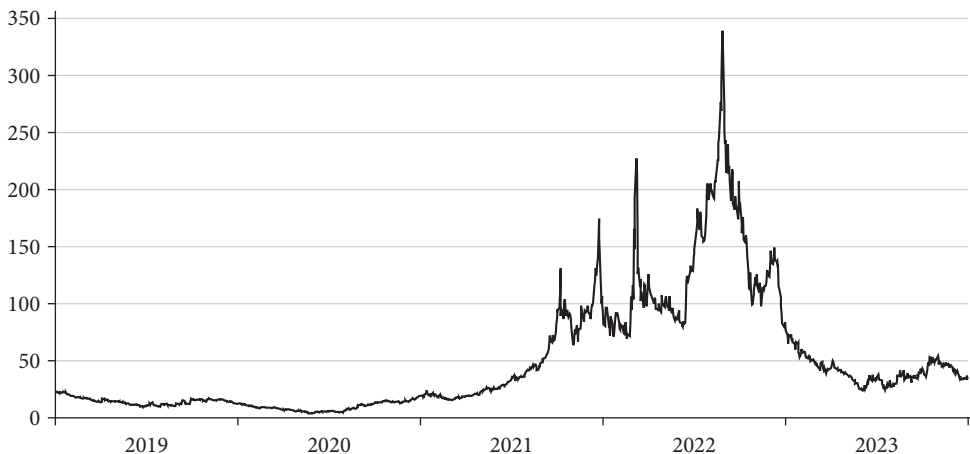
Ha csak rápillantunk a gáz tőzsdei árfolyamának elmúlt néhány éves alakulására (lásd az *1. ábrát*), azonnal feltűnik, hogy 2022 eleje (az orosz–ukrán konfliktus háborúvá eszközlődése) óta az árfolyamban többször is „tűskék” (a technikai elemzők vélekedése szerint valószínűleg „fej és vállak” alakzatok) jelennek meg.

Kézenfekvőnek tűnik, hogy a 2019–2021 közötti „stagnáláshoz” képest megjelenő hektikus árfolyam-alakulást (a volatilitás jelentős növekedését) valamilyen módon a háborús szituációhoz kössük. Az is jól látható, hogy nem egyszerűen egyetlen strukturális törést detektálhatunk, vagyis nem arról van szó, hogy a háború kitörését követően megemelkedtek az energiaárak, és magasabb szinten stabilizálódtak,

¹ A tanulmányban a Yahoo Finance honlapján elérhető holland TTF határidős földgázár-folyam adatait használtuk fel (<https://finance.yahoo.com/quote/TTF%3DF/history?p=TTF%3DF>).

1. ábra

A földgáz határidős árfolyama a holland TTF tőzsdén, napi záró árfolyam, 2019–2023 (euró/megawattóra)

Forrás: www.finance.yahoo.com.

hanem többször is drasztikusan emelkedtek, majd egy piaci korrekciót követően némiképp csökkentek.

Kutatásunk során elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, vajon igaz-e, hogy az európai uniós szankciók pusztán lebegtetése már önmagában elégséges ahhoz, hogy az Európában irányadó holland gáztőzsdén az ár a várakozásoknál jelentősebben emelkedjen. Célunk tehát nem az, hogy kizárólag a tartalmában is földgázra (is) vonatkozó szankciókat elemezzük, hanem annak vizsgálata, hogy általában véve az Európai Unió Oroszországgal szembeni szankciói hogyan befolyásolják a gázpiaci árakat. Úgy véljük ugyanis, hogy e szankciók hatással lehetnek a gázpiacra, függetlenül attól, hogy közvetlenül érintik-e a gázkereskedelmet.

Ahhoz, hogy megfelelő viszonyítási alaphoz jussunk, nem elégszünk meg csupán a korlátozások első említésének vizsgálatával; elemezzük a szankciók tartalmának ismeretetéséhez, valamint elfogadásához kapcsolódó hírek gáztőzsdei hatását is.

Tanulmányunk első részében olyan eseményhatás-elemzést alkalmazó tanulmányokat mutatunk be, amelyek a kiemelt politikai események/hírek hatásának vizsgálatával foglalkoznak. A szakirodalmi áttekintés – jelen írás témájából fakadóan – főként az árutőzsdére, valamint az eddigi, konfliktusokkal és háborúkkal kapcsolatos hírekre irányuló elemzésekre fókuszál. Ezt követően röviden ismertetjük az eseményhatás-elemzés módszertanát, majd a következő részben elemezzük az empirikus adatokat, és bemutatjuk a kapott modellezési eredményeket. A cikk végén néhány következtetést fogalmazunk meg, de már itt is jelezni kívánjuk, hogy *a tanulmány elsődleges célja egy módszertani keretrendszer bemutatása*, amelynek segítségével a témában (értsd: politikai és gazdasági szankciók tényleges hatása) jártas kutatók véleményüket a jelenleg szinte kizárólagos spekuláción, illetve leíró statisztikai elemzésen túl empirikus adatokon nyugvó következtetéssel is alá tudják támasztani.

Kiemelkedő politikai események tőzsdei hatásainak vizsgálata

Tőkepiaci reakciók

A kiemelkedő politikai események/hírek hatásának vizsgálata az eseményhatás-elemzést alkalmazó szakirodalomban nagy figyelmet kap. A módszer hasznossága abból adódik, hogy lehetőség nyílik különböző trendek, viselkedési formák detektálására. A szakirodalomban ezen események részvényárfolyamokra gyakorolt hatását számos aspektusból közelítették meg. Az értéktőzsdei elemzések tekintetében nagyszámú tanulmány vizsgálja az eseményhatás-elemzés módszertanának segítségével a választások hatását. *Jensen–Schmith* [2005] szerint a politikai eseményekre adott tőzsdei reakciók információt nyújthatnak arról, hogy a politika hogyan befolyásolja a piacokat: a tőzsdei hozamok növekedése várható, ha a politikusok „piacbarát” politikát folytatnak, és csökkenése, ha az események negatív hatással vannak a gazdaságra vagy egyes vállalatokra. *Khan és szerzőtársai* [2017] a piaci manipulációt feltárva megállapították, hogy a befektetői magatartás a politikai helyzettel együtt változik. *Chavali és szerzőtársai* [2020] kimutatták, hogy két választás piacra gyakorolt hatása még abban az esetben sem azonos, ha ugyanaz a párt kerül másodszor is hatalomra. *Khanthavit* [2020] kimutatta, hogy választások esetén nem csupán a választás eseményének van hatása: az ehhez kapcsolódó alesemények elemzésbe való bevonása is fontos és hasznos. *Lausegger* [2021] azt vizsgálta, hogy a választások hogyan hatnak a részvényt piacokra a különböző politikai rendszerekben, és azt találta, hogy a többségi választási rendszerek és a gyengébb pártrendszerek nagyobb részvényt piaci reakciókat idéznek elő. A választások hatásának vizsgálatán túl a módszertan segítségével olyan intézkedéseknek a hatása is kimutatható, mint például a bankkártyás fizetést szabályozó európai uniós rendelet elfogadása (*Veljan–Roaidi* [2021]). Egyes tanulmányok azt bizonyítják, hogy a politikai események egy-egy vállalatra gyakorolt hatása a vállalat politikai „hovatartozásának” függvényében változik, más szóval, a politikai kapcsolatban/függőségben álló vállalatokra ezen események nagyobb hatást gyakorolnak (*Liu és szerzőtársai* [2018], *Chen és szerzőtársai* [2014]). A szakirodalomban található olyan tanulmány is, amely azt igazolja, hogy egy nagyobb cégcsoport esetében a politikai események nagyobb hatást gyakorolnak (*Škrinjarić–Orlović* [2019]), valamint olyan is, amely egy meghatározott árfolyamra (cégre) gyakorolt politikai nyomás hatását vizsgálja és bizonyítja (*Guo* [2016]). Mintegy szintézisnek fogható fel *Dangol* [2008] cikke, amelyben a szerző események széles körének tanulmányozásával igazolja, hogy a nem várt politikai események (bejelentések) szignifikáns hatással vannak a piacra.

Árutőzsdei reakciók

Az eseményhatás-elemzés módszere az árutőzsdei ügyletek tekintetében is alkalmazható (*McKenzie és szerzőtársai* [2004]). Több tanulmány foglalkozik a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (OPEC) bejelentéseivel. *Draper* [1984] az OPEC

rendszeres és „rendkívüli” üléseinek hatását vizsgálta. A tervezett ülések tekintetében az esemény előtti időszakban pozitív, az esemény utáni időszakban negatív hozamok keletkeztek; mindez azt mutatja, hogy az esemény kimenetelének tekintetében a várakozások pozitívak voltak, míg a rendkívüli ülések esetében ez éppen fordítva volt. *Demirer–Kutan* [2010] tanulmánya az OPEC-konferenciáknak és az amerikai stratégiai kőolajkészlettel (SPR) kapcsolatos bejelentéseknek a kőolaj spot és határidős piacaira gyakorolt hatását elemezte, és megállapította, hogy az OPEC termelés-csökkenési bejelentései jelentős hatással vannak a hozamokra, míg az SPR bejelentései rövid távú piaci reakciókhoz vezetnek. *Ju és szerzőtársai* [2014] az eseményhatás-elemzés módszertanát az olajársokkok kínai bruttó hazai termékre, fogyasztói árindexre, árfolyamra, valamint bruttó importra és exportra gyakorolt hatásainak modellezésére alkalmazták, és megállapították, hogy ezek a sokkok negatívan hatnak a GDP-re és a devizaárfolyamra, ugyanakkor növelik a fogyasztói árindexet, valamint a súlyosabb sokkok nagyobb hatással vannak az importra és az exportra.

Egyes cikkek az árutőzsdére irányuló politikai szabályozások hatását vizsgálják ugyanezzel a módszerrel. *Thoenes* [2014] a 2011-es német nukleáris moratórium kapcsán elemezte a tüzelőanyagárak és a villamosenergia-kereslet közti kapcsolatot, és kimutatta, hogy a piac hatékonyan számol a felfüggesztett kapacitással, és arra számít, hogy a moratórium után több atomerőművet nem kapcsolnak be. *Koch és szerzőtársai* [2016] megállapították, hogy az Európai Unió kibocsátáskereskedelmi rendszerében (EU ETS-ben) a felső határértékek szabályozására vonatkozó politikai döntésekre a piaci szereplők nagymértékben reagálnak, és a reform politikai támogatásába vetett bizalom megingott. *Sharafudheen–Mohammad Irshad* [2018] megállapították, hogy az indiai kormány árnyékgazdaságot és illegális tevékenységet visszaszorítani kívánó, a demonetizációra vonatkozó bejelentésének nem volt jelentős hatása az arany és a valuta árára. *Yu–Ryu* [2020] a koreai piacra összpontosítva megvizsgálta, hogy az árutőzsdei kötvények (például földgáz, kukorica, fémtermékek) bevezetése milyen hatással van a megfelelő mögöttes határidős árupiacokra a kibocsátás bejelentése és a tőzsdei jegyzés időpontja körül. A kibocsátási bejelentések előtt pozitív abnormális hozamokat, a tőkeáttételes termékportfóliók esetében pedig a bejelentés napjain pozitív abnormális hozamokat találtak.

Háborúval kapcsolatos hírek hatása

Meglehetősen csekély számú tanulmány vizsgálja a háborúkkal kapcsolatos hírek hatását. *Bradford–Robinson* [1997] Irak kuvaiti inváziójának gazdaságra gyakorolt negatív hatását a szállítással foglalkozó vállalatok esetében mutatta ki. *Shapiro és szerzőtársai* [1999] arról számoltak be, hogy a hadiiparban tevékenykedő vállalatok pozitívan reagálnak a háborús hírekre és negatívan a békével kapcsolatos bejelentésekre. *Hudson–Urquand* [2015] vizsgálata a második világháború brit részvénytőzsdéjére gyakorolt hatásának kapcsán azt mutatja, hogy a negatív események erőteljesebben befolyásolják az árakat, mint a pozitívak. *Alshwawra–Almuhtady* [2020] hat regionális konfliktus (háborúk, polgárháborúk, forradalom) vizsgálatának segítségével

állapította meg, hogy a jordániai energiaágazat az energiaszállítók csekély száma miatt túlságosan érzékeny a regionális konfliktusokra.

Néhány tanulmány már alkalmazta az eseményhatás-elemzés módszertanát az orosz–ukrán háború okozta piaci reakciók elemzésére, mely értekezések markáns része az értéktőzsde ügyleteit vizsgálja (például *Yousaf és szerzőtársai* [2022], *Boubaker és szerzőtársai* [2022], *Pandey–Kumar* [2023]), csekély része pedig az árutőzsdén levő ügyleteket elemzi (például *Umar és szerzőtársai* [2022]). *Yousaf és szerzőtársai* [2022] a G20-ak, valamint Magyarország, Románia, Hollandia, Szlovákia, Lengyelország és Ukrajna értéktőzsdéjének vizsgálata alapján azt találták, hogy az Oroszország és Ukrajna közötti konfliktus erősen negatívan hatott a részvénytőzsdákra, különösen az orosz értékpapírpiacra. A regionális elemzés azt mutatja, hogy az európai és az ázsiai régiót jelentősen és hátrányosan érintette az esemény. *Boubaker és szerzőtársai* [2022] arról számoltak be, hogy az orosz–ukrán háború negatív hatással volt a globális részvénytőzsdákra, és a „globalizáltabb” gazdaságok sebezhetőbbek a nemzetközi konfliktusok vonatkozásában. *Pandey–Kumar* [2023] megállapították, hogy a 2022-es orosz–ukrán háború eltérő hatással volt a globális turisztikai szektor részvényeire: az európai, közel-keleti és afrikai, valamint a csendes-óceáni térségbeli cégek negatív abnormális hozamot értek el az esemény napján, míg az amerikai kontinensen és az Ázsiában lévő cégeket ez nem érintette, emellett bizonyos ország- és cégspecifikus változók (például kereskedelem és GDP aránya) jelentős hatással voltak a kumulált abnormális hozamokra. *Umar és szerzőtársai* [2022] írása áll a legközelebb a jelen tanulmány témájához. A szerzők az orosz–ukrán háború hatását vizsgálják a fémek, a hagyományos és a megújuló energiahordozók piacára. Kimutatták, hogy a háború jelentős veszteségeket okozott a globális pénzügyi piacokon, de a megújuló energiával foglalkozó cégek profitáltak, aminek oka, hogy a befektetők előre látták az alternatív energiaforrások szükségességét.

Irodalomismertetésünkéből kiviláglik, hogy több, eseményhatás-elemzést alkalmazó tanulmány foglalkozik a kiemelt politikai események gazdasági hatásának vizsgálatával, mind az árutőzsdék, mind az értéktőzsdék vonatkozásában. Látható, hogy az elemzési módszertan legelső megjelenéséhez képest a vizsgált hírek köre, illetve a hír és a tőkepiaci változás közötti oksági reláció jelentősen megváltozott. Míg korábban az eseményhatás-elemzés mindig olyan hírre vonatkozott, amely egy adott konkrét és a vizsgálatban részletesen elemzett értékpapír-hozamra vonatkozott (például *Bedő–Rappai* [2006]), addig az elmúlt évtizedben előtérbe kerültek azok a vizsgálatok, amelyekben az elemzett hír csak áttételes módon tekinthető a változás okának.

Mint láthattuk, viszonylag kevés cikk érinti a háborúval kapcsolatos hírek elemzését, és meglehetősen csekély azon tanulmányok száma, amelyek ezt az árutőzsdéi ügyletek vizsgálatával teszik. Ez idáig nem találtunk olyan szakirodalmi forrást, amely a holland TTF-gázárak alakulását vizsgálja az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos események függvényében. Tanulmányunkkal ezt a hiátust kíséreljük meg pótolni, vagyis az európai uniós szankciók bejelentési-elfogadási folyamatának egyes fázisa-ira adott energiapiaci válaszokat elemezzük.

Az eseményhatás-elemzés módszertana

Az eseményhatás-elemzés részletes leírása MacKinlay [1997] tanulmányában olvasható. A hatékony piacok elmélete (*efficient market hypothesis, EMH*) szerint a részvényárak a pénzügyi piacon gyorsan és teljes mértékben reflektálnak minden új információra (*Fama és szerzőtársai* [1969]); ezért egy részvény aktuális árfolyamának tükröznie kell a befektetők számára elérhető összes információt. Ennélfogva egy befektető nem tud többlethozamot elérni az általa megszerzett információk alapján, mert amikor a piac hatékony, a részvényekkel tisztességes és észszerű árakon kereskednek.

Az eseményhatás-elemzés lényege, hogy egy értékpapír árfolyamából számított hozamidőssorhoz jól illeszkedő modellt keresünk, majd az adott esemény hatását a modell által előre jelzett értékek és a tényleges adatok közötti szisztematikus különbségként határozzuk meg (*Fama* [1976]). Ha az így meghatározott hozamkülönbség szignifikánsan eltér a 0-tól, akkor az esemény a várakozásokon túli hatást is gyakorolt az árfolyamra.

A módszer alkalmazása során a vizsgált időszakot három részre osztjuk: a becslési, az esemény előtti (*pre-window*) és az esemény utáni (*post-window*) időszakokra (2. ábra).²

2. ábra

Az eseményhatás-elemzés időkerete

Forrás: Fürész–Rappai [2022].

A 2. ábrán T az esemény időpontját jelöli, amely körül kijelölünk egy-egy (általában azonos hosszúságú) esemény előtti és utáni időszakot, valamint az előbbi megelőzően egy becslési periódust. Az eseményt megelőző időszak kijelölésére azért van szükség, hogy a „normál” idősakra vonatkozó modellünk paraméterbecslése ne torzuljon az eseményre vonatkozó hír „kiszivárgása” következtében, míg az eseményt követő időszak a vizsgálat tulajdonképpeni tárgya; itt próbálunk azonosítani szignifikáns eltérést a korábbi periódus adatai alapján becsült modell előrejelzése és a tényadatok között. Egy hírről akkor gondoljuk, hogy lényeges hatást gyakorol a tőzsdei hozamokra, ha a megelőző időszak elejétől az esemény utáni időszak végéig meghatározott, ún. *kumulált abnormalis hozam* abszolút értékének maximuma szignifikánsan eltér a 0-tól.

² A korábban a magyar nyelvű szakirodalomban is angolul használt *pre-* és *post-window* terminológia helyett ezentúl következetesen az esemény előtti és utáni időszak kifejezést használjuk.

Alkalmazott modellek az abnormális hozamok becslésére

Érzelhető, hogy az eseményhatás-elemzés hatékonysága jelentős mértékben függ a becslési periódusra vonatkozó, az abban az időszakban mért hozamokat jól leíró, az empirikus adatokhoz jól illeszkedő modell azonosításától. Tanulmányunkban az eseményhatás-elemzésekben leginkább elterjedt modelleket alkalmaztuk, ezek részletes leírását tartalmazza *Varga–Rappai* [2002], *Bedő–Rappai* [2004] és *Rappai* [2013]. A modellbecslések során valamennyi esetben ARMAX-specifikációt alkalmaztunk, vagyis a TTF-gázárfolyamból számított hozamidősorra illesztett optimális ARMA-specifikáció meghatározását követően bővítettük az endogén magyarázó változók körét a piaci portfólió hozamával (exogén változó). Három modellvariánssal dolgoztunk (valamennyi esetben r_t^{TTF} jelöli a gázárfolyamból számított hozamot, r_t^m a piaci hozam közelítő változójaként alkalmazott energiapiaci indexből³ számított hozamot a t -edik napon):

PIACI MODELL:

$$r_t^{TTF} = \alpha + \beta r_t^m + \varepsilon_t. \tag{1}$$

GARCH (1,1) MODELL (általánosított autoregresszív feltételes heteroszkedaszticitású modell):

$$r_t^{TTF} = \alpha + \beta r_t^m + \varepsilon_t, \\ (\sigma_\varepsilon^2)_t = \gamma_0 + \gamma_1 (\sigma_\varepsilon^2)_{t-1} + \gamma_2 \varepsilon_{t-1}^2 + u_t. \tag{2}$$

EGARCH MODELL (exponenciális GARCH modell):

$$r_t^{TTF} = \alpha + \beta r_t^m + \varepsilon_t, \\ \ln [(\sigma_\varepsilon^2)_t] = \alpha_0 + \alpha_1 \frac{\varepsilon_{t-1}^2}{\sqrt{(\sigma_\varepsilon^2)_{t-1}}} + \gamma_1 \ln [(\sigma_\varepsilon^2)_{t-1}] + \delta \left[\frac{|\varepsilon_{t-1}|}{\sqrt{(\sigma_\varepsilon^2)_{t-1}}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right] + u_t, \tag{3}$$

ahol $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \sigma$, illetve ezek különböző indexszel ellátott értékei a modellek becslendő paraméterei, ε_t a hozambecslés során keletkező reziduális változó és u_t a szokásos *iid* fehér zaj.

Az egyes események során a gáz árváltozásában esetlegesen keletkező abnormális hozamot a tényleges hozam és az adott modell által becsült várt hozam⁴ különbségeként definiáltuk az esemény megelőző, illetve követő időszakokban:

$$AR_t = r_t^{TTF} - \hat{r}_t^{TTF}. \tag{4}$$

³ Energiapiaci indexként az MSCI Europe Energy Indexet alkalmaztuk (<https://www.investing.com/indices/msci-europe-energy>).

⁴ A várt hozam értéke nyilvánvalóan függ az alkalmazott modellspecifikációtól, ám amennyiben a modellünk jól illeszkedik – és erre törekszünk –, a becslési periódusban az előrejelzett értékek sem fognak jelentősen különbözni.

Az abnormális hozamok számítását az teszi lehetővé, hogy – noha ezeket a tényadatokat nem használtuk a modellbecslés során – empirikus megfigyeléssel rendelkezünk az esemény előtti és utáni időszakok tényleges hozamairól.

Az abnormális hozamok összegzésével kaptuk a kumulált abnormális hozamot a \tilde{t} időpontra:

$$CAR_{\tilde{t}} = \sum_{t=\tilde{t}_1}^{\tilde{t}} AR_t. \quad (5)$$

Egy hír hatása jelentős, ha $\max |CAR_{\tilde{t}}|$ szignifikánsan eltér a 0-tól. Könnyen belátható, hogy más-más jelentéstartalmat hordoz a pozitív, illetve negatív kumulált abnormális hozam (az előbbi a várakozást jelentősen meghaladó, az utóbbi a várakozástól jelentősen elmaradó hozamot jelzi), ám a hír jelentőségének megítéléséhez az előjel vizsgálata nem szükséges.

Az ablakhossz megválasztása

Az eseményhatás-elemzésnek a modellspecifikáció mellett a másik sarkalatos pontja az eseményablak hosszának meghatározása. A kutatások többsége a szimmetrikus esemény előtti és utáni időszakot részesíti előnyben, és arra is felhívja a figyelmet, hogy ezek hosszúságát úgy kell megválasztani, hogy az az esemény hatásának átfogó megfigyelését tegye lehetővé (vagyis a helyesen megválasztott ablakhossz esetén a *kumulált abnormális hozam* az esemény utáni időszak végén már nem térhet el jelentősen 0-tól). Fontos szempont továbbá, hogy bár a vizsgált hozam várható értéke az eseményablak alatt nem változhat jelentősen, a volatilitás növekszik (Hillmer–Yu [1979]). Ez a jelenség összhangban van a hatékony piacok elméletével, hiszen ha az árfolyamok minden új információt tükröznek, akkor a varianciának nagyobbak kell lennie az esemény közvetlen környezetében, mint azon kívül.

Annak ellenére, hogy magával az eseményhatás-elemzéssel foglalkozó szakirodalom bőséges, az eseményablak hosszának meghatározásával csak néhány tanulmány foglalkozik. Alapvetően a két, leggyakrabban használt megközelítés a fix hosszúságú, illetve az eseményenként eltérő hosszúságú eseményablakból indul ki. Lev [1989] 18 tanulmány alapján azt állapította meg, hogy az eseményablakok hossza a tanulmányokban két naptól egy évig terjed, de egy kivételével valamennyi szerző fix hosszúságú eseményablakot használt. Kothari–Warner [2007] több mint 500, eseményhatás-elemzést alkalmazó tanulmányt vizsgáltak, és megállapították, hogy a „rövid eseményablakos” eredmények megbízhatóbbak, mint a hosszabb eseményablakot alkalmazók. Szimulációk alapján kimutatták, hogy az abnormális hozamokat tesztelő statisztikák ereje legfeljebb egy hónapos periódussal számolva az egyedi részvények esetében kielégítő eredményt mutat.

Az eseményablak ideális hosszát illetően a szerzők között nincs konszenzus. Krivin és szerzőtársai [2003] az állandó hosszúságú eseményablak helyett *ad hoc* megközelítést javasolnak, vagyis az eseményablak hosszát annak tükrében határozzák meg, hogy az esemény hatása meddig tart. Általános véleménynek

tekinthető az a megállapítás, hogy amennyiben az eseményablak túl hosszú, akkor valószínűbb, hogy a vizsgált időszakban egy másik esemény „zavaró” hatása is megjelenik, míg ha az eseményablak túl rövid, akkor nem mérhető az esemény teljes hatása (McWilliams–Siegel [1997]). Figyelembe véve az előbbi ajánlásokat, tanulmányunkban egyaránt használtunk 3, 5, 10 és 15 napos, szimmetrikus esemény előtti és utáni időszakokat.

Az abnormális hozam szignifikáns voltának tesztelése

Annak eldöntésére, hogy egy esemény okozott-e szignifikáns eltérést a hozamokban az azokat korábban leíró modellhez képest, számos teszt áll rendelkezésre, amelyek közül a jelen tanulmányban egy-egy paraméteres, illetve nemparaméteres próbát alkalmaztunk. (Fűrész–Rappai [2022] tanulmánya részletesen tárgyalja az irodalomban használt próbákat, külön kitérve a – számunkra most nem releváns – portfólióhozam-tesztelésre is.)

Elsőként az eseményhatás-elemzés irodalmában legelterjedtebb paraméteres próbát, a *t*-próbát használtuk:

$$t = \frac{\max |CAR_i|}{s_{AR} \sqrt{T_2 - T_1}}, \quad (6)$$

ahol – a már ismert jelöléseken túl – s_{AR} jelöli az abnormális hozamok korigált szórását az eseményablakban. A próba nullhipotézise értelmében az esemény következtében keletkezett kumulált abnormális hozam egyenlő nullával; vagyis ennek elvetése jelenti azt, hogy az esemény szignifikáns hatással volt a tőzsdére. A paraméteres *t*-próba egyik jelentős negatívuma, hogy – könnyen beláthatóan – az ablakhossz változtatásával viszonylag könnyen befolyásolható a teszt eredménye. Részen ezen kedvezőtlen tulajdonság kivédésére alkalmaztunk a tanulmányban különböző ablakhosszokat.

Mivel a tőzsdei árfolyamokból számított hozamok esetén általában nem teljesül a normalitásra vonatkozó feltételezés (a hozamok gyakran leptokurtózitást mutatnak), az eredmények validálása érdekében célszerű valamilyen eloszlásmentes (nemparaméteres) próbát is használni. Nemparaméteres próbaként az általánosított rangtesztet (GRankT-próba) alkalmaztuk, amely az egyik legerősebb teszt mind a rövidebb, mind a hosszabb eseményablakok esetében. (A próba eredeti leírása megtalálható: Kolari–Pynnönen [2011].) Az alkalmazott próbafüggvény:

$$t_{grank} = \frac{\bar{K}}{s_K} \sqrt{\frac{T_1 - T_0 - 1}{T_1 - T_0 - \left(\frac{\bar{K}}{s_K}\right)^2}}, \quad (7)$$

ahol \bar{K} az eseményablakhoz rendelt rangszámok átlaga, míg s_K az eseményablakhoz rendelt rangszámok korigált szórása. Belátható, hogy a próbafüggvény a nullhipotézis (nincs hatása az eseménynek) teljesülése esetén $T_1 - T_0 - 1$ szabadságfokú *t*-eloszlást

követ. Mivel a szabadságfok nem az ablakhossz, hanem a becslési periódus hosszának függvénye, az eloszlásmentesség mellett a paraméteres t -próba másik hátrányát is sikerült kezelni a nemparaméteres próba használatával.

Vizsgált események

Mint az előbbieken láthattuk, az eseményhatás-elemzés egyik legfontosabb lépése a vizsgálni kívánt esemény, illetve események azonosítása. Mivel tanulmányunk az orosz–ukrán háborús konfliktus kitörése következtében felmerülő európai uniós szankciók gázpiacra gyakorolt hatását vizsgálja, elemzésünkhöz első körben az összes (45 darab) releváns hírt eseményként azonosítottuk.⁵ Tekintettel azonban arra, hogy a témát illetően számos, időben egymást röviddel (néhány napon belül) követő bejelentés történt – amelyek „átlapolásából” adódóan egyes hírek nehezen vizsgálhatók „egyedi” eseményként –, csak az egymástól időben jól elkülönülő 24 eseményt vizsgáltuk (1. táblázat).

1. táblázat

Az elemzésbe vont hírek

Esemény sorszáma	Dátum	Hír (esemény)	Szankció	
			sorszáma	típusa
1.	2022.02.09.	Európa is kemény szankciókkal fenyegeti az oroszokat, ha nekimennek Ukrajnának	I.	lebegtetés
2.	2022.02.16.	Az EU felkészült arra, hogy akár teljesen megszakad az orosz gázellátás		tartalom-ismertetés
3.	2022.02.23.	Orosz–ukrán válság: fontos részletek szivárogtak ki az EU-s szankciókról, amelyek már ma délután hatályba lépnek		elfogadás
4.	2022.03.07.	Orosz–ukrán háború: további szankciókon dolgozik az EU	IV.	lebegtetés
5.	2022.03.15.	Jóváhagyta az EU az új szankciós csomagot az oroszokkal szemben, itt vannak a részletek		elfogadás
6.	2022.03.21.	Kiszivárgott: már az orosz olajembargót mérlegeli az EU az ötödik szankciós csomagban	V.	lebegtetés
7.	2022.04.08.	Az EU elfogadta az ötödik szankciós csomagot		elfogadás

⁵ Fontos megjegyezni, hogy a további, XII. szankciós csomaggal kapcsolatos híreket egyrészt témájuk (gyémántkereskedelem), másrészt időpontjuk (ekkor már végeztünk kutatásunk „érdemi” részével) miatt hagytuk ki az elemzésekből.

Az 1. táblázat folytatása

Esemény sorszáma	Dátum	Hír (esemény)	Szankció	
			sorszáma	típusa
8.	2022.04.11.	Kiderült: az orosz olajembargó is bekerülhet az uniós szankciók újabb körébe	VI.	tartalom-ismertetés
9.	2022.05.04.	Bejelentették a teljes oroszolajimport-tilalom tervét az EU-ban		tartalom-ismertetés
10.	2022.05.30–31.	Itt az olajembargó, ugrik az olajár		elfogadás
11.	2022.06.07.	A lengyelek máris bedobták a „hidrogénbombát”, a hetedik szankciócsomagot	VII.	lebegtetés
12.	2022.07.13.	Már készül Oroszország ellen a hetedik szankciós csomag		tartalom-ismertetés
13.	2022.07.21.	Megszavazták az Oroszország elleni hetedik szankciócsomagot		elfogadás
14.	2022.09.04.	Újabb szankciókról tárgyalt Zelenszkij von der Leyennel	VIII.	lebegtetés
15.	2022.09.28.	Új oroszellenes szankciókat jelentett be Ursula von der Leyen		tartalom-ismertetés
16.	2022.10.06.	Elfogadta az EU az Oroszországgal szembeni nyolcadik szankciócsomagot		elfogadás
17.	2022.10.20.	Irányt váltott a nagy gázvitában az Orbán-kormány, akár szombatig is eltarthat az EU-csúcs	IX.	lebegtetés
18.	2022.12.07.	Jön a IX. szankciós csomag Oroszország ellen		javaslatok
19.	2022.12.16.	Az ukrajnai rakétaeső napján fogadta el az EU a IX. oroszellenes szankciós csomagot		elfogadás
20.	2023.01.12.	Új szankciókra készül az EU, Magyarország lehet a kerékkötő	X.	lebegtetés
21.	2023.02.15.	Az Európai Bizottság ismerteti a tizedik szankció részleteit		tartalom-ismertetés
22.	2023.02.25.	Tizedik szankciócsomag válaszul Oroszország ukrajnai inváziójára		elfogadás
23.	2023.05.08.	Alakul az EU új szankciós csomagja, amely az intézkedések kikerülését is akadályozná	XI.	lebegtetés és tartalom-ismertetés
24.	2023.06.23.	Tizenegyedik szankciócsomag válaszul Oroszország ukrajnai inváziójára		elfogadás

Az összegyűjtött hírek közül elemzésünkbe tehát 24, időben jól elkülönülő esemény került, amelyek a szankciók típusa szerint a következőképpen csoportosíthatók: a kutatás szempontjából leginkább releváns, ún. *szankciós csomag lebegtetése* 8 esetben, *csomag elfogadása* 9 esetben, a *szankciós csomag ismertetése* 6 esetben, míg

javaslatok megfogalmazása 1 esetben fordult elő. A hírek eseményhatás-elemzéssel történő vizsgálatának eredményeit a következőkben ismertetjük.

Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy a háború kitörését követően nagyon sűrűn követték egymást a szankciók; valószínű, hogy hatásuk „egymásra csúszott”, éppen ezért ebből az időszakból sok hírt ki kellett hagynunk. (A kihagyott hírek felsorolása, dátuma és típusa a függelékben található.) A háború második évében a korlátozó intézkedések száma jelentősen csökkent, ami az eseményhatás-elemzés módszertana szempontjából pozitívum, hiszen ezekben az esetekben sokkal nagyobb bizonyossággal jelenthető ki, hogy a módszer valóban az adott hír (lebegtetés/bejelentés/elfogadás) hatását detektálja.

Az eseményhatás-elemzés eredményei

Korábban láttuk, hogy az elemzés sarkalatos pontja a becslési periódusra illesztett modellek illeszkedése. Mivel 24 hírt vizsgálunk, és mindegyik esetben 3 modellspecifikációt, valamint 4 ablakhosszt alkalmazunk, mindösszesen 288 modell paraméterbecslésére és illeszkedésvizsgálatára volt szükség. Természetesen a modellparaméterek sok esetben csak minimálisan térnek el egymástól, hiszen modelljeink (például egy 3, majd egy 5 napos ablak esetén) szinte azonos becslési periódusra vonatkoznak.

Gondot okozott a munkanapok és a hétvégék kezelése, hiszen lehetséges, hogy két esemény között eltelt a kritikus 15 nap, ugyanakkor a tőzsdei kereskedés szempontjából csak 9-10 nap számít, vagyis mindössze ennyi hozamadatot tartalmaz az idősor. A problémával részletesen foglalkozik *Rappai* [2004], amely tanulmány megmutatja, hogy nem lesz torzított a paraméterbecslés, ha elégségesen hosszú idősorok esetén a munkanapok egymásra következésének elvén számított hozamidősorokkal becsüljük a piaci modell paramétereit. (Noha GARCH-, illetve EGARCH-specifikációval az említett írás nem foglalkozik, vélelmezhetjük, hogy a többegyenletes modellek is hasonlóan viselkednek.)

Ahhoz, hogy az abnormális hozam számításához felhasznált modellek alkalmazhatóságát meg tudjuk ítélni, a 2. táblázatban összefoglaltuk a piaci modell paraméterbecslésére vonatkozó legfontosabb információkat.⁶

A modellek illeszkedése a pénzügyi ökonometriában szokásosnak mondható 10–30 (egészen pontosan 8,7–35,8) százalékos tartományban található, láthatóan nem érzékeny különösebben az ablakhosszra. A piaci modell α paramétere (tengelymetszet) az elvárásoknak megfelelően a 0 közelében szóródik. Első ránézésre meglepőnek tűnhet, hogy a β együttható széles spektrumon (–0,6 és +1,02 között) szóródik, vagyis a gázárból számított hozamok és az energiapiaci átlaghozamok kapcsolatának az iránya is bizonytalan. Valójában ez egyáltalán nem meglepő, hiszen pontosan azt jelzi, amit vizsgálunk: elképzelhető olyan periódusok, amikor – vizsgálatunk szerint a korlátozó intézkedések miatt – a gáz tőzsdei árfolyama az általános piaci ártrendekkel

⁶ Mivel a GARCH-, illetve EGARCH-specifikáció nemlineáris, így ezeknél a modelleknél az R^2 nem alkalmazható a modell illeszkedésének értékelésére. A log-likelihood vizsgálata alapján a nemlineáris modellek illeszkedése nem volt jelentősen jobb, mint a piaci modellé.

2. táblázat

A piaci modellek paraméterbecslésének legfontosabb eredményei

Ablakhossz	Paraméter	Minimum	Maximum
3	α	-0,009	0,015
	β	-0,6	0,73
	R^2	0,087	0,33
5	α	-0,014	0,017
	β	-0,529	1,02
	R^2	0,096	0,358
10	α	-0,009	0,023
	β	-0,556	0,992
	R^2	0,099	0,33
15	α	-0,01	0,013
	β	-0,479	1,02
	R^2	0,096	0,311

Forrás: saját számítás.

ellentétes irányban mozog. Abból, hogy a β együttható abszolút értéke nem vagy csak kevésszer és minimálisan haladja meg az 1-es értéket, arra következtethetünk, hogy a gázpiacon (legalábbis a holland TTF gázpiacon) történő befektetések kockázatosága nem haladja meg az energiapiac egészén (átlagán) mérhető kockázatoságot. Összességében paraméterbecslési eredményeink megnyugtatók, legalábbis abból a szempontból, hogy az eseményhatás kimutatása ezen modellek alapján elvégezhető; nem kell attól tartanunk, hogy a becslési periódusban is nagy hibát azonosítjuk az eseményablakban abnormális hozamként.

Tanulmányunk alapkérdése szempontjából a legfontosabb eredményeket a 3. táblázatban foglaltuk össze. Itt áttekintjük a vizsgált eseményeket, és feltüntetjük azokat az ablakhosszokat, amelyek esetében a paraméteres és/vagy nemparaméteres próba szignifikáns kumulált abnormális hozamot detektált legalább egy modell-specifikáció esetén.

A 3. táblázat alapján elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy egy kivétellel valamilyeni esemény esetében legalább egy modell legalább egy ablakhosszon legalább egy próbával kimutatta a szignifikáns abnormális hozamot. Nem lepődhetünk meg azon sem, hogy a robusztusabb nemparaméteres próba több esetben „talált” szignifikáns abnormális hozamot, miközben a t -próba csak a legmarkánsabb változásokat mutatta ki. Láthatjuk, hogy az esetek túlnyomó részében a 3, illetve 5 napos ablakhossz esetében volt szignifikáns a hír hatása; ez nyilvánvalóan összefüggésben van azzal, hogy az események sokszor közel vannak egymáshoz, így a hosszú (többhetes) ablakok azt eredményezik, hogy egy korábbi hír hatása belenyúlik a becslési periódusba. Érdekes megnézni, hogy mely események tekinthetők – az eseményhatás-elemzés

3. táblázat

Szignifikáns abnormális hozamot eredményező események

Az esemény sorszáma	A szankció típusa	Ablakhossz	Próba
1.	lebegtetés	10, 5, 3	GRankT
2.	tartalomismertetés	10	<i>t</i> -próba
3.	elfogadás	10, 5, 3	GRankT, <i>t</i> -próba
4.	<i>lebegtetés</i>	<i>15, 10, 5, 3</i>	<i>GRankT, t-próba</i>
5.	elfogadás	15, 5, 3	GRankT, <i>t</i> -próba
6.	<i>lebegtetés</i>	<i>15, 10, 5, 3</i>	<i>GRankT, t-próba</i>
7.	elfogadás	15, 10, 5, 3	GRankT
8.	tartalomismertetés	5, 3	GRankT
9.	tartalomismertetés	15, 5, 3	GRankT
10.	elfogadás	15, 10, 5	GRankT
11.	lebegtetés	3	GRankT
12.	tartalomismertetés	15, 10, 3	GRankT
13.	elfogadás	15, 5	GRankT
14.	lebegtetés	3	GRankT
15.	tartalomismertetés	15, 10, 5	GRankT
16.	<i>elfogadás</i>	<i>15, 10, 5, 3</i>	<i>GRankT, t-próba</i>
17.	<i>lebegtetés</i>	<i>15, 10, 5, 3</i>	<i>GRankT, t-próba</i>
18.	javaslatok	–	–
19.	elfogadás	10, 5, 3	GRankT, <i>t</i> -próba
20.	lebegtetés	15, 10, 3	GRankT
21.	tartalomismertetés	15, 10, 5	GRankT
22.	elfogadás	15, 10, 3	GRankT
23.	lebegtetés	10, 5	GRankT
24.	elfogadás	15, 10, 5	GRankT, <i>t</i> -próba

Forrás: saját számítás.

szempontjából – „ideálisnak”; ezeknél valamennyi ablakhosszon mindkét próba szignifikáns abnormális hozamot detektált. (A táblázatban dőlt betűvel jelöltük ezeket az eseményeket.) Ezen események (a IV., V. és IX. szankciós csomag lebegtetése, valamint a VIII. szankciós csomag elfogadása) közös jellemzője, hogy olyan időszakra estek (2022. március, illetve október), amikor a korábbi évektől jelentősen eltérő piaci mozgás (márciusban drasztikus áremelkedés a „megszokott” stagnálás helyett, októberben stagnálás a korábbi áresés helyett) volt jellemző a gázipiacon.

A 3. táblázat alapján összefoglalóan a következő megállapításokat tehetjük:

– a kutatási kérdésünk szempontjából legfontosabb eseménytípus, a szankció *lebegtetése* esetében a vizsgált 8 eseményből 5 alkalommal a nemparaméteres, míg

3 alkalommal mindkét (paraméteres és nemparaméteres) próba szignifikáns abnormális hozamot jelzett a különböző ablakhosszok mellett;

- a hatás szempontjából a közvélekedés szerint „erősebb” esemény, vagyis a szankciós csomagok *elfogadása* esetében a 9 vizsgált eseményből 4 esetben „csak” a nemparaméteres, 5 esetben pedig mindkét próba szignifikáns hatást mutatott, jellemzően legalább 3 ablakhossz esetében;

- a további eseménnytípusok közül a szankciós csomagok tartalmának *ismertetése* szintén mind a 6 vizsgált esemény esetében szignifikáns abnormális hatást okozott: 5 esetben a nemparaméteres, míg 1 esetben a paraméteres próba eredményeként.

Mindebből kitűnik, hogy az energia (ezen belül a vizsgált gáz) piaca rendkívül hatékony, szinte minden hírre viszonylag rövid időhorizonton (is) reagál. Nem cáfolható a kijelentés, miszerint a korlátozó intézkedések „lebegtetése” már önmagában piacbefolyásoló tényező, de az sem jelenthető ki, hogy csak a szankciós csomag kilátásba helyezése emeli az árakat. A legvalószínűbb magatartási modell az, hogy egy következő szankcióval kapcsolatos bármilyen hír árfelhajtó hatású, ám ennek „beárazása” több lépcsőben történik, a piaci igazodás csak a tényleges szabályozók kihirdetését követően zárul le.

Következtetések

A politikai vélekedésben gyakran megjelenő narratívát alapul véve az volt a hipotézisünk, hogy az energiapiaci árfolyamokban megjelenő váratlan emelkedések összefüggésbe hozhatók az Európai Unió által Oroszországra kivetett korlátozó intézkedésekkel, szankciókkal. A kutatási kérdés megválaszolásához használt eszköz, az eseményhatás-elemzés azt is lehetővé tette, hogy egy-egy szankció esetében három hírtípust is megkülönböztessünk, és megvizsgáljuk, vajon a szankció lebegtetése vagy tartalmának ismertetése, esetleg csak a konkrét kihirdetése (utasításba foglalása) okoz szignifikáns változást a gáz tőzsdei árfolyamában.

A témában még új kutatás eredményei egyértelműen igazolták a vélekedést, miszerint már a szankciók első említése negatívan hat az Európában irányadó holland gáztőzsdén az áralakulásra (vagyis a piaci modell szerint indokoltnál nagyobb mértékű áremelkedést okoz). A tanulmányunkban – technikai okokból – nyolc szankciós csomaggal (I., IV., V., VII., VIII., IX., X., XI. számú szankciós csomag) kapcsolatos hír hatását tudtuk elemezni. Valamennyi esetben szignifikáns (pozitív) kumulált abnormális hozamot tapasztaltunk már a szankcióval kapcsolatos első hírek/vélekedések megjelenésekor, vagyis már a „lebegtetés” árfolyam-növekedést okoz. Ugyanakkor a korrektség megkívánja, hogy jelezzük: közel ugyanilyen arányban találhatunk szignifikáns hatást a másik két hírtípus (tartalomismertetés, illetve elfogadás) esetében. Mindebből arra következtethetünk, hogy a gázpiac rendkívül hatékony, a kitermelés, illetve értékesítés körülményeit érintő szinte bármilyen hírre meglehetősen gyorsan reagál, nyilvánvalóan érzékeny minden Oroszországgal, illetve az orosz energiahordozó-exporttal kapcsolatos eseményre.

Hangsúlyozni szeretnénk ugyanakkor, hogy kutatásunk motivációja nem a politika területén történő bárminemű állásfoglalás volt, csupán vizsgálni kívántunk egy, a közvélekedésben gyakran emlegetett, ám ez idáig tudományosan még nem megválaszolt kérdést. Érdekes kutatási kérdés lehetne annak megvizsgálása, hogy vajon kimutatható-e az információszivárgás (*information leakage*) jelensége. Egyértelmű ugyanis, hogy az oroszok elleni bárminemű szankciók (gazdasági, politikai, sportbéli stb.) jelentőségükből adódóan nem tárgyalhatók a nyilvánosság teljes kizárásával, vagyis az előkészítésük során egy viszonylag széles réteg (politikuskok, hivatalnokok, kutatók stb.) már korábban tud egy-egy szankcióról, mint hogy a korlátozás ténye és tartalma nyilvánosságra kerülne. Tanulmányunk terminológiája szerint akkor tapasztalunk információszivárgást, ha már az eseményablak előtti időszakban kimutatható szignifikáns abnormális hozam, vagyis a „normális” piaci várakozásokat meghaladó áremelkedés. Könnyen belátható, hogy ebben az esetben bennfentes információt felhasználó kereskedésről lenne szó, amelynek feltárása – véleményünk szerint – nem a kutatók, hanem a hatóságok feladata.

Az általunk vizsgált téma számos további kutatási lehetőséget vet fel. Érdekes eredmények születhetnek különböző piaci szegmensek vizsgálata során, így például a különféle energiahordozók tőzsdei árfolyamai közötti tovagyrűzés (*spill over*) elemzéséből. Tanulmányunk igazolta, hogy már a szankciók lebegtetése is negatív hatással volt az Európában irányadó holland gáztőzsdén az árak alakulására. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a megújuló energiaforrások piaci miként reagálnak a gáztőzsdei árfolyam változására. Mivel ezek az energiaforrások hozzájárulhatnak a fosszilis tüzelőanyagoktól való függőség csökkentéséhez, érdekes kutatási kérdés lehetne az is, hogy ezen energiaforrásokra pozitívan hatnak-e a szankciós csomagokkal kapcsolatos hírek.

Végezetül ismételt hangsúlyozzuk, hogy az energiapiacok szövevényes rendszerében való eligazodás, a különböző árutőzsdéken jegyzett árfolyamok közötti kapcsolatok, a pénzügyi eszközök és a naturáliák árának együttes vizsgálata mind-mind olyan kérdés, amelyek alapos körülményekhez komoly energiapiaci szakértői tapasztalatra lenne szükség. Mivel mi ilyennel nem rendelkezünk, célunk „mindössze” az volt, hogy megmutassuk: létezik olyan korrekt statisztikai-ökonometriai eszköz, amellyel ez a roppant komplex kérdés empirikus adatokra támaszkodva, korrektül elemezhető.

Hivatkozások

- ALSHAWRA, A.–ALMUHTADY, A. [2020]: Impact of regional conflicts on energy security in Jordan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 10. No. 3. 45–50. o. <https://doi.org/10.32479/ijeeep.9031>.
- BEDŐ ZSOLT–RAPPAI GÁBOR [2004]: Eseménytanulmány-elemzés magyar részvényárfolyamokra. Van-e értéke az árfolyamokat befolyásoló híreknek? *Sigma*, 35. évf. 3–4. sz. 107–121. o.
- BEDŐ ZSOLT–RAPPAI GÁBOR [2006]: Is there causal relationship between the value of the news and stock returns? *Hungarian Statistical Review*, Vol. 84. Special No. 10. 81–99. o.

- BOUBAKER, S.–GOODELL, J. W.–PANDEY, D. K.–KUMARI, V. [2022]: Heterogeneous impacts of wars on global equity markets: Evidence from the invasion of Ukraine. *Finance Research Letters*, Vol. 48. 102934. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.102934>.
- BRADFORD, B. M.–ROBINSON, H. D. [1997]: Abnormal Returns, Risk, and Financial Statement Data: The Case of the Iraqi Invasion of Kuwait. *Journal of Economics and Business*, Vol. 49. No. 2. 193–204. o. [https://doi.org/10.1016/S0148-6195\(97\)81515-9](https://doi.org/10.1016/S0148-6195(97)81515-9).
- CHAVALI, K.–ALAM, M. N.–ROSARIO, S. [2020]: Stock market response to elections: An event study method. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, Vol. 7. No. 5. 9–18. o. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no5.009>.
- CHEN, C. M.–ARIFF, M.–HASSAN, T.–MOHAMAD, S. [2014]: Does a Firm's Political Connection to Government Have Economic Value? *Journal of the Asia Pacific Economy*, Vol. 19. No. 1. 1–24. o. <https://doi.org/10.1080/13547860.2013.860761>.
- DANGOL, J. [2008]: Unanticipated political events and stock returns: An event study. *NRB Economic Review*, Vol. 20. No. 1. 86–110. o. <https://doi.org/10.3126/nrber.v20i1.52973>.
- DEMIRER, R.–KUTAN, A. M. [2010]: The Behavior of Crude Oil Spot and Futures Prices around OPEC and SPR Announcements: An Event Study Perspective. *Energy Economics*, Vol. 32. No. 6. 1467–1476. o. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.06.006>.
- DRAPER, D. W. [1984]: The Behavior of Event-Related Returns on Oil Futures Contracts. *Journal of Futures Markets*, Vol. 4. No. 2. 125–132. o. <https://doi.org/10.1002/fut.3990040203>.
- FAMA, E. F. [1976]: Efficient capital markets: Reply. *The Journal of Finance*, Vol. 31. No. 1. 143–145. o. <https://doi.org/10.2307/2326404>.
- FAMA, E. F.–FISHER, L.–JENSEN, M. C.–ROLL, R. [1969]: The adjustment of stock prices to new information. *International Economic Review*, Vol. 10. No. 1. 1–21. o. <https://doi.org/10.2307/2525569>.
- FÜRÉSZ DIÁNA IVETT–RAPPAI GÁBOR [2022]: Megasportesemények hatása a tőzsdei árfo-lyamokra. *Statisztikai Szemle*, 100. évf. 4. sz. 325–362. o. <https://doi.org/10.20311/stat2022.4.hu0325>.
- GUO, W. [2016]: The Impact of the US Political Pressure on RMB Exchange Rate: An Event Study Analysis. *Modern Economy*, Vol. 7. No. 9. 996–1006. o. <http://dx.doi.org/10.4236/me.2016.79101>.
- HILLMER, S. C.–YU, P. L. [1979]: The market speed of adjustment to new information. *Journal of Financial Economics*, Vol. 7. No. 4. 321–345. o. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(79\)90002-3](https://doi.org/10.1016/0304-405X(79)90002-3).
- HUDSON, R.–URQUHART, A. [2015]: War and stock markets: The effect of World War Two on the British stock market. *International Review of Financial Analysis*, Vol. 40. Iss. C. 166–177. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.irfa.2015.05.015>.
- INDEX [2023]: Szijjártó Péter a világgazdasági helyzetről: Ezzel mi nagyon rosszul jártunk. Index, november 27. <https://index.hu/gazdasag/2023/11/27/szijasarto-peter-kulgzdasagies-kulugyminiszterium-kulgzdasag-europai-unio-brusszel-kormany-szankciok/>.
- JENSEN, N.–SCHMITH, S. [2005]: Market responses to politics – The rise of Lula and the decline of the Brazilian stock market. *Comparative Political Studies*, Vol. 38. No. 10. 1245–1270. o. <https://doi.org/10.1177/0010414005279790>.
- JU, K.–WU, J.–ZHOU, D.–ZHOU, P. [2014]: Macroeconomic effects of oil price shocks in China: An empirical study based on Hilbert-Huang transform and event study. *Applied Energy*, Vol. 136. 1053–1066. o. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2014.08.037>.
- KHAN, S.–RAZZI ABBAS JAFRI, R.–BAIG, N.–SHAIQUE, M.–USMAN, M. [2017]: Stock index manipulation around election announcements: evidence from Pakistan stock exchange.

- International Journal of Accounting and Economics Studies, Vol. 5. No. 2. 87–91. o. <https://ssrn.com/abstract=2996079>.
- KHANTHAVIT, A. [2020]: An Event Study Analysis of Thailand's 2019 General Election: A Long Window of Multiple Sub-events. *International Journal of Financial Research*, Vol. 11. No. 4. 502–514. o. <https://doi.org/10.5430/ijfr.v11n4p502>.
- KOCH, N.–GROSJEAN, G.–FUSS, S.–EDENHOFER, O. [2016]: Politics matters: Regulatory events as catalysts for price formation under cap-and-trade. *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 78. 121–139. o. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2016.03.004>.
- KOLARI, J.–PYNNÖNEN, S. [2011]: Nonparametric rank tests for event studies. *Journal of Empirical Finance*, Vol. 18. No. 5. 953–971. o. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2011.08.003>.
- KOTHARI, S. P.–WARNER, J. B. [2007]: Econometrics of event studies. *Handbook of Empirical Corporate Finance*, Vol. 1. 3–36. o. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53265-7.50015-9>.
- KRIVIN, D.–PATTON, R.–ROSE, E.–TABAK, D. [2003]: Determination of the appropriate event window length in individual stock event studies. *NERA*, november 4. 2–24. o. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.466161>.
- LAUSEGGER, M. [2021]: Stock Markets in Turmoil: Political Institutions and the Impact of Elections. *Economics and Politics*, Vol. 33. No. 1. 172–204. o. <https://doi.org/10.1111/ecpo.12169>.
- LEV, B. [1989]: On the usefulness of earnings and earnings research: Lessons and directions from two decades of empirical research. *Current studies on the information content of accounting earnings*. *Journal of Accounting Research*, Vol. 27. Supplement, 153–192. o. <https://doi.org/10.2307/2491070>.
- LIU, F.–LIN, H.–WU, H. [2018]: Political connections and firm value in China: An event study. *Journal of Business Ethics*, Vol. 152. No. 2. 551–571. o. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3316-2>.
- MACKINLAY, C. A. [1997]: Event Studies in Economics and Finance. *Journal of Economic Literature*, Vol. 35. No. 1. 13–39. o.
- MCKENZIE, A. M.–THOMSEN, M. R.–DIXON, B. L. [2004]: The Performance of Event Study Approaches Using Daily Commodity Futures Returns. *Journal of Futures Markets*, Vol. 24. No. 6. 533–555. o. <https://doi.org/10.1002/fut.10126>.
- MCWILLIAMS, A.–SIEGEL, D. [1997]: Event studies in management research: Theoretical and empirical issues. *Academy of Management Journal*, Vol. 40. No. 3. 626–657. o. <https://doi.org/10.2307/257056>.
- PANDEY, D. K.–KUMAR, R. [2023]: Russia-Ukraine War and the global tourism sector: A 13-day tale. *Current Issues in Tourism*, Vol. 26. No. 5. 692–700. o. <https://doi.org/10.1080/13683500.2022.2081789>.
- RAPPAI GÁBOR [2004]: A hozamidősorok természetéről. Megjelent: *Vita László* (szerk.): Egy reneszánsz statisztikus. KSH, Budapest, 153–165. o.
- RAPPAI GÁBOR [2013]: Bevezető pénzügyi ökonometria. Pearson Education, Harlow.
- SHAPIRO, D. M.–SWITZER, L. N.–MASTROIANNI, D. P. [1999]: War and peace: The reaction of defense stocks. *Journal of Applied Business Research*, Vol. 15. No. 3. 21–36. o. <https://doi.org/10.19030/jabr.v15i3.5668>.
- SHARAFUDHEEN, V. K.–MOHAMMAD IRSHAD, V. K. [2018]: Impact of Demonetization on Forex and Commodity Derivatives – An Event Study. *Management Today*, Vol. 8. No. 1. 65–70. o. <http://dx.doi.org/10.11127/gmt.2018.03.14>.
- ŠKRINJARIĆ, T.–ORLOVIĆ, Z. [2019]: Effects of Economic and Political Events on Stock Returns: Event Study of the Agrokor Case in Croatia. *Croatian Economic Survey*, Vol. 21. No. 1. 47–86. o. <https://doi.org/10.15179/ces.21.1.2>.

- STATISTA [2023]: Where Does the EU's Gas Come From? Letöltés: 2023. október 11. <https://www.statista.com/chart/31017/eu-lng-and-pipeline-natural-gas-imports-by-country/>.
- THOENES, S. [2014]: Understanding the Determinants of Electricity Prices and the Impact of the German Nuclear Moratorium in 2011. *Energy Journal*, Vol. 35. No. 4. 61–78. o. <https://doi.org/10.5547/01956574.35.4.3>.
- UMAR, M.–RIAZ, Y.–YOUSAF, I. [2022]: Impact of Russian-Ukraine war on clean energy, conventional energy, and metal markets: Evidence from event study approach. *Resources Policy*, Vol. 79. 102966. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102966>.
- VARGA JÓZSEF–RAPPAI GÁBOR [2002]: Heteroszkedaszticitás és a szisztematikus kockázat hatékony becslése GARCH modell alapján – A magyar részvénytőzsde elemzése. *Sigma*, 33. évf. 3–4. sz. 103–113. o.
- VELJAN, A.–ROAIDI, A. [2021]: An Event Study Analysis of the Impacts of the European Interchange Fee Regulation. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 17. No. 1. 63–94. o. <https://doi.org/10.1093/joclec/nhaa019>.
- YOUSAF, I.–PATEL, R.–YAROVAYA, L. [2022]: The reaction of G20+ stock markets to the Russia–Ukraine conflict “black-swan” event: Evidence from event study approach. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, Vol. 35. 100723. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2022.100723>.
- YU, J.–RYU, D. [2020]: Effects of commodity exchange-traded note introductions: Adjustment for seasonality. *Borsa Istanbul Review*, Vol. 20. No. 3. 244–256. o. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.04.001>.

Függelék

F1. táblázat

Egyéb (nem vizsgált), a szankciókkal kapcsolatos hírek

Dátum	Hír	Akció
2022.02.17.	Összehívtak az orosz helyzet miatt ma kora délutánra egy informális EU-csúcsot, itt mondják el a szankciós listát	I. szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.02.17.	Mégsem tárgyalnak a mai EU-csúcson az oroszellenes szankciókról, mert túl megosztó a téma	I. szankciós csomaggal kapcsolatos tárgyalás elmulasztásának híre
2022.02.21.	Belengette Brüsszel: szétverjük az orosz gazdaságot, ha támadás indul	I. szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.02.21.	Ukrán válság: az EU szankciókat vetett ki orosz parlamenti képviselőkkel szemben	I. szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.02.22.	Kiszivárgott, milyen büntetést tervez Brüsszel Putyin ellen	I. szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.02.22.	Megvan a megállapodás az új európai szankciókról Oroszország ellen	I. szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.02.24.	Ukrán válság: azonnali súlyos szankciókkal fenyegette meg az EU vezetése Oroszországot	II. szankciós csomag lebetgetése

Az F1. táblázat folytatása

Dátum	Hír	Akció
2022.02.24.	Itt a bejelentés: brutális uniós szankciók szakadhatnak Moszkva nyakába	II. Szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.02.25.	Von der Leyen bejelentette az új uniós szankciókat Oroszország ellen	II. Szankciós csomag elfogadása
2022.02.26.	Kíméletlen szankciócsomagot kaphat Oroszország – Fontos rögtönzött találkozóra kerül sor	III. Szankciós csomag lebegtetése
2022.02.27.	Megvan az újabb uniós szankciós csomag Oroszországgal szemben!	III. Szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.02.28.	Harmadik szankciócsomag válaszul Oroszország ukrain inváziójára	III. Szankciós csomag elfogadása
2022.03.02.	Hivatalos: durván lecsap az EU az új szankciókkal	III. Szankciós csomag elfogadása
2022.03.08.	Kiszivárgott: radikális lépésre készül az EU az energiafronton	IV. Szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.03.09.	Itt az újabb uniós szankciós csomag az oroszokra, több súlyos meglepetés is van benne	IV. Szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.03.29.	Új szankciók jönnek Oroszország ellen, amelyekkel már közvetlenül a katonai cselekményeket támadnák	V. Szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.04.04.	Sürgős szankciókról dönthet az EU az oroszok mérsárlása miatt	V. Szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.04.05.	Teljesen megszüntetné az EU az orosz energiafüggőséget – Jönnek az újabb szankciók!	V. Szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.04.10.	Újabb oroszországi szankciókról tárgyalhatott az ukrán elnök és a német kancellár	VI. szankciós csomag lebegtetése
2022.12.06.	Új szankciókat vetne ki az oroszokra az Európai Bizottság	IX. szankciós csomag tartalmának ismertetése
2022.12.08.	Az újabb szankciócsomaggal az orosz ipar legfájóbb pontját bénítaná meg az EU	IX. szankciós csomag tartalmának ismertetése

SZOMBATH KITTI–VARGA ERZSÉBET TERÉZ

A hazai gyermekvédelmi rendszer fejlesztésében rejlő potenciális gazdasági hasznok

A tanulmány a gyermekvédelmi érintettséget közgazdasági szempontból közelíti meg. Annak számszerűsítésére törekszik, hogy mekkora társadalmi hasznot hoz a gyermekvédelmi szakellátásban való érintettség negatív hatásának enyhítése, illetve hogy adott megtérülési idő és diszkontráta mellett legfeljebb mekkora költséggel térül meg a gyermekvédelmi rendszerbe való beruházás. Elemzésünk a nemzetközi kutatásokhoz hasonlóan az iskolai végzettség növelésének költség-haszon elemzésén alapszik. A társadalmi hasznot az érintettek számának meghatározásával és az egy érintettre jutó társadalmi haszonnal állapítjuk meg, a társadalmi diszkontráta meghatározását kétféle rugalmassági becsléssel is elvégezzük. Az eredmények arra világítanak rá, hogy az állami forrásoknak a gyermekvédelmi szakellátásba való nagyobb allokálása nemcsak az érintettek számára jelent előnyt, hanem a társadalom egésze számára is pozitív nettó jelenértékű beruházást jelenthet.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: D61, H43, I24.

Bevezetés

Egy ország emberi tőkéjének a minőségét elsődlegesen meghatározó tényezőként az oktatásra gondolhatunk. Az oktatás szerepe vitathatatlan az emberi tőke összetételének változtatásában, azonban vannak olyan tényezők, amelyek az oktatással együtt nagy hatással vannak az emberi tőkére. Ilyen tényező, hogy adott társadalmi csoport milyen életkörülmények között él, ezen belül különösen fontos a gyermekvédelemben

* Köszönetünket szeretnénk kifejezni interjúalanyainknak, *Boczkó Krisztina* szociális, gyámügyi és gyermekvédelmi ügyintézőnek, *Both Évának*, az Országos Gyermekvédelmi Szakszolgálat szakmai és koordinációs igazgatóhelyettesének, *Farkas Zalán*nak, a Világ szép Alapítvány szakértő mentorának, valamint *Marton Krisztának*, a Világ szép Alapítvány vezetőjének, hogy segítettek jobban megérteni a hazai gyermekvédelem rendszerét.

Szombath Kitti a cikk írása idején a Központi Statisztikai Hivatal gazdaságstatisztikusa volt (e-mail: kitti.szombath@gmail.com).

Varga Erzsébet Teréz a Budapesti Corvinus Egyetem Pénzügy Intézet Makropénzügyek Tanszékének egyetemi adjunktusa (e-mail: erzsebet.varga@uni-corvinus.hu).

A kézirat első változata 2024. június 24-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.10.1053>

való érintettség. A szakpolitikai viták során kevés szó esik arról, hogy a gyermekvédelemben való érintettség az egyén szociális helyzetén túl társadalmilag-gazdaságilag is milyen következményekkel jár.

A gyermekvédelmi rendszerről tudomásunk szerint nincsenek hazai közgazdasági megközelítésű tanulmányok, inkább csak szociológiaiak, miközben külföldön számos közgazdasági tanulmány született a témában.¹ Tanulmányunk témájának és elkészültének célja, hogy felhívja a figyelmet a gyermekvédelmi rendszer társadalmi problémájának súlyosságára. Ezt igyekszünk számokban kifejezve, közgazdasági keretben megtenni. Mind a szakirodalomból, mind az általunk a szakterületen dolgozó szakemberekkel készített interjúkból² az az egyöntetű álláspont derült ki, hogy Magyarországon a gyermekvédelmi rendszer nem képes a szakpolitikai funkciójának megfelelően működni. A strukturális problémák mellett a legnagyobb kihívást a finanszírozás mértéke jelenti. A rendszer alulfinanszírozott, ami nemcsak azt jelenti, hogy egy hátrányos helyzetű gyermekre kevés nevelő, illetve kevés hátrányos helyzetüket csökkenteni próbáló szakember jut, hanem azt is, hogy ezeknek a gyermekeknek az életkörülményei nem megfelelőek, illetve a későbbi sikeres boldogulásukra való esélyei is kicsik.

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy egy felzárkoztató, fejlesztő, esélyki-egyenlítő program milyen költségek mellett térülne meg. Nem vállalkoztunk egy ilyen program megtervezésére, annak meghatározására, hogy milyen létszámú és képzettségű (például logopédus, konduktor, pszichológus) szakember bevonására lenne szükség, ez külön kutatást igényelne. A cikkünk célja annak alátámasztása, hogy az államnak nemcsak kötelezettsége, hanem gazdasági szempontból érdeke is lehet ilyen program megtervezése, megvalósítása. A kutatás kizárólag annak megállapítására törekszik, hogy adott megtérülési idő és diszkontráta mellett legfeljebb milyen költséggel térülne meg a beruházás. A modell költség-haszon elemzés keretében igyekszik választ találni a kérdésre, melyben a társadalmi diszkontrátát a Ramsey-formula (lásd *Kovács és szerzőtársai [2010]*) segítségével számolja ki. A társadalmi haszon az érintettek számának és az egy főre jutó haszonnak három különböző időtávon való kiszámításával történt. Az eredmények alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy érdemes a gyermekvédelmi szakellátás fejlesztésére nagyobb mértékű forrást allokálni, hiszen a legpesszimistább forgatókönyvünk szerint is gyermekeként évi 761 ezer forint fejlesztésre fordított költség mellett is pozitív lenne a beruházás nettó jelenértéke.

A tanulmányunknak számos korlátja van, illetve több vizsgálandó terület túlmutat jelen kutatásunk határain. A hasznok között csak az oktatás, illetve a képzettség magasabb fokából származó közvetlen hasznok számszerűsítésével foglalkozunk,

¹ Ha közvetlenül a gyermekvédelemmel kapcsolatos közgazdasági elemzések nem is születtek, de a témát szorosan érintő közgazdasági elemzések lapunk hasábjain is olvashatók (lásd például *Kertesi-Kéződi [2012]*, *Hajdu és szerzőtársai [2022]*, [2023]). (A szerk.)

² *Boczkó Krisztina* szociális, gyámügyi és gyermekvédelmi ügyintézővel 2023. április 8-án, *Both Évával*, az Országos Gyermekvédelmi Szakszolgálat szakmai és koordinációs igazgatóhelyettesével 2023. június 13-án, *Farkas Zalán*nal, a Világszép Alapítvány szakértő mentorával 2022. november 9-én, *Marton Krisztával*, a Világszép Alapítvány vezetőjével 2022. szeptember 28-án készített interjúk.

azonban még számos felderítendő terület, mint a függőségek, a hajléktalanság, a prosztitúció és a feketemunka is a témához tartozik, melyek gazdasági és társadalmi súlya szintén csökkenne az érintettek helyzetének megváltoztatásakor, viszont ezek monetarizálása megfelelő adatok hiányában nem tudott bekerülni jelen kutatásunkba.

A gyermekvédelmi rendszer

A mai gyermekvédelem komplex rendszere a 18. század második felétől kezdve folyamatos átalakuláson ment keresztül Magyarországon. A mai működését, célját, felépítését az 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban Gyvt.) a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról határozza meg,³ amely nagymértékű változást jelentett a gyermekvédelem korábbi állami szabályozása tekintetében. A Gyvt. szerint

„A gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység.” (Gyvt. 14. paragrafus 1. bekezdés)

A törvény meghatározza többek között a gyermekes családoknak nyújtandó pénzbeli és természetbeni ellátásokat, a gyermekjóléti alapellátásokat, valamint a gyermekvédelmi szakellátásokat és hatósági intézkedéseket.

A Gyvt. preventív szemlélete mutatkozik meg a gyermekvédelmi jelzőrendszer működtetésében, amely nem kizárólag a gyermekkel való már kialakult rossz bánásmód jelzésére szolgál, hiszen a törvény szerint a cél a problémák megelőzése, az egyenlőtlenségek csökkentése, a családok segítése (Gyvt. 17. paragrafus, *KSH* [2016], *Sik* [2020]). A Központi Statisztikai Hivatal társadalmi szolgáltatásokat táblázó (TÁRS) alkalmazásában elérhető adatok szerint a legtöbb jelzést az iskolák adják le a szakszolgálatnak.⁴

A jelzés után, ha szükséges, megtörténik a védelembé vétel, ami elsődlegesen a gyermek családban maradását szolgálja, mégpedig a gyermek, illetve a szülő számára előírt kötelezettségek teljesítésével, a gyermekjóléti szolgálattal való szoros együttműködéssel. Abban az esetben, ha a szülők nem együttműködők, vagy nagy a veszélyeztetés valószínűsége, a gyermek családból való átmeneti vagy hosszú távú kiemelése valósul meg. A veszélyeztetettség

„olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza”. (Gyvt. 5. paragrafus *n.* pont)

Ha a veszélyeztetett gyermek nem rendelkezik olyan rokonnal, akinél elhelyezhető, akkor az átmeneti elhelyezés helyettes vagy nevelőszülőknél, valamint gyermekek

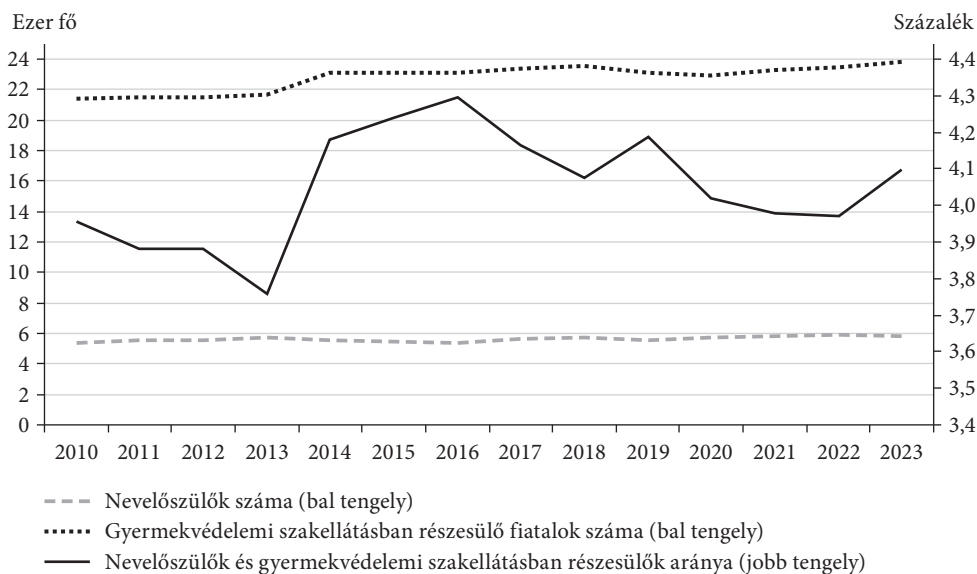
³ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv>.

⁴ Tanulmányunk a kizárólag a KSH munkatársai által elérhető TÁRS alkalmazás adatait a kutatás számos pontján felhasználja, és a továbbiakban ezen adatok forrásaként a KSH TÁRS alkalmazást adjuk meg.

átmeneti otthonában történhet. Az 1. ábra szemlélteti a nevelőszülők alacsony számát (az elmúlt 14 év adatait vizsgálva egy nevelőszülőre átlagosan négy gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatal jutott), valamint az összes szakellátásba kényszerült fiatal növekvő létszámát (KSH [2024a], [2024b]).

1. ábra

Regisztrált nevelőszülők és gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok száma, valamint egymáshoz viszonyított arányuk Magyarországon, 2010–2023

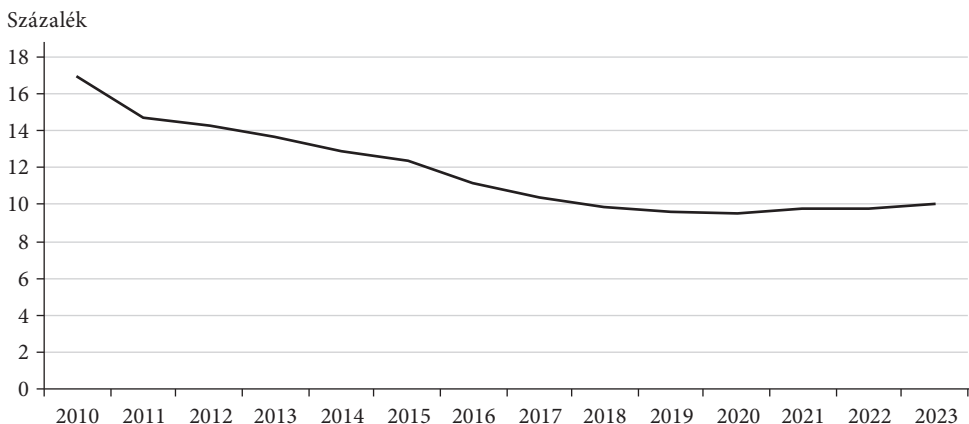
Forrás: KSH [2024a], [2024b] adatai alapján saját szerkesztés.

Szakellátásban részesülőknél azokat a fiatalokat értjük, akik (legalább átmenetileg) az állam, az önkormányzat, az egyház vagy egyéb szervezetek által fenntartott intézmény valamelyikébe kerültek, illetve nevelőszülőknél helyezték el őket. A szakellátásban részesülők tehát a gyermekvédelemben érintettek részhalmozát jelenti. A nyilvántartott, védelembe vett kiskorúak száma 2023. december 31-én 29 910 fő volt (KSH [2024c]), míg gyermekvédelmi szakellátásban 21 428 fő volt (KSH [2024b]). Kutatásunkban a szakellátásban részt vevők körében végeztük az elemzést, mivel tanulmányi végzettségükről rendelkezésünkre álltak adatok.

A 18 év feletti fiatalok is részesülhetnek gyermekvédelmi szakellátásban, úgynevezett utógondozás formájában, de részarányuk csökkent az elmúlt években: 2010-ben még a szakellátásban részesülők 17 százalékát, 2023-ban már csak 10 százalékát tették ki (KSH [2024b]), ugyanis a fiatalok többsége kikerül a szakellátásból, amint betölti a 18. életévét (2. ábra).

2. ábra

Az utógondozottak aránya a gyermekvédelmi szakellátásban Magyarországon, 2010–2023

Forrás: KSH [2024b] adatai alapján saját szerkesztés.

A gyermekvédelmi rendszer működésének problémái

Nemcsak Kelet-Közép-Európa, hanem a nyugati országok számára is kihívást jelent, hogy a gyermekvédelmi folyamatok működőképessé váljanak az érintettek és a benne dolgozók számára. A témával foglalkozó kutatók és szakmabeliek publikációi, valamint a kutatáshoz készült interjúk alanyai többségében azt az álláspontot képviselik, hogy a magyarországi gyermekvédelmi rendszer átalakításra szorul, a szakma válsággal küzd mind a finanszírozási körülmények tekintetében, mind a szakemberek mentalitásában, társadalmi megítélésében és gazdasági helyzetében (Boczkó-, Both-, Farkas-, Marton-interjúk és Rácz [2014], Sik [2020]).

A gyermekvédelmi szolgáltató intézmények általános jellemzője a korlátozott emberi és anyagi erőforrás (Sik [2020]), főleg azokon a területeken, ahol alacsony színvonalúak az infrastrukturális feltételek (Healy [1998]), és a szolgáltatásokat ellátó önkormányzat költségvetési lehetőségei átlagon aluliak (Rácz [2014]). Problémát okoz a magas esetszám, a szakemberhiány, illetve a szakemberek fluktuációja, eszköztelensége is (Czibere és szerzőtársai [2015]). Mindeközben a gyermek elégtelen körülményeit nemcsak a család anyagi és az ezzel együtt járó megélhetési és lakhatási problémái okozzák, hanem a családon belüli erőszak, a kizsákmányolás, az iskolai erőszak, a bűnelkövetés, a gyermekmunka, valamint a különböző betegségek is (Wessels [2015]).

Számtalan szerző hangsúlyozza a megelőző stratégiák alkalmazását, a kiváltó okok megszüntetését, illetve a családok anyagi helyzetének javítását (Sik [2020], Johnner–Durst [2017], Darvas [2018], Farkas [2015]). Felhívják a figyelmet arra, hogy a gyermekvédelmi rendszer javításának elemzésekor nem elegendő csupán a gyermekvédelmi rendszer alá tartozó intézményeket és szolgáltatásokat vizsgálni. Nem megkérdőjelezve a szakma álláspontját a prevenció fontosságáról, de tanulmányunkban a már szakellátásba

kerültek gondozásának fejlesztésével foglalkozunk, tehát azokkal, akiknél az átmeneti vagy tartós kiemelésre már sor került. Arra keressük a választ, hogy miért éri meg a társadalomnak többet fordítani ezeknek a fiataloknak a felzárkóztatására.

A gyermekvédelemi szakellátásba kerülés negatív társadalmi-gazdasági hatásai, különös tekintettel az iskolázottságra

A gyermekvédelmet a kutatások elsődlegesen szociológiai szempontból vizsgálják, kevés szó esik arról, hogy milyen gazdasági hatása van annak, ha a gyermekvédelemre fordított összeg mértéke elégtelennek bizonyul. Általánosan elmondható, hogy a gyermekvédelemi szakellátásba vett gyermekek helyzetükből adódóan hátránnyal indulnak a családban nevelkedett kortársaikhoz képest a szocializációs szituációkban, az oktatásban és a munkaerőpiacon egyaránt. Mint láttuk, a szakellátásból gyakran már 18 évesen kikerülnek a fiatalok. Esetenként lehetőségük van albérlésbe, kollégiumba, munkásszállóba költözni, de gyakran az utcára kerülnek (KSH [2012]). A lakhatásuk elvesztése fokozza a bűnelkövetés valószínűségét, a feketemunka vállalását, az alkohollizmust és a kábítószer-használatot, illetve a hajléktalanná válást is. Ezekről részletesebben lásd Arnold–Péterfi [2023], Bálint–Németh [2018], Benach–Calres [2007], Fadgyas-Freyler [2017], Fehér–Kovács [2018], Gyarmati és szerzőtársai [2018], Győri [2019], [2021], Horváth [2008], Kaló és szerzőtársai [2019], Kovács [2009], Kutrovátz–Gelencsér [2023], Menich [2022], Rákó [2014b], Rákossy–Szeitl [2018].

Ezek a problémák nemcsak a gyermekvédelemben érintetteknek (bár elsősorban számukra) jelentenek veszteséget, hanem a társadalom egészének, azonban ezen hatások mindegyikét megfelelő részletettségű adatok híján nem tudjuk számszerűsíteni. A szakellátásban részesülők problémái közül az iskolai végzettséget helyezük kutatásunk középpontjába.

Számos tényező szerepet játszik a gyermekvédelemi szakkellátásban részt vevők oktatásban tapasztalható hátrányában. A szociokulturális hátrányuk, a biztos családi háttér hiánya és az anyagi nehézségek miatt alacsony a továbbtanulás és a magánórak látogatásának valószínűsége, miközben sok esetben a tanuláshoz biztosított közeg sem áll rendelkezésre. Ebből fakadóan gyakori magatartás-problémák, függőségek jellemzik őket, amelyek szintén visszavetik a tanulási hajlandóságot. Magas az osztályismétlések száma, ami nagy arányban okozza a korai iskolaelhagyást. Ennek következtében gyengülnek a munkaerőpiaci pozícióik és lehetőségeik. Az értelmi és beszédképesség mellett az érzelmi fejlődés is háttérbe szorul (Szennai [2021], Koncz [2019], Rákó [2014a]). Fontos megjegyezni, hogy nem minden gyermekvédelemben érintett gyermek, illetve fiatal felnőtt küzd tanulási nehézségekkel, sokan kiemelkedő képességűek, és sikeres a felsőoktatásba való integrációjuk is (Homoki–Czindéri [2015]). Megoldást a célzott felzárkóztató és készségfejlesztő programok jelenthetnek, amelyek során nemcsak a tananyag, hanem a munkaerőpiacon való boldoguláshoz szükséges készségek is elsajátíthatók. Az aktív munkaerőpiaci részvétel minősége később hatással van a nyugdíjas évekre is, így a gyermekkori szocializáció közvetve az időskori anyagi helyzetet is befolyásolja (az időskori szegénység tényezőiről Vaskövi–Jászfi [2023] írt tanulmányában).

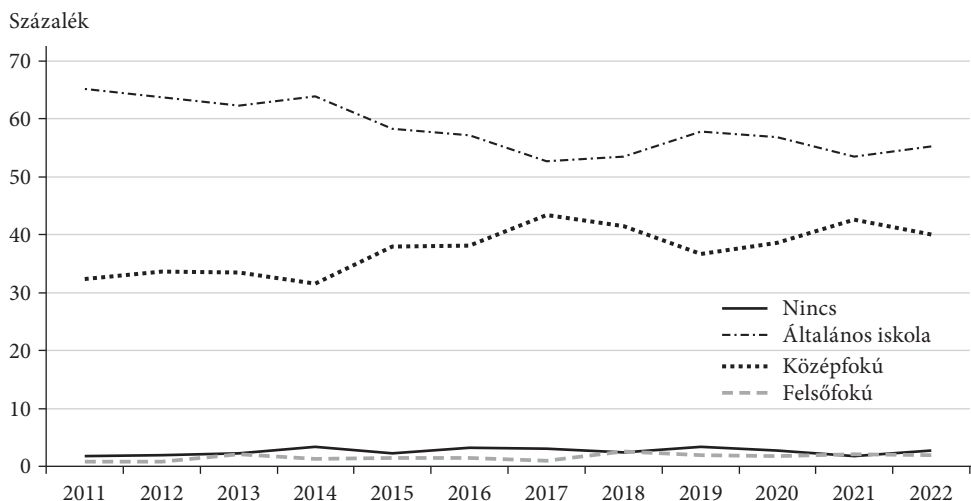
Hasonlóan a gyermekneveléshez (Mihályi [2019], Kuncz és szerzőtársai [2023]), a gyermekvédelemnek is van társadalmi haszna: elégtelen működése esetén nemcsak konkrét kormányzati bevételtől esik el az állam (például személyi jövedelemadótól, társadalombiztosítási járuléktól, szociális hozzájárulási adótól), hanem társadalmi haszontól is. Az államnak alapvető célja, hogy szakképzett, minél magasabb hozzáadott értéket termelő emberi tőkével rendelkezzen, ami magasabb GDP-t képes termelni, és elősegíti az ország folyamatos, dinamikus fejlődését (Acemoglu és szerzőtársai [2014], Agiomirgianakis és szerzőtársai [2002]). Számptalan tanulmány bizonyította már az oktatás fontosságát az emberi erőforrás minél magasabb szintű hasznosulásában (például Balázs és szerzőtársai [2016]).

A gyermekvédelemben élők iskolázottságáról statisztikai adatok csak az utógondozottak esetében állnak rendelkezésre, ami előnyösebb képet mutathat a korábban szakellátásban részesülő felnőttek átlagos iskolázottságához képest. Az utógondozói státus feltétele ugyanis a nappali tagozaton való tanulmányok folytatása vagy bentlakásos intézménybe való felvétel várása. Ezekben az esetekben 24 éves kor betöltéséig kérhető az ellátás (azonban a 21. életév be nem töltéséig a fenti feltételek nemteljesülése esetén is lehet utógondozói státusba kerülni, ha a fiatal nem tudja önállóan biztosítani létfenntartását).

A KSH 1208. számú OSAP adatgyűjtésében található az utógondozottak iskolázottságára vonatkozó adatok. 2022-ben 58 százalékuknak a legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola volt, 40,1 százalékuk középfokú végzettséget szerzett, 1,9 százalékuk pedig felsőfokút. (A felsőfokú végzettség arányát torzítja a 24. életév betöltéséig történő adatfelvétel, feltételezhetően az arány a valóságban valamennyivel magasabb.) A 3. ábra mutatja a tendenciákat 2011 és 2022 között.

3. ábra

A gyermekvédelmi szakellátásban utógondozottak legmagasabb iskolai végzettségének alakulása, 2011–2022

Forrás: saját szerkesztés KSH TÁRS alkalmazás adatai alapján.

Kutatási kérdés

Tanulmányunkban egy olyan szakpolitikai intézkedést elemzünk, amelynek célsoportja a gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok, és amelyben nagyobb figyelmet, jobb minőségű szolgáltatást kapnak az ellátásban dolgozóktól. Ezt a nevelők, gyógypedagógusok számával, munkájuk megbecsültségével, béremeléssel lehet növelni. Egy ilyen program elsődlegesen és közvetlenül a szakellátásban részesülőkre gyakorolna pozitív hatást. A nagyobb figyelem következtében bizonyos mértékben csökkenhetnek a viselkedési zavarok, ami viszont közvetetten hat az életterükben élőkre, tanulókra, dolgozókra. Az óvodában, iskolában kevésbé mutatnak deviáns viselkedést, ezzel nem gátolják az órán való haladást, illetve mentesülnek társaik az esetleges verbális vagy fizikai bántalmazástól.

Az egyénre közvetlen hatást gyakorolna, ha a szakemberek nagyobb figyelmével, támogató közeg kialakításával és készségfejlesztő, támogató kurzusokkal – alátámasztva a szakirodalommal – a szakellátásban részesülő fiatalok reziliensebbekké válnának, így nagyobb sikerrel járnának tanulmányaikban, kisebb számban hagynák el az iskolát, és magasabb végzettséget tudnának elérni. A magasabb végzettség nagyobb valószínűségű anyagi stabilitást, jobb egészségi állapotot, illetve kisebb valószínűséget mutat arra, hogy hajléktalanná, szenvedélybeteggé vagy bűnelkövetővé váljanak ezek a fiatalok, és csökken a feketemunkában való részvételük valószínűsége is. A közvetlenül az egyénre gyakorolt hatások egyértelműen hatnak a gazdaságra is: magasabb az adófizetés lehetősége, a magasabb hozzáadott értékű munka magasabb GDP-t termel az országnak, és a szakképzettség munkavállalók a munkáltatók helyzetét is megkönnyítik.

Látható, hogy az egyének devianciájának csökkenése javítaná a gazdasági és társadalmi jólétet. Az érintettekre gyakorolt fent felsorolt hatások nem mindegyike számszerűsíthető, illetve azt a közvetett hatást is érdemes figyelembe venni, hogy megoldás hiányában generációról generációra újratermelődhöz a gyermekvédelemben érintettek problémája. A korai anyává válás, a rossz életkörülmények, depriváció annak az esélyét növeli, hogy az egykori érintett gyermekei szintén a gyermekvédelmi szakellátás körforgásába kerülnek.

Kutatásunk kizárólag annak megállapítására törekszik, hogy mekkora bruttó bérnövekményt érhetnének el a munkaerőpiacon azok az emberek, akik korábban érintettek voltak a tartós vagy átmeneti gyermekvédelmi elhelyezésben. Abból a feltételezésből indulunk ki a bemutatott szociológiai-statisztikai elemzések eredményei alapján, hogy a szakellátásban való részvétel alacsonyabb szintű iskolázottságot eredményez, ami viszont a munkaerőpiacon is alacsonyabb várható bruttó keresetet jelent, és ebből adódóan az állam kisebb adóbevételekhez jutna, ami értelmezhető társadalmi költségként is, hiszen a munkabérből származó központi kormányzati bevételek újraelosztásra kerülnek, egy részük közvetlenül a társadalombiztosítási alapba kerül, ami pedig a lakosság számára nyújt bevételt, ezáltal generálva hasznot.

A tanulmány két kutatási kérdésre keresi a választ:

1. Mekkora társadalmi hasznot hoz a gyermekvédelmi szakellátásban való érintettség negatív hatásának enyhítése a társadalomnak?

2. Adott megtérülési idő és diszkontráta mellett legfeljebb milyen költség mellett térül meg a beruházás?

A két kutatási kérdésre a választ a költség-haszon elemzés módszertanával mutatjuk be. A továbbiakban először röviden ismertetjük e módszer lényegét, majd a gyermekvédelemre vonatkozó nemzetközi alkalmazását és eredményeit.

Módszertan

Költség-haszon elemzés

A költség-haszon elemzés módszertanát Magyarországon jellemzően fejlesztési célú beruházások, projektértékelések esetében alkalmazzák, ahol a pénzügyi megtérülés vizsgálata mellett a társadalmi haszon mértékét is forintosítják, így az elsőre negatív nettó jelenértékű projekt a kalkulált elérhető társadalmi haszon miatt érdemessé válhat a megvalósításra. A költség-haszon elemzés elsődleges célja a döntéshozatal segítése, a szűkös erőforrások megtérülésének értékelése, egy adott projekt, intézmény vagy rendszer működési hatékonyságának, illetve fenntarthatóságának megállapítása. Kifejezett célja a megvalósítandó beruházás, projekt, intézkedés társadalomra gyakorolt hatásának minél szélesebb körű elemzése és adott pénzben való számszerű meghatározása (Vörös [2017]). A módszer hatékony döntéstámogató eszköz a szakpolitikai és kormányzati döntések esetében is (Boardman és szerzőtársai [2018]). Segít az egyes kormányzati intézkedések megvalósításának az értékelésében, legyen szó akár egészségügyről, társadalombiztosításról, honvédelemről vagy szociális juttatásokról (Stiglitz–Rosengard [2015]).

A közgazdasági költség-haszon elemzés során a költségek és hasznok eltérő időben való realizálása következtében lényeges a társadalmi diszkontráta meghatározása. Az elemzések *ex ante*, a döntéshozatalt megelőzően vagy *ex post*, a döntéshozatalt követően készülnek el, és a két típus egymástól eltérő módszertant igényel. Míg az *ex ante* értékelésnél a rendelkezésre álló erőforrások mellett a lehető legjobban megtérülő projekt kiválasztása az elsődleges cél, miközben a várható pénzügyi és társadalmi haszon kalkulációja feltételezésekre épül, addig az *ex post* elemzés már megvalósult pénzáramokat és hasznokat vizsgál, ahol a költségek már elsüllyedt költségként értelmezendők (Vörös [2017]). Számításainkban *ex ante* fogjuk vizsgálni, hogy adott társadalmi haszon mellett legfeljebb mekkora költség fordítható egy fejlesztési projektre.

A módszertanból fakadó kihívások kezelésére érzékenységvizsgálat készítése javasolt. A kiadott pénzmenyiség és az általa generált társadalmi haszon nem ugyanabban az időszakban keletkezik, emiatt az értékeket társadalmi diszkontrátával kell korrigálni. A társadalmi diszkontráta a pénzügyi diszkontrátával ellentétben nem a pénzáramok kockázatosságát, hanem általában a felmerülő költségek és megjelenő hasznok között eltelt idő arányát jelenti abban a tekintetben, hogy a társadalom a fogyasztást milyen arányszám mellett hajlandó elhalasztani a jelenben történő fogyasztás helyett (Vörös [2018]). Ahogyan a módszertan többi elemére, a társadalmi

diszkontráta megalkotására sem létezik egységes keretrendszer (*Pálinkó–Szabó* [2012]). Számításainkban a legerjedtebb módszert, a társadalmi időpreferencia rátáját alkalmaztuk. (A módszerről lásd *Kovács és szerkesztőtársai* [2010].)

Költség-haszon elemzések a gyermekvédelemre nemzetközi kitekintéssel

Ismereteink szerint Magyarországon még nem jelent meg olyan publikáció, amelyben költség-haszon elemzés módszerével vizsgálták volna a gyermekvédelmi rendszert. Nyilvánosan elérhető publikációk közül eddig *Krémer és szerzőtársai* [2011] az Új Magyarország fejlesztési terv keretében készítettek egy módszertani útmutatót a költség-haszon elemzés társadalmpolitikai beavatkozások esetén való alkalmazhatóságáról, amelyben a szerzők megemlítik, hogy a gyermekvédelmi rendszert és a szociális ellátás egyéb területeit a módszerrel lehetséges közgazdaságilag elemezni. Készült egy nemzetközi szöveggyűjtemény a gyermekvédelmi szakellátás tanulmányozásához, amelyben a kutatók a gyermekvédelmi szakellátásban élők által jelentett kockázatot társadalmi és gazdasági szintéren is említik, amelynek azonosításához lehetőségként a költség-haszon elemzést nevezik meg. Költségként azonosítják a társadalmi kirekesztődést, a bűnözést és a közbiztonság megszűnését, és azon az állásponton vannak, hogy egy racionális költség-haszon elemzéssel feltárhatók a rendszerből fakadó valós kockázatok (*Kozma-Prókai* [é. n.]), de az érintettekre vonatkozó, megfelelő részletettségű adatok, sajnos, nem érhetőek el.

A nemzetközi kutatások nagy része szintén a szociológiai jellemzők alapján kvalitatív és kvantitatív eszközökkel elemzik a témát. A költség-haszon elemzés módszertanára vonatkozó nemzetközi kutatások közül megemlítjük az alábbi, a kutatási kérdésünkhöz releváns publikációkat. *Courtney* [1998] pénzügyi szempontból vizsgálja a gyermekvédelem hatásait, és elemzi az egy főre jutó gyermekjóléti kiadásokat. Megállapítja, hogy az Egyesült Államok gyermekvédelmi rendszere alulfinanszírozott, a feladatok alig több mint felét látja el állami fenntartású intézmény. Meglátása szerint a megoldás a kormányzati költségvetés növelésében van, és hangsúlyozza a prevenció fontosságát. *Munro* [2008] közpolitikai szemszögből vizsgálta meg a témát, és megjegyezte, hogy a gazdasági helyzet nagymértékben képes befolyásolni a rendszer működését. Ugyanis egy recessziós időszak, esetleg hosszú ideig fennálló magas inflációs környezet a szegény családok helyzetét súlyosbítja, így a rendszer túlterheltté válhat, miközben a rendszerre fordított források mértékének emelése rövid távon rugalmasan nem megoldott.

A gyermekvédelmi rendszer érintettjeire végzett költség-haszon elemzést *Foster- Holden* [2004], *Packard és szerzőtársai* [2008], illetve *Peters és szerzőtársai* [2009]. Az általunk alkalmazott alapfeltevés hasonlít ez utóbbi említett két publikáció kiindulópontjához: a magasabb iskolai végzettség magasabb hasznot jelent. *Peters és szerzőtársai* [2009] annak a költség-haszon elemzésével foglalkozik, hogy 18 év helyett 21 éves korukig maradhassanak a gyermekvédelmi szakellátásban az amerikai fiatalok. Eredményeik szerint a bennmaradás költsége 38 000 dollár lenne fejenként. Becsléseik szerint a rendszerben maradás azonban a magasabb iskolai végzettség megszerzését eredményezné, ami 72 000 dollár bevételt jelentene az államnak, illetve egyéb, nem

számszerűsíthető társadalmi hasznot is hozna. Ehhez hasonlóan *Packard és szerzőtársai* [2008] egy olyan programra végzett költség-haszon elemzést, amelyben az érintettek 18 és 23 éves koruk között vehetnek részt. Ennek meghatározásához a szerzők a magasabb végzettségből elérhető adót számszerűsítették 40 éves munkaviszony esetében. Kutatásukban arra jutottak, hogy a kormányzatnak megérné a programot megvalósítani, mivel ha csak a programban részt vevők 75 százalékának sikerülne a boldogulási esélyein javítania, akkor is 1,2 lenne a költség-haszon arány a haszon javára.

Foster-Holden [2004] részletesen bemutatja, hogy a társadalom és a gazdaság mely színterein jelenhetnek meg hasznok és költségek. Ezek megjelenését hat változási területre bontják le: a közpolitika; szolgáltatás; gyermekelhelyezés; egészség és biztonság; a gyermekek iskolai teljesítménye; illetve a gyermekbűnözés. Mindezt egy olyan 6×4 -es mátrixban értelmezik, amelyben a következő négy területen: szülők/gondviselők, kormányzati intézmények, a társadalom egyéb szereplői és a társadalom egésze számára megjelenő költségeket és hasznokat veszik sorba. Mindhárom tanulmány kiemeli, hogy a költség-haszon elemzésben jelentős nehézség a hasznok és költségek azonosítását követően azok valós monetarizálása, illetve annak meghatározása, hogy pontosan kinél keletkezik a költség vagy a haszon. További hátrány a feltételezésekre való nagymértékű támaszkodás, ami nemcsak szenzitívvé teszi az alkalmazott modell paramétereit, hanem nehezítheti a döntéshozatalt is. A pozitívabb eredmény prezentálása érdekében költségeket hagyhatnak ki, ami tovább csökkenti a modell megbízhatóságát.

A modell

Először a különböző időpontokban jelentkező hasznok és költségek értékeléséhez szükséges társadalmi diszkontrátát határozzuk meg. Ezt követően a beavatkozással elérhető társadalmi hasznokat számszerűsítjük. Végül meghatározzuk azt a költség-szintet, amely mellett gazdaságilag még nyereséges lehet a projekt.

A társadalmi diszkontráta meghatározása

Kulcsfontosságú a helyes társadalmi diszkontráta meghatározása. Mivel ennek megállapítása folyamatos újraszámolást és értékelést igényel, modellünkben az elérhető legfrissebb adatok felhasználásával saját becslést végeztünk: a költség-haszon elemzések által leginkább használt időpreferencia-alapú megközelítést alkalmaztuk, a hagyományos Ramsey-formula segítségével [lásd az (1) képletet].

$$r_{STP} = \delta + \eta g, \quad (1)$$

ahol:

r_{STP} : a társadalmi diszkontráta,

δ : az időpreferencia,

η : a fogyasztás határhasznosságának rugalmassága abszolút értékben,

g : az egy főre jutó fogyasztás növekedési üteme.

Az időpreferenciát tovább bonthatjuk:

$$\delta = \rho + L, \quad (2)$$

ahol:

ρ : a tiszta időpreferencia-ráta,

L : a változó életesélyek (vagy a fentieket másként írva: $\delta = \rho - L$, ha L negatív értéként van megadva).

A fenti paraméterek meghatározása az alábbi lépések szerint történt *Kovács és szerkesztőtársai* [2010] módszertani leírása alapján.

1. A tiszta időpreferencia-rátának az empirikus felmérések 0–0,5 százalékos intervallumból a 0 százalékosat választottuk, elismerve a *Somogyvári* [2018] által is felvetett problémákból azt a szempontot, hogy több generáción átívelő társadalmi projektek esetén nincs helye az egyéni türelmetlenség, illetve rövidlátás figyelembevételének.

2. A változó életesélyeket a *HMD* [2024b] adatbázisából a 2000–2020-as időintervallumon, 2000-es kormegoszlással a *HMD* [2024a] standardizált halálozási arányszámaiból számoltuk, így kaptunk 1,125 százalékos értéket.

3. A fogyasztás határhasznosságának rugalmasságának becslésében van a legnagyobb vita a szakirodalomban (lásd például *Groom–Maddison* [2019]). Elemzésünkben a Stern-féle (3) és a Scott-féle (4) képlet (lásd *Kovács és szerkesztőtársai* [2010]) segítségével is meghatározzuk a fogyasztás határhasznosságának rugalmasságát, majd az érzékenységvizsgálatban kitérünk mindkét eredményre.

$$\eta = \left(1 - \frac{\mu}{r}\right) \frac{Y}{S}, \quad (3)$$

$$\eta = \frac{r - \mu}{\frac{S}{Y}(r - y) + y}, \quad (4)$$

ahol:

η : a fogyasztás határhasznosságának rugalmassága abszolút értékben,

μ : a diszkontráta hasznossága,

r : a beruházások megtérülési rátája,

Y : a háztartások összes jövedelme,

S : a háztartások összes megtakarítása,

y : a jövedelem növekedési rátája.

A diszkontráta hasznosságának (μ) szokásos értéke 5 százalékos, mi is ezzel számoltunk. A beruházások megtérülési rátájának (r) meghatározását a tízéves államkötvények referenciahozamaiból – melyek az Államadósság-kezelő Központ honlapján 2002. január 1-től elérhetők⁵ – a 2002. január 3. és 2020. december 30. közötti

⁵ <https://akk.hu/statisztika/hozamok-indexek-forgalmi-adatok/referenciahozamok>.

értékek átlagával végeztük; r értéke: 5,834 százalék. A háztartások jövedelmének és megtakarításának hányadosát (Y/S) a KSH [2024d] adattábláiból számítottuk a 2000–2020 közötti időszak átlagában az „Összes (korrigált, rendelkezésre álló) jövedelem”, valamint a „Rezidens háztartások tényleges fogyasztása összesen” sorokból, értéke 13,3. A jövedelem növekedési rátáját (y) a KSH [2024e] reálkereseti indexéből számoltuk, a 2000–2020 közötti időszakban ennek átlaga 2,371 százalék volt. (Az elemzés további részeiben a hasznok és költségek számolását is ugyanezzel az értékkel végeztük.)

A rugalmasság abszolút értékére a Stern-képlet 1,903, a Scott-képlet 0,317 értéket adott.

4. Az egy főre jutó fogyasztás reálnövekedési ütemének meghatározásához felhasználtuk a „rezidens háztartások tényleges fogyasztását” (KSH [2024d]), az árindexet (KSH [2024f]) és a népességszámot (KSH [2024g]).

Az egy főre jutó reálfogyasztás 20 év alatt évente átlagosan 2,3 százalékkal emelkedett.

A becslések eredményeit és a végeredményül kapott diszkontrátákat a kétféle rugalmassági becsléssel az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat

Az időpreferencián alapuló társadalmi diszkontráta Magyarországon 2000–2020. évi adatokon becsült értéke és annak összetevői

Paraméterbecslés lépései	Stern-képlet	Scott-képlet
1. Tiszta időpreferencia		0,000 százalék
2. Változó életesélyek		1,125 százalék
3. Fogyasztás határhasznosságának rugalmassága	1,903	0,317
4. Egy főre jutó fogyasztás növekedése		2,330 százalék
Társadalmi diszkontráta (r_{STP})	5,558 százalék	1,863 százalék

Forrás: saját számítások.

A társadalmi haszon meghatározása

Adott évi társadalmi haszon meghatározását két tényezőre bontottuk: az egy érintettnél elérhető haszon és az érintettek számának meghatározására, majd ezek eredőjeként határoztuk meg az eredményt, azaz az egy főre jutó t -edik évi haszon és az érintettek létszámának szorzataként:

$$B_t = b_t n_t, \quad (5)$$

ahol:

B_t : a projekt t -edik időszakai társadalmi haszna,

b_t : egy személy t -edik időszakai haszna,

n_t : az érintettek köre.

Egy érintettre jutó társadalmi haszon

A kormányzati intézkedések megváltoztatásának, ezen belül a célzott támogatások megemelésének a célja az, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban részesülők iskolázottsági megoszlása megegyezzen a teljes lakosság iskolázottsági megoszlásával. Tehát nem a teljes gyermekvédelmi rendszer hasznait és költségeit számszerűsítjük, hanem arra vagyunk kíváncsiak, hogy a jelenlegi struktúra mellett milyen pótlólagos hasznok érthetők el egy felzárkóztató projekttel. A modell abból indul ki, hogy a magasabb iskolai végzettség magasabb várható jövedelmet eredményez, amit a KSH [2023a] munkajövedelemre vonatkozó adatai a legmagasabb iskolai végzettség szerinti bontásban is alátámasztanak. Ez az adatbázis a legalább öt főt foglalkoztató vállalkozások, a teljes körű költségvetés, valamint a foglalkoztatás szempontjából jelentős nonprofit szervezetek adatait tartalmazza.⁶ A KSH adatgyűjtése (KSH [2023b]) hat különböző szintre osztja a végzettséget, így a modell is e hat kategória szerint sorolja be a gyermekvédelmi szakellátásban részesülőket, valamint a 15 éves és idősebb lakosságot (2. táblázat).

2. táblázat

A havi bruttó munkajövedelem várható értékének meghatározása a gyermekvédelmi szakkellátásban részesülők és a teljes lakosság körében a 2022. évre

Végzettség	Havi átlagos bruttó jövedelem (forint)	Havi átlagos bruttó munkajövedelem (forint)	Utógondozottak iskolai végzettségének megoszlása (százalék)	A népesség befejezett iskolai végzettségének megoszlása (százalék)
Nyolc általános iskola vagy kevesebb	290 110	327 825	58,0	23,5
Középfokú végzettség érettségi nélkül, szakmai végzettséggel	381 058	430 596	22,7	21,1
Középfokú végzettség érettségivel, szakmai végzettség nélkül	433 321	489 653	9,8	13,5
Középfokú végzettség érettségivel, szakmai végzettséggel	480 964	543 489	7,5	18,9
Felsőfokú végzettség, főiskola vagy alapképzés	664 508	750 894	1,7	12,4
Felsőfokú végzettség, egyetem vagy mesterképzés	936 528	1 058 277	0,2	10,6
Várható bruttó munkajövedelem (forint)			391 707	542 169

Forrás: KSH [2023a], KSH [2023b], KSH TÁRS alkalmazás és saját számítások alapján.

⁶ Tehát az öt főnél kisebb vállalkozások, valamint az alkalmi munka és a részmunkaidő nem szerepel az összesítésben, de mivel várható bérnövekményeket nézünk, nem okoz számottevő torzulást a számítások során.

A modellben a 2022-re vonatkozó, iskolázottság szerinti havi bruttó átlagkeresetet (KSH [2023a]) a munkáltatók által megfizetendő szociális hozzájárulási adóval (mértéke jelenleg 13 százalék) növelten szerepeltetjük az elemzésben, és bruttó munkajövedelemként hivatkozunk rá. Erre azért van szükség, mert a teljes társadalmi hasznokat számszerűsítjük: a munkavállalónál jelentkező nettó bérnövekményt és a költségvetésben megjelenő adó- és járulékbévételek növekményét. (A modellben nem számolunk a jövedelemnövekedésből fakadó fogyasztásnövekedés társadalmi hasznaival, tehát a várható hasznokat alulbecsüljük.)

A végzettségek arányára mint valószínűségekre tekintünk, és ezek segítségével határozzuk meg azt, hogy mekkora egy gyermekvédelmi szakellátásban részesülőnek, illetve egy átlagos lakosnak a várható havi bruttó munkajövedelme, majd ezek különbségét tekintjük várható potenciális növekménynek.

Fontos megjegyeznünk: a felsőfokú végzettségek arányát árnyalja az, hogy az utógondozottak adatait 24. életévükig lehet az adatfelvételben regisztrálni, így elképzelhető, hogy ez az arány náluk később magasabb lesz. Ugyanakkor a korábbiakban már szó esett arról, hogy az utógondozottakról való adatfelvétel pozitívabb edukációs képet mutat, mint az átlagos gyermekvédelmi szakellátásban részesülőké (ott kevesebb lehet a középfokú végzettséget elérők aránya), ezért tanulmányunk a gyermekvédelmi szakellátásban részesülők átlagos iskolázottsági megoszlásának az utógondozottakra jellemző megoszlást tekinti.

A 2. táblázat alapján egy gyermekvédelmi szakellátásban részesült személy havonta átlagosan 150 463 (542 169 – 391 707) forinttal kevesebb jövedelmet termelt meg 2022-ben, ami éves szinten 1 805 550 (12 × 150 463) forint veszteséget jelentett a társadalomnak.

A modellben azzal a feltételezéssel élünk, hogy az egy főre jutó várható haszon minden évben a reálkeresetek növekedési ütemével nő, ahogy a (6) képlet mutatja.

$$b_t = b_{t-1}(1 + y), \quad (6)$$

ahol az eddigi jelöléseknek megfelelően:

b_t : egy személy t -edik időszaki haszna,

y : a jövedelem növekedési rátája.

Az y értékét korábban már meghatároztuk: 2,371 százalék. A 3. táblázat mutatja, várhatóan hogyan növekedhet a magasabb iskolázottságból fakadó bérkülönbség az elkövetkező években.

3. táblázat

Előrejelzés egy szakellátásban részesülő személy egyévi hozzáadott értékének potenciális növekményére, 2022–2025 (forint)

Év	Növekmény	Év	Növekmény
2022	1 805 550	2024	1 892 175
2023	1 848 355	2025	1 937 033

Forrás: saját számítás.

Az érintettek számának meghatározása

Az egy főre jutó haszon megállapítása után a modell következő eleme a projekt létszámának meghatározása, azaz hány főnél tudjuk elérni a fenti potenciális növekményt a végzettségek lakossági szintre hozásával. A haszon jelentkezésének három év késleltetést adtunk [(7) összefüggés]:

$$n_0 = n_1 = n_2 = 0. \quad (7)$$

Tehát arra számítunk, hogy a fejlesztési projekt hatása legkorábban három év múlva jelentkezik, mivel ez az idő elegendő lehet ahhoz, hogy a szakellátásban részesülők egy képzettségi szinttel feljebb kerüljenek (befejezzék az általános iskolát, szakmát tanuljanak, érettségizzenek, befejezzék a főiskolát, egyetemet). Ezt a hároméves késleltetést indokolja, hogy más felzárkóztató, esélykiegyenlítő programoknál is ennyi idő után már mérhető hatást lehetett kimutatni (lásd *Fehérvári* [2018], *Kóródi* [2012]).

Az első alapváltozatban a gyermekvédelmi szakellátásban részesülőknek csak egy kohorsza éri el ezt a magasabb képzettségi szintet a 3. év végére, a továbbiakban pedig minden évben még egy kohorsz csatlakozik hozzájuk [(8) összefüggés]. A létszám tehát lineárisan növekszik a 3. évtől.

$$n_t = k(t - 2), \quad \text{ha } t \geq 3, \quad (8)$$

ahol k egy kohorsz átlagos létszáma,

n_t : az érintettek száma a t -edik évben.

A kohorszok létszámának meghatározása a legutóbbi 10 évre közölt adatok átlagának felhasználásával történt, amelynek kerekített értéke: $k = 1158$ fő. (A részletes adatokat a 4. táblázat tartalmazza.)

4. táblázat

A szakellátásban részesülő kiskorúak létszáma összesen és egy kohorszra átlagosan, 2014–2023 (fő)

Év	Összesen	Egy kohorsz átlagosan
2014	20 135	1119
2015	20 271	1126
2016	20 551	1142
2017	20 948	1164
2018	21 210	1178
2019	20 876	1160
2020	20 743	1152
2021	21 041	1169
2022	21 175	1176
2023	21 428	1190

Forrás: KSH [2024b].

A megtérülési időre három forgatókönyvet hoztunk létre: 60, 40 és 20 éves időtávokat írtunk fel. Az A forgatókönyvben 40 évig növekszik a létszám, onnantól azt feltételezzük, hogy az első kohorsz kilép a munkaerőpiacról, de mivel mindig jönnek új kohorszok, a kumulált létszám beáll egy fix szinten [(9) összefüggés]. Ezt a modellváltozatot 60 éves megtérülési idővel készítettük ($T_A = 60$).

$$n_t = 40k, \quad \text{ha } t \geq 42, \quad t = 0, 1, 2, \dots, T_A, \tag{9}$$

n_t : az érintettek száma a t -edik évben,

k : egy kohorsz átlagos létszáma (1158 fő),

T_A : megtérülési idő.

A B és a C forgatókönyvben 40 ($T_B = 40$) és 20 éves ($T_C = 20$) megtérülési idővel számoltunk, és irrelevanciája miatt nem építettük be a munkaerőpiacról való kilépés (9) feltételét. A különböző időtávokra lefuttatott forgatókönyvek jellemzőit az 5. táblázat foglalja össze.

5. táblázat

A különböző forgatókönyvek paraméterei

Feltételek	Formula	forgatókönyv		
		A	B	C
Megtérülési idő (év)		60	40	20
Késleltetés a hasznok jelentkezésében (év)	(7)		3	
Létszámnövekedés	(8)	3. évtől kezdve minden évben 1158 fővel nő		
Létszámcsökkenés (fő)	(9)	a 42. évtől minden évben 1158 fővel csökken	-	-

Forrás: saját szerkesztés.

A fejlesztésre fordítható költségek meghatározása

Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mekkora költségek esetén térül meg a beruházás, milyen kiadási szint mellett lesz még a projekt nettó jelenértéke nemnegatív. Feltételes szélsőérték számításaként írtuk fel a problémát, ahol a feltételt a (10) egyenlet írja le:

$$\sum_{t=0}^T \frac{C_t}{(1+r_{STP})^t} \leq \sum_{t=0}^T \frac{B_t}{(1+r_{STP})^t}, \tag{10}$$

ahol

C_t : a t -edik évi költség,

B : a projekt t -edik időszaki társadalmi haszna,

r_{STP} : társadalmi diszkontráta,

a célfüggvény pedig:

$$C_0 \rightarrow \max. \quad (11)$$

C_t pályája [(12) összefüggés] hasonlóságot mutat az egy főre jutó haszonnal. Mivel a fejlesztő projekt erőforrásigénye elsősorban a munkaerő, ezért a költségek növekedési ütemét itt is jól írja le hosszú távon a reálkeresetek növekedési üteme (y), viszont nem tartalmaz késleltetést, hiszen az első évtől jelentkeznek a költségek.

$$C_t = C_{t-1}(1+y). \quad (12)$$

A modellben tehát azt a C_0 -t kerestük különböző T -értékek mellett, ahol a (10) egyenlet egyenlőségre teljesül, azaz mi lenne az a maximális induló költségszint, amely mellett még megéri megvalósítani a projektet.

A modell összefoglalóját mutatja a 6. táblázat az A (60 év megtérülési idejű) forgatókönyvre. A B forgatókönyv (40 év megtérülési idő), illetve a C forgatókönyv (20 év megtérülési idő) ugyanennek a táblázatnak az első 40, illetve 20 sorából kiolvashatók.

6. táblázat

A modell időbeli pályája az A forgatókönyvre

t	b_t	n_t	$B_t = b_t n_t$	C_t
0.	b_0	0	0	C_0
1.	$b_0(1+y)$	0	0	$C_0(1+y)$
2.	$b_0(1+y)^2$	0	0	$C_0(1+y)^2$
3.	$b_0(1+y)^3$	k	$b_0(1+y)^3 k$	$C_0(1+y)^3$
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
t .	$b_0(1+y)^t$	$(t-2)k$	$b_0(1+y)^t (t-2)k$	$C_0(1+y)^t$
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
42.	$b_0(1+y)^{42}$	$40k$	$b_0(1+y)^{42} 40k$	$C_0(1+y)^{42}$
43.	$b_0(1+y)^{43}$	$40k$	$b_0(1+y)^{43} 40k$	$C_0(1+y)^{43}$
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮

Forrás: saját szerkesztés.

Eredmények

A modellt lefuttattuk mindkét társadalmi időpreferencia-ráta becslése mellett mindhárom időtávra. A paramétereket úgy állítottuk be, mintha 2025-ben indulna a fejlesztési projekt, így a 3. táblázat alapján b_0 értékének az 1 937 033 forint értéket választottunk.

A 4. ábra szemlélteti az A forgatókönyv 60 éves megtérülési idejére a hasznok és a költségek alakulását, utóbbiakat a Stern- és a Scott-féle rugalmassági becslésekkel is. Mivel a Scott-féle becslésből alacsonyabb társadalmi diszkontráta (1,863 százalék) adódik, ha ezzel számolunk, magasabb költségszint mellett is megtérül a projekt,

viszont a folyó időszaki haszon csak 29 év után haladja meg a költséget. A Stern-féle becsléssel csak alacsonyabb költség szint mellett térül meg a projekt, de már 20 év után pozitívba fordul az adott időszaki egyenleg.

4. ábra

A 60 év megtérülési idejű projekt adott évi hasznai és költségei reálértéken (milliárd forint)

Milliárd forint

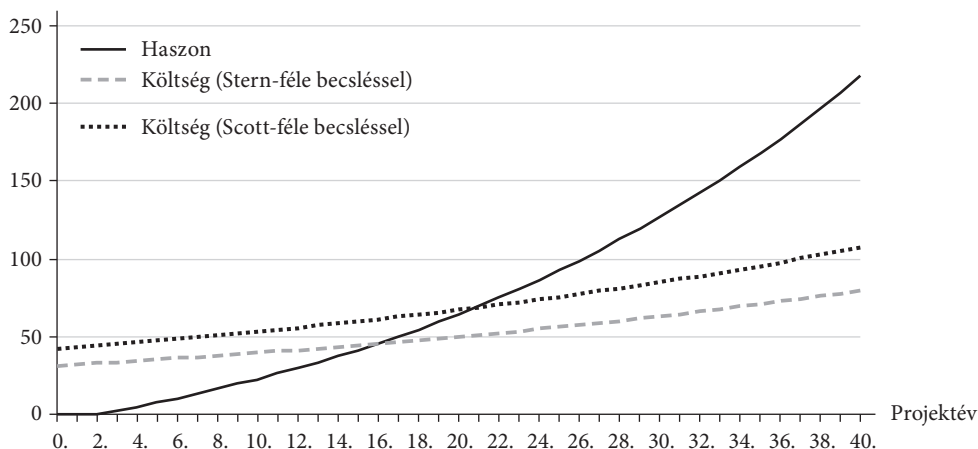
Forrás: saját számítások alapján.

Az 5. ábra szemlélteti a B forgatókönyv 40 éves megtérülési idejére a hasznok és a költségek alakulását. A Scott-féle becslésből 21, a Stern-esetben 16 év után haladja meg a folyó időszaki haszon a költséget.

5. ábra

A 40 év megtérülési idejű projekt adott évi hasznai és költségei reálértéken (milliárd forint)

Milliárd forint

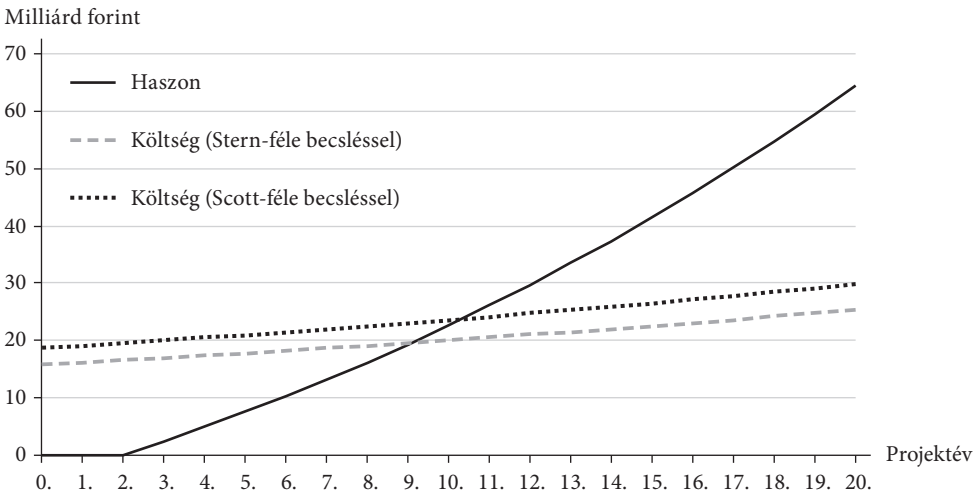

Forrás: saját számítások alapján.

A 6. ábra szemlélteti a C forgatókönyv 20 éves megtérülési idejére a hasznok és a költségek alakulását. A Scott-féle becslésből 10,5, a Stern-féle esetben a 9. év után haladja meg a folyó időszaki haszon a költséget.

6. ábra

A 20 év megtérülési idejű projekt adott évi hasznai és költségei reálértéken (milliárd forint)

Forrás: saját számítások.

Minél rövidebb megtérülési időt szabtunk, annál hamarabb lett érzékelhető a beruházás hasznosulása, abban az értelemben, hogy pozitívba fordult az adott évi hasznok és költségek egyenlege. Ugyanakkor a rövidebb megtérülési idő alacsonyabb költséget is megenged a projektnek. Ezeket foglalja össze a 7. táblázat. Jól látszik, hogy az eredményeket nagymértékben befolyásolja az, hogy mennyire vagyunk türelmesek. A legrosszabb esetben, azaz ha csak 20 évig vesszük figyelembe a hasznokat, és a magasabb diszkontrátával számolunk, éves szinten maximum 15,9 milliárd forintot költhetünk a rendszer fejlesztésére. A legoptimistább becslés alapján, azaz ha 60 év megtérülési idővel és alacsonyabb diszkontrátával számolunk, közel négyszeresét, majdnem 60 milliárd forintot áldozhatunk rá.

7. táblázat

A különböző megtérülési idők és rugalmassági becslések mellett megengedhető legmagasabb induló költségek a projektben (forint)

Társadalmidiszkontráta-értékek	Megengedhető legmagasabb induló költségek (forint)		
	20	40	60
Megtérülési idő (év)			
r (Stern) = 5,558 százalék	15 858 976 827	31 262 589 472	40 246 998 209
r (Scott) = 1,863 százalék	18 653 036 921	42 071 047 218	59 262 974 462

Forrás: saját számítások alapján.

Az eredmények értékelése

Az eredmények értékeléséhez érdemes megnézni, hogy a meghatározott éves induló költségek mit jelentenek egy főre lebontva. Ha a 8. táblázat adatait leosztjuk az elmúlt 10 év átlagos ellátotti létszámával (a 4. táblázat adataival számolva ez 20 838 fő), akkor megkapjuk, hogy egy érintettre legfeljebb mekkora költséget enged meg a projekt a különböző forгатókönyvek esetén (8. táblázat).

8. táblázat

A különböző megtérülési idők és rugalmassági becslések mellett megengedhető legmagasabb egy ellátottra jutó induló költségek a projektben (forint/fő)

Társadalmidiszkontráta-értékek	Megengedhető legmagasabb egy ellátottra jutó induló költségek (forint/fő)		
Megtérülési idő (év)	20	40	60
r (Stern) = 5,558 százalék	761 068	1 500 283	1 931 442
r (Scott) = 1,863 százalék	895 154	2 018 977	2 844 013

Forrás: saját számítások alapján.

A megtérülési időtől és a választott diszkontrátától függően az egy ellátottra jutó fejlesztési költség tehát 761 ezer forinttól 2,8 millió forintig terjedhet.

Következtetések és összefoglalás

A kapott eredmények kontextusba helyezéséhez megnéztünk több számítást az elmúlt évekből a gyermeknevelés költségeinek becslésére (*Bankmonitor* [2017], *Hegyes-Szabó* [2021], *Megtakarítás Gyerekeknek* [é. n.], *Pénzcentrum* [2017]), amelyek szerint 20 és 35 millió forint közötti összeget jelent egy háztartás számára a gyermek 18 éves koráig. Ebbe beletartoznak a pelenkától az egészségügyi költségeken és étkezésen kívül a játékok, ruhák, sőt alternatív költségként a szülő kieső munkajövedelme, a közlekedési bérlet, a zsebpénz, a gyermekbútor, a mobiltelefon, egyéb műszaki eszközök, az iskola és a különórák költsége is. Ha ezekre mint viszonyítási pontra tekintünk, a legpesszimistább becslés szerinti évi 761 ezer forintnak is elégnek kell lennie a fejlesztési költségekre, hiszen a modellünkben a projektet a jelenlegi rendszert kiegészítő fejlesztő szolgáltatásként értelmeztük, így nem kell fedeznie az alapvető ellátást, mint például lakhatás és étkezés, csak a minőségibb ellátást (pszichológus, fejlesztőpedagógusok stb.).

*

Tanulmányunkban bemutattuk a gyermekvédelemben való érintettségnek az egyénre, a társadalomra és a gazdaságra való számos hatását. A modellünkben megállapított társadalmi haszon ehhez képest jelentős mértékben alulbecsüli a valóságot. A projekt hasznai közt kizárólag a magasabb iskolai végzettségből eredő társadalmi

hasznokat számszerűsítettük, adatok hiányában nem tudtunk foglalkozni a függőségek, a hajléktalanság, a prostitúció, a feketemunka, valamint a bűnelkövetés előfordulásának nagyobb valószínűségével. Ezenkívül nem tudtuk bevonni az érintettek körébe azokat, akik nem kerültek gyermekotthonba vagy nevelőszülőhöz, de más módon már beavatkozást igényelt a helyzetük. Nem vettük figyelembe az elemzésben azt sem, hogy azok az érintettek, akiket ki lehetne emelni nehéz helyzetükből, később nem járulnának hozzá e réteg újratermeléséhez.

A tanulmány arra világít rá, hogy a gyermekvédelemben érintettekkel foglalkozni nemcsak erkölcsi kötelesség, hanem gazdasági érdek is. Jelenleg a rendszer általános jellemzője a korlátozott emberi és anyagi erőforrás. Gondot jelent a szakemberek hiánya és fluktuációja, társadalmi és gazdasági megbecsülésük elégtelensége. Az ellátottak gondozásában részt vevő megfelelő szakemberek megtartása, illetve létszámuk növelése anyagi elismerésük nélkül lehetetlen. Elemzésünkben arra mutattunk rá, hogy a társadalmi hasznok egy részével számolva is már megtérülne ez a beruházás.

A pozitív eredmények legnagyobb korlátja, amiről eddig nem beszéltünk, hogy mindehhez politikai szándék is kell, hiszen egy ilyen projekt csak több kormányzati ciklus múlva érné el a hatását. A tanulmánnyal szeretnénk olyan társadalmi hatást elérni, hogy több közgazdasági elemzés szülessen a témában.

Hivatkozások

- ACEMOGLU, D.–GALLEGRO, F. A.–ROBINSON, J. A. [2014]: Institutions, human capital and development. *Annual Review of Economics*, Vol. 6. 875–912. o. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080213-041119>.
- AGIOMIRGIANAKIS, G.–ASTERIOU, D.–MONASTIRIOTIS, V. [2002]: Human capital and economic growth revisited. A dynamic panel data study. *International Advances in Economic Research*, Vol. 8. 177–187. o. <https://doi.org/10.1007/BF02297955>.
- ARNOLD PETRA–PÉTERFI ANNA [2023]: Alkoholbetegek az ellátórendszerben. Megjelent: *Elekes Zsuzsanna* (szerk.): *Alkoholhelyzet Magyarországon. Tények, adatok, elemzések*. Budapest, 93–134. o. <https://doi.org/10.56037/978-963-414-934-7>.
- BALÁZSI LÁSZLÓ–DÖMÖTÖR ERIKA–MÁTYÁS LÁSZLÓ [2016]: Emberi tényező a gazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 4. sz. 407–430. o. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2016.4.407>.
- BÁLINT LAJOS–NÉMETH LÁSZLÓ [2018]: Az alkoholos halandóság szerepe a várható élettartam iskolai végzettség szerinti egyenlőtlenségében. *Magyar Tudomány*, 179. évf. 11. sz. 1666–1679. o. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.11.8>.
- BANKMONITOR [2017]: Nem tévedés, akár 35 millió forintba is kerülhet a gyermeknevelés! *Bankmonitor*, március 8. <https://bankmonitor.hu/mediatar/cikk/nem-tevedes-akar-35-millio-forintba-is-kerulhet-a-gyermekneveles/>.
- BENACH, J.–CARLES, M. [2007]: Employment Conditions and Health Inequalities. Final Report to the WHO Commission on Social Determinants of Health (CSDH). <http://www.si-whp.eu/resources/employment-conditions-and-health-inequalities.pdf>.
- BOARDMAN, A. E.–GREENBERG, G. H.–Vining, A. R.–WEIMER, D. L. [2018]: *Cost-Benefit Analysis*. Fifth edit. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/9781108235594>.

- COURTNEY, M. E. [1998]: The Costs of Child Protection in the Context of Welfare Reform. *The Future of Children*, Vol. 8. No. 1. 88–103. o. <https://doi.org/10.2307/1602630>.
- CZIBERE IBOLYA–FREISINGER BALÁZS–GYARMATI ANDREA–PAPHÁZI TIBOR–RÁCZ ANDREA–SZOMBATHELYI SZILVIA [2015]: A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten. Rubeus Egyesület, Budapest, <http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/07/a-gyermekjoleti-szolgalatok-feladatellatasanak-ertekelo-elemzese-oroszagos-szinten.pdf>.
- DARVAS ÁGNES [2018]: Komplex programok, szolgáltatások, szakmai munka és képzési, továbbképzési szükségletek. Megjelent: Szülői kompetenciafejlesztést célzó modell-programok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában. Rubeus Egyesület, Budapest, 54–70. o. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2018/10/szuloi_kompetenciafejlesztes_rubeus_20180919.pdf.
- FADGYAS-FREYLER PETRA [2017]: A hajléktalan emberek általános jellemzői és egészségi állapotuk egy adminisztratív adatbázis alapján. *Esély*, 28. évf. 3. sz. 102–122. o.
- FARKAS ZSOMBOR [2015]: Tényleg minden rendben? A gyerekes családok jövedelmi helyzetének, szegénységének és kirekesztettségének néhány jellemzője. *Esély*, 27. évf. 4. sz. 20–41. o.
- FEHÉR BORÓKA–KOVÁCS IVETTE [2018]: Különbségek és hasonlóságok. *Esély*, 29. évf. 6. sz. 75–106. o.
- FEHÉRVÁRI ANIKÓ [2018]: Méltányosságot támogató oktatási programok értékelése. Az Arany János Program esete. *Educatio*, 27. évf. 2. sz. 265–277. o. <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.2.8>.
- FOSTER, E. M.–HOLDEN, E. W. [2004]: Benefit-cost analysis in the evaluation of child welfare programs. *Focus*, Vol. 23. No. 1. 44–49. o. <https://www.irp.wisc.edu/publications/focus/pdfs/foc231g.pdf>.
- GROOM, B.–MADDISON PR, D. [2019]: New Estimates of the Elasticity of Marginal Utility for the UK. *Environmental and Resource Economics*, Vol. 72. 1155–1182. o. <https://doi.org/10.1007/s10640-018-0242-z>.
- GYARMATI ANDREA–CZIBERE IBOLYA–RÁCZ ANDREA [2018]: Gyermekvédelmi és szociális szakellátásban elhelyezett fogyatékkal élő vagy más okból speciális támogatást igénylő 0–6 éves gyermekek ellátási sajátosságai. *Esély*, 29. évf. 5. sz. 76–95. o.
- GYÓRI PÉTER [2019]: A hajléktalanvilág peremén. *Esély*, 30. évf. 2. sz. 54–88. o.
- GYÓRI PÉTER [2021]: Így kallódnak el szépen egymás után. *Esély*, 32. évf. 1. sz. 92–111. o. <https://doi.org/10.48007/esely.2021.1.6>.
- HAJDU TAMÁS–KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2022]: Idő és pénz a gyermeknevelésben Magyarországon, 1993–2010. *Közgazdasági Szemle*, 69. évf. 11. sz. 1255–1297. o. <https://doi.org/10.18414/Ksz.2022.11.1255>.
- HAJDU TAMÁS–KERTESI GÁBOR–FADGYAS-FREYLER PETRA [2023]: Társadalmi különbségek a magyarországi gyerekek fogainak állapotában és egészség-magatartásában. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 5. sz. 453–516. o. <https://doi.org/10.18414/Ksz.2023.5.453>.
- HEALY, K. [1998]: Participation and Child Protection: The Importance of Context. *The British Journal of Social Work*, Vol. 28. No. 6. 897–914. o. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjsw.a011407>.
- HEGYES-SZABÓ ILONA [2021]: A gyermeknevelés költségei. <https://hszibiztositas.hu/2021/01/18/a-gyermekneveles-koltsegei/>.
- HMD [2024a]: Mortality, Hungary, Population size (1-year). Human Mortality Database, <https://www.mortality.org/File/GetDocument/hmd.v6/HUN/STATS/Population5.txt>.

- HMD [2024b]: Mortality, Hungary, Death rates (period 5x1). Human Mortality Database, https://www.mortality.org/File/GetDocument/hmd.v6/HUN/STATS/Mx_5x1.txt.
- HOMOKI ANDREA–CZINDERI KRISTÓF [2015]: A gyermekvédelmi szempontú rezilienciakutatás eredményei Magyarország két régiójának LHH térségében. *Esély*, 26. évf. 6. sz. 61–81. o.
- HORVÁTH GERGELY CSABA [2008]: A kábítószer-probléma kezelésére vonatkozó közkiadások. Nemzeti Drog Fókuszpont–Magyar Országgyűlés Kábítószerügyi Eseti Bizottsága, http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/kokk_eseti_080416.pdf.
- JOHNER, R.–DURST, D. [2017]: Constructing Family from a Social Work Perspective in Child Welfare: A Juggling Act at Best. *Journal of Comparative Social Work*, Vol. 12. No. 1. 4–37. o. <https://doi.org/10.31265/jcsw.v12i1.145>.
- KALÓ ZSUZSA–HEGEDŰS JUDIT–BIHARI ZSÓFIA–SZÉCSI JUDIT [2019]: A gyermekvédelmi szakellátásba kerülő lányok szerhasználati tapasztalatai és kezelésbe kerülésük jellemzői egy kvalitatív kutatás tükrében. *Esély*, 30. évf. 1. sz. 67–90. o.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2012]: Az óvodáztatási támogatásról. Egy feltételekhez kötött készpénz-támogatási program értékelése. *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 10. sz. 1045–1085. o.
- KONCZ KATALIN [2019]: A gyermekvállalás társadalmi, gazdasági háttere. *Magyar Tudomány*, 180. évf. 8. sz. 1213–1221. o. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.8.11>.
- KÓRÓDI MIKLÓS [2012]: A leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatása. Megjelent: *Csongor Anna–Sziklai István* (szerk.): Fejlesztéspolitika, stratégiai programalkotás a szociálpolitikában. ELTE TÁTK, Budapest, 253–405. o. <https://core.ac.uk/download/pdf/322824298.pdf#page=253>.
- KOVÁCS ESZTER–NAGY BENCE–SINKOVITS BALÁZS (szerk.) [2010]: A társadalmi diszkontráta meghatározása Magyarországon a Ramsey-formula alkalmazásával. *Diszkontráta Munkacsoport*, https://www.healthware.hu/application/files/5616/3732/1684/SDR_becslese_modszertan_2010.pdf.
- KOVÁCS KATALIN [2009]: Munkapiac, munkakörülmények és egészség. *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései*, 87. sz. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/issue/view/145>.
- KOZMA JUDIT–PRÓKAI ORSOLYA [é. n.]: Nemzetközi szöveggyűjtemény a gyermekvédelmi szakellátás tanulmányozásához. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, <http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/GYAT.pdf>.
- KRÉMER BALÁZS–BÓI KRISZTINA–KURUCZ ERIKA–MÓD PÉTER–NAGY ZITA ÉVA–OTTUCSÁK MELINDA A.–PÁL ZSOLT [2011]: Társadalompolitikai beavatkozások hatásvizsgálatainak elméleti lehetőségei és gyakorlati módszerei. <http://www.ncsszi.hu/files/1907.file>.
- KSH [2012]: Állami gondoskodástól a mai gyermekvédelemig. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf>.
- KSH [2016]: Gyermekesély – A gyermekvédelmi jelzőrendszer működése. Statisztikai Tükör, február 6. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekevedelem14.pdf>.
- KSH [2023a]: A teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete a legmagasabb iskolai végzettség szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0057.html.
- KSH [2023b]: A 15 éves és idősebb népesség befejezett iskolai végzettsége vármegyénként, településtípusonként. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [2024a]: Nevelőszülő. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0019.html.
- KSH [2024b]: A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok, fő. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0016.html.

- KSH [2024c]: A nyilvántartott, védelembe vett kiskorúak, december 31. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0059.html.
- KSH [2024d]: A háztartási szektor bruttó jövedelme és a jövedelmek felhasználása (folyó áron, milliárd forint). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0033.html.
- KSH [2024e]: Reálkeresetek alakulása. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0070.html.
- KSH [2024f]: A fogyasztóiár-index fogyasztási főcsoportok szerint és a nyugdíjas fogyasztóiár-index (előző év = 100,0%). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/ara/hu/ara0002.html.
- KSH [2024g]: A népesség, népmozgalom főbb mutatói. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0001.html.
- KUNCZ IZABELLA–NÉMETH PETRA–SZABÓ-BAKOS ESZTER [2023]: A harmincévesnél fiatalabb anyák szja-kedvezményének várható demográfiai és makrogazdasági hatásai. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 11. sz. 1213–1229. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.11.1213>.
- KUTROVÁTZ KITTI–GELENCSÉR ANNA [2023]: Alkoholhal kapcsolatos bűnügyi adatok. Megjelent: *Elekes Zsuzsanna* (szerk.): *Alkoholhelyzet Magyarországon. Tények, adatok, elemzések*. Budapest, 139–163. o. <https://doi.org/10.56037/978-963-414-934-7>.
- MEGTAKARÍTÁS GYEREKEKNEK [é. n.]: Mennyibe kerül a felnevelés. Megtakarítás Gyerekeknek. Life Plusz Biztosításközvetítő és Szolgáltató Kft., <https://megtakaritasgyerekeknek.hu/gyermekneveles-koltsegei/>.
- MENICH NÓRA [2022]: A gyerekkori fogyatékoság és a szegénység összefüggései Európában. *Esély*, 33. évf. 1. sz. 88–105. o. <https://doi.org/10.48007/esely.2022.1.5>.
- MIHÁLYI PÉTER [2019]: A gyermekvállalás határhasznai és határköltései mikro-, mezo- és makroszinten. *Demográfia*, 62. évf. 4. sz. 311–345. o. <https://doi.org/10.21543/Dem.62.4.1>.
- MUNRO, E. [2008]: *The Social Context*. Megjelent: *Effective Child Protection*. SAGE, London, 28–46. o.
- PACKARD, T.–DELGADO, M.–FELLMETH, R.–MCCREADY, K. [2008]: A cost–benefit analysis of transitional services for emancipating foster youth. *Children and Youth Services Review*, Vol. 30. No. 11. 1267–1278. o. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2008.03.011>.
- PÁLINKÓ ÉVA–SZABÓ MÁRTA [2012]: Társadalmi diszkontráta alkalmazása a közösségi projekteken. *Pénzügyi Szemle*, 57. évf. 2. sz. 198–212. o.
- PÉNZCENTRUM [2017]: Gratulálók, apuka! 40 ezer már mehet is a borítékba. Pénzcentrum, február 12. <https://www.penzcentrum.hu/otthon/20170212/gratulalok-apuka-40-ezer-mar-mehet-is-a-boritekba-1053574#>.
- PETERS, C.–DWORSKY, A.–COURTNEY, M. E.–POLLACK, H. [2009]: The Benefits and Costs of Extending Foster Care to Age 21. *Extending Foster Care to Age 21: Weighing the Costs to Government against the Benefits to Youth*. Chapin Hall at the University of Chicago, Chicago, https://www.researchgate.net/publication/237520954_Extending_Foster_Care_to_Age_21_Weighing_the_Costs_to_Government_against_the_Benefits_to_Youth.
- RÁCZ ANDREA [2014]: Az előítéletes gondolkodás megjelenése a gyermekvédelemben. *Esély*, 25. évf. 3. sz. 24–47. o.
- RÁKÓ ERZSÉBET [2014a]: A szocializáció jelentősége, a gyermekvédelmi intézmény mint szocializációs színtér. Megjelent: *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményei*. Belvedere, Szeged, 11–23. o. http://real.mtak.hu/79822/1/kiadoi_honlaprol___Rako_Erzsebet___Gyermekvedelmi_intezetekben_elhelyezett_gyermek_letkorulmenyei_u.pdf.

- RÁKÓ ERZSÉBET [2014b]: Intézményben élő gyerekek empirikus kutatások tükrében. Megjelent: Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményei. Belvedere, Szeged, 77–97. o. https://real.mtak.hu/79822/1/kiadoi_honlaprol___Rako_Erzsebet___Gyermekvedelmi_intezetekben_elhelyezett_gyermekek_letkorulmenyei_u.pdf.
- RÁKOSSY ZSUZSA–SZEITL BLANKA [2018]: A hajléktalan emberek egészsége. Demográfia, 61. évf. 1. sz. 29–52. o. <https://doi.org/10.21543/dem.61.1.2>.
- SIK DOROTTYA [2020]: Prevenációs szemlélet a magyar gyermekvédelemben. Esély, 31. évf. 3. sz. 94–111. o.
- SOMOGYVÁRI MÁRTA [2018]: Az intertemporális diszkontálás és a társadalmi diszkontráta etikai vonatkozásai. Hitelintézeti Szemle, 17. évf. 3. sz. 109–132. o. <http://doi.org/10.25201/HSZ.17.3.109132>.
- STIGLITZ, J. E.–ROSENGARD, J. K. [2015]: Economics of The Public Sector. W. W. Norton & Company, 4. kiadás.
- SZENNAI DÓRA [2021]: A gyermekotthonban nevelkedő fiatalok oktatási részvétele és jövőképe. Gattyán Alapítvány, https://gattyanalapitvany.hu/wp-content/uploads/2021/09/A_gyermekotthonban_nevelkedok_oktatasi_vizsgalata_SZD_20210630.pdf.
- VASKÖVI ÁGNES–JÁSZFI EVELIN [2023]: Az időskori szegénység és az öngondoskodás összefüggései Európában. Közgazdasági Szemle, 70. évf. 7–8. sz. 898–923. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.7-8.898>.
- VÖRÖS TÜNDE [2017]: Költség–haszon elemzési keretrendszer sportberuházások társadalmi-gazdasági értékeléséhez. Közgazdasági Szemle, 64. évf. 4. sz. 394–420. o. <http://dx.doi.org/10.18414/Ksz.2017.4.394>.
- VÖRÖS TÜNDE [2018]: Módszertani kihívások a költség–haszon elemzésben. Pénzügyi Szemle, 63. évf. 3. sz. 411–432. o.
- WESSELS, M. G. [2015]: Bottom-up approaches to strengthening child protection systems: Placing children, families, and communities at the center. Child Abuse & Neglect, Vol. 43. 8–21. o. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.04.006>.

JÓNA LÁSZLÓ–SZEMERÉDI ESZTER

Vállalati energiahatékonyság a gyakorlatban

Egy magyarországi kismintás elemzés tanulságai

Az Európai Unió által meghatározott klímasemlegességi cél minden tagországtól megköveteli, hogy csökkentse energiafogyasztását. A tagállamok – így Magyarország is – kiemelt figyelmet fordítanak a vállalkozások energetikai korszerűsítésének ösztönzésére. Kutatásunk az ezer főnél nagyobb nagyfogyasztó vállalatok által végrehajtott energiahatékonysági intézkedéseket vizsgálja, aminek alapját a 2017 és 2021 között online elérhető vállalati energiahatékonysági jelentések, valamint a vállalatok energetikai szakembereivel és energetikai szakértőkkel készített strukturált interjúk adják. Az adatszűkítéssel kapott, 24 vállalatot tartalmazó minta nem tekinthető reprezentatívnak, de elemzése alapján kiderült, hogy a vizsgált öt évben a leggyakrabban alkalmazott intézkedési forma a munkavállalói szemléletformálás és a világítás korszerűsítése volt. A négy vállalati és két szakértői megkérdezés alátámasztotta, hogy a vállalatok a rövid és középtávon megtérülő beruházásokat részesítik előnyben. Tulajdonosi struktúra és tevékenységi terület szerint a végrehajtott intézkedések típusai eltértek egymástól. Az energiahatékonysági intézkedések fő mozgatórugója a költségcsökkentés volt, amit fenntarthatósági szempontok – például a szén-dioxid-kibocsátás csökkentése – egészítettek ki.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: Q40, Q48.

Bevezető

Az ENSZ Éghajlatváltozási Kormányközi Testületének (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*) legfrissebb jelentése szerint az emberi tevékenységből származó üvegházhatású gázok kibocsátása az 1850 és 1900 közötti fél évszázados periódus óta mintegy 1,1 °C-os felmelegedésért felelős. Annak érdekében, hogy a globális hőmérséklet-emelkedést 1,5 °C-ra korlátozzuk, 2030-ig 43 százalékkal kell csökkenteni az

üvegházhatású gázok globális kibocsátását (IPCC [2022] 17. o.). A Nemzetközi Energiaügynökség becslései szerint globálisan az energia termelése és fogyasztása felelős az üvegházhatású gázok kibocsátásának több mint kétharmadáért (IEA [2022]). Az emberi tevékenység fosszilis tüzelőanyagok elégetésével jár, ami a légkör szén-dioxid-tartalmának növekedését eredményezi, és negatív hatást gyakorol az emberi élet számára nélkülözhetetlen szolgáltatások minőségére, valamint a bolygó éghajlatára és eltartóképességére (Buday-Sántha [2004], Málóvics-Bajmócy [2009]).

Felismerve az antropogén tevékenységek kedvezőtlen hatásait, az elmúlt két évtized során a világ valamennyi országában jelentős erőfeszítéseket tettek ezen hatások mérséklésére, az energiaszektorra kiemelt figyelmet fordítva. Az Európai Unió az éghajlat- és energiapolitika keretében az üvegházhatású gázok csökkentésének kulcs-elemeként az energiahatékonyság növelését azonosította, és ennek 2030-ra vonatkozó célkitűzéseit is megfogalmazta.¹ Jelen tanulmány az energiaágazattal foglalkozik, azokkal az energiahatékonyság-javító intézkedésekkel, amelyek célja az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése. A globális felmelegedés korlátozása érdekében minden szektorban jelentős átalakulásra van szükség, ugyanakkor kutatásunk célja nem egy teljes körű elemzés lefolytatása volt; elemzésünk a vállalati szektorra, kifejezetten a nagyvállalati energiahatékonysági lépésekre irányult.

Az Európai Unió Tiszta Energia csomagjának célkitűzéseivel összhangban az egyes tagországoknak integrált nemzeti energia- és klímaterv keretében kell meghatározniuk az indikatív célokat, és az elérésük érdekében meghozott intézkedések eredményeit az Európai Bizottság számára jelenteniük kell. Magyarországon ezeket a célokat először a Nemzeti Energia- és Klímaterv (ITM [2020a]) című dokumentumban fogalmazták meg, összhangban a Nemzeti Energiastratégia 2030 című dokumentumban [ITM [2020b)] foglaltakkal és Magyarország fejlesztési, területfejlesztési céljaival. A Nemzeti Energia- és Klímatervet 2023-ban felülvizsgálták, és magasabb célértékeket határoztak meg (EM [2023]). A Nemzeti Energiastratégia az energiahatékonyság javulását az energetikai korszerűsítések és a megújuló energiaforrásokra való átállás mellett a vállalkozások energetikai korszerűsítésén és a termelési technológiai fejlesztéseken keresztül kívánja elérni (ÁSZ [2021]).

Magyarországon az energiahatékonyságról szóló 2015. évi LVII. törvény² és a végrehajtásáról szóló 122/2015. (V. 26.) kormányrendelet³ a vállalkozások energetikai korszerűsítéséhez kapcsolódóan a nagyvállalatok számára négyévente elvégzendő energetikai auditálási kötelezettséget, éves energiafogyasztásra vonatkozó adatszolgáltatási kötelezettséget, valamint az energiafogyasztás mértékétől függően energetikai szakreferens igénybevételét írja elő. Az éves adatszolgáltatási kötelezettség keretében a kötelezettek évente jelentést készítenek a végrehajtott energiahatékonysági fejlesztésekről, az alkalmazott üzemeltetési megoldások által elért energiamegtakarítási eredményekről. A jelentést aztán a vállalatnak közzé kell tennie, és erről a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal számára az energiahatékonysági kötelezettségi rendszer

¹ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/68/energiapolitika-altalanos-elvek>.

² <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1500057.tv>.

³ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1500122.kor>.

(a továbbiakban: EKR) adatgyűjtő rendszerén keresztül kell adatot szolgáltatnia. Az online közzétett jelentések lehetőséget biztosítanak a tudományos közösség számára is, hogy nyomon kövessék az érintett gazdálkodó szervezetek energiahatékonyságot növelő beruházásainak jellemzőit, az elért energiamegtakarítást, és ezekből következtetéseket vonjanak le és ajánlásokat fogalmazzanak meg.

Mindezek alapján tanulmányunk célja a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal (a továbbiakban: MEKH) által rendelkezésünkre bocsátott, de a honlapján nyilvánosan is elérhető, az energetikai auditálási kötelezettség alá tartozó gazdálkodó szervezetek 2021. évi listája alapján azon nagyvállalatok energiahatékonysági intézkedéseinek áttekintése volt, amelyek 1000 főnél nagyobb alkalmazotti létszámmal és 2017–2021 között online is közzétett energiahatékonysági jelentésekkel rendelkeztek. A jelentésekben szereplő vállalati energiahatékonysági intézkedések elemzése pillanatfelvételt nyújt a választott csoportnak a vizsgált időszakban végrehajtott fejlesztéseiről. Az elemzés kiegészítéseként a nagyvállalati energetikai szakemberekkel és energetikai szakértőkkel lefolytatott strukturált interjúk pedig az ezeket megelőző döntéshozatali folyamat szempontjait igyekeztek feltárni.

Tanulmányunkban az energiafogyasztásra irányuló nemzetközi áttekintést követően a magyar energiaszektorról adunk helyzetképet, ismertetjük a célkitűzéseket és az eddig megtett lépéseket. Ezt a vállalati energiahatékonyság-javító intézkedésekre vonatkozó szakirodalmi áttekintés, a vállalatok kiválasztása és az interjúk lefolytatása módszertanának bemutatása követi, majd az adatok és interjúk eredményeinek elemzése. Az eredmények tárgyalása során a jellemző energiahatékonysági intézkedések csoportosítása, eredményeik és a vállalati döntéshozatali folyamat szempontjainak bemutatására törekedtünk.

Nemzetközi kitekintés

A globális éghajlatváltozás elsődleges forrása a szén-dioxid, amelynek aránya az üvegházhatású gázok között több mint 70 százalékos.⁴ Az ipari forradalmat megelőzően a szén-dioxid-kibocsátás mintegy 6 gigatonna (Gt) volt, ez az érték 1990-re meghaladta a 22 gigatonnát. A csúcspontját az IPCC 2022-es jelentése szerint 2025-ig érjük el, majd ezt követően várhatóan csökkenésnek indul, feltételezve, hogy a megfogalmazott kibocsátáscsökkentési célkitűzéseket teljesítjük (IPCC [2022]).

Az energiaszektorból származó szén-dioxid-kibocsátás a Nemzetközi Energiaügynökség becslései alapján 2021-ben 36,3 gigatonnát ért el, amely a 2020-as évhez képest 6 százalékos növekedést jelentett. 2022-re a kibocsátás 36,8 gigatonnára nőtt, 2023-ban pedig elérte a 37,2 gigatonnát. A Nemzetközi Energiaügynökség jelentése kiemeli, hogy bár az alternatív energiatermelés, valamint az elektromos járművek elterjedése segített mérsékelni a kibocsátás növekedését, jelentős beruházásokra van szükség ahhoz, hogy 2050-re elérjük a globálisan nulla nettó kibocsátást (IEA [2023]).

⁴ https://www.climatewatchdata.org/ghg-emissions?breakBy=gas&chartType=percentage&end_year=2019&start_year=1990.

A karbonsemlegesség 2050-re történő elérését a 195 ország által aláírt párizsi megállapodásban fogalmazták meg célként. Uniós szinten a klímasemlegességet, valamint a 2030-ra kitűzött 55 százalékos kibocsátáscsökkentési célt az európai klímaváltozási törvény rögzíti. Az Európai Unió vezető szerepvállalása ezen a területen azért is fontos, mivel – annak ellenére, hogy jelentős előrelépést ért el a kibocsátás csökkentésében – még mindig a világ negyedik legnagyobb szén-dioxid-kibocsátója (IEA [2023]).

Az Európai Unió tagállamai már 2008-ban elkötelezték magukat amellest, hogy az 1990-es szinthez képest 20 százalékkal csökkentik az üvegházhatású gázok kibocsátását 2020-ra. Az Európai Bizottság 2021 júliusában javasolta az „Irány az 55%” intézkedéscsomagot, amely a 2030-as kibocsátáscsökkentési célkitűzést 40 százalékról 55 százalékra emelte, és 2050-re célul tűzte ki a karbonsemlegesség elérését (EB [2021]). Az uniós energiapolitika 2023-ban a megújuló energiaforrások arányának 42,5 százalékra történő növelését irányozta elő, célul tűzve ki a 45 százalékos arány elérését, valamint az EU primerenergia-fogyasztásának és végső energiafogyasztásának 11,7 százalékos csökkentését a 2030-ra vonatkozó 2020-as előrejelzésekhez képest.⁵

Az Unió 2020-ra kitűzött 20 százalékos célja azt jelentette, hogy az EU primerenergia-fogyasztása nem haladhatja meg az 1483 millió tonna olajegyenértéket, végső energiafogyasztása pedig nem haladhatja meg az 1086 millió tonna olajegyenértéket. Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség adatainak elemzése azt mutatja, hogy 2020-ban 1235,8 millió tonna olajegyenérték primerenergia-egyenértéket és 906,3 millió tonna olajegyenérték végső energiafogyasztást ért el az EU, amely értékek alacsonyabbak voltak az EU 2020-as célszintjénél. A koronavírus-válság jelentősen érintette az EU gazdaságát, ami az energiafogyasztás csökkenéséhez vezetett 2020-ban. Ugyanakkor a primerenergia-fogyasztás 2021-ben jelentősen – 5,6 százalékos mértékben – nőtt, 1306 millió tonna kőolaj-egyenértékre. A növekedés minden energiaforrást érintett, a szilárd fosszilis tüzelőanyagok és az atomenergia esetében volt a legnagyobb. Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség adatai alapján 2022-ben a végső energiafogyasztás 2,8 százalékkal, a primerenergia-fogyasztás pedig 4 százalékkal csökkent 2021-hez képest (EEA [2024]).

Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség kiemelte, hogy az elért eredmények és a 2005 óta tapasztalható csökkenési ütem mellett is kevés az esély a 2030-ra kitűzött célok teljesítésére (EEA [2024]). A legfrissebb statisztikák és az ügynökség jelentése tükrében így az Európai Unió valamennyi országának jelentős erőfeszítéseket kell tennie a 2030. évi célkitűzések és a karbonsemlegesség teljesítése érdekében.

Hazai helyzetkép

Magyarország a 2020. évi Nemzeti Energia- és Klímatervben a bruttó végső energiafogyasztásban a megújuló energiaforrásnak legalább 21 százalékos részarányát irányozta elő, amelyet a 2023. évi felülvizsgált változatban 29 százalékra növelt.

⁵ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/68/energiapolitika-altalanos-elvek>.

A felülvizsgált Nemzeti Energia- és Klímaterv az üvegházhatású gázok kibocsátását 2030-ig legalább 50 százalékkal kívánja csökkenteni az 1990-es szinthez képest. Az energiahatékonysági célkitűzés értelmében az ország végső energiafelhasználása 2030-ban nem haladhatja meg a 750 petajoule-t, amely a 2020. évi célkitűzéshez (785 petajoule) képest alacsonyabb érték (EM [2023]).

Magyarországon, hasonlóan a nemzetközi tendenciákhoz, 2021-ben a belföldi primer felhasználás 4,9 százalékkal emelkedett a 2020-as évhez képest, és 3,3 százalékkal volt magasabb a koronavírus-járvány előtti, 2019. évi felhasználásnál. 2022-re a teljes energiafelhasználás az előző év adatahoz képest 6,8 százalékkal csökkent. A primerenergia-felhasználás szerkezetében minden energiahordozó mennyisége csökkent, a domináns energiahordozók közül legnagyobb mértékben a földgázé, 14,9 százalékkal. 2022-ben a bruttó energiatermelés több mint 40 százalékát nukleáris energia biztosította. A kőolaj és a szén kitermelése folyamatosan csökkent, míg a megújuló és a hulladékenergia aránya ezzel párhuzamosan folyamatosan nőtt. A zöldtermelés elsődleges forrása a napenergia volt, amelynek aránya 2021 és 2022 között 7 százalékkal emelkedett, ezzel szemben a többi megújuló energiaforrás hasznosítása csökkent. Magyarországon a végső energia legnagyobb felhasználója a lakosság, a második legnagyobb energiaigénye a közlekedésnek, a harmadik legnagyobb energiaigénye pedig az iparnak van. Az ipar energiaigénye 2010 és 2021 között megduplázódott (KSH [2022]). A koronavírus-járvány okozta mérséklődés után az ipar energiafelhasználása 2021-re további 7,1 százalékkal bővült, viszont 2022-re közel 10 százalékkal csökkent (KSH [2024]).

Bár az energiafelhasználás és a megújuló energia részesedése terén történt előrelépés, a 2030-ra kitűzött célok elérése, valamint a klímaváltozásból fakadó veszélyek csökkentése érdekében szükség van a lakosság és a vállalkozások energiafogyasztásának további jelentős csökkentésére és az energiahatékonyság növelésére. Az energiahatékonyság javítása kulcsfontosságú nemcsak a vállalkozások fejlődése, globális versenyképessége szempontjából, hanem Magyarország energiaszuverenitásának, energiabiztonságának érdekében is.

Magyarországon a nemzeti energiahatékonysági célkitűzés teljesítéséhez kapcsolódóan a 2015. évi LVII. törvény az energiahatékonyságról a nagyvállalatok számára négyévente teljesítendő energetikai auditálási kötelezettséget, regisztrációs díj-fizetési kötelezettséget, éves energiafogyasztásra vonatkozó adatszolgáltatási kötelezettséget, valamint az energiafogyasztás mértékétől függően energetikai szakreferens igénybevételét írta elő. Az adatszolgáltatási kötelezettség teljesítéséhez a nagyvállalatoknak a 2021. január 1-jétől bevezetett energiahatékonysági kötelezettségi rendszer adatszolgáltató rendszerén keresztül szükséges adatot szolgáltatniuk.

2022. július 1-jétől a MEKH online felületén elérhető egy teljes körű, valamennyi hitelesített energiamegtakarítást tartalmazó nyilvántartás. Cikkünk véglegesítésének időpontjában (2024. augusztus 12.) a nyilvánosan elérhető adatok szerint a bevezetése óta a rendszeren keresztül 5535 megvalósult energiahatékonysági intézkedést regisztráltak, ami 8 277 976 gigajoule megtakarítást jelent.⁶ A bevezetését követően az EKR

⁶ <https://ekr.mekh.hu/>.

hitelesített energiamegtakarítások 2022. évi piacmonitoring jelentése 541 projektet regisztrált több mint 600 000 gigajoule értékben (HUPX [2022]). Ezek alapján 2022 óta a megvalósult intézkedések száma és az ezekkel elért energiamegtakarítás nagysága több mint megtízszereződött. A 2030-ra kitűzött EKR-halmozott energiamegtakarítási cél 88 petajoule (Vedres–Ringhoffer [2022]), ennek az augusztus 12-i adatok szerint 9,4 százaléka teljesült.

A vállalati energiahatékonyság-javító intézkedések szakirodalma

Az energiahatékonyság kulcsfontosságú szerepet játszik abban, hogy az energiagazdálkodás környezeti, gazdasági és társadalmi szempontból is fenntarthatóvá váljon (Bunse és szerzőtársai [2011]). Bár az energiahatékonyság az uniós és tagállami célkitűzések nyomán fokozottan a tudományos érdeklődés középpontjába került, számos szerző (például Laguir és szerzőtársai [2019]) rámutatott arra, hogy az energiahatékonyságnak nincs egy egységesen elfogadott definíciója, ami a fogalom összetettségéből fakad (Gontareva és szerzőtársai [2015]). Tanulmányunkban a vállalati energiahatékonyság-javító intézkedéseken azokat az intézkedéseket, beruházásokat értjük, amelyek energiamegtakarítást eredményeznek, vagyis csökkentik a mért vagy becsült energiaigényt az intézkedést megelőzőkhöz képest.

Számos tanulmány foglalkozik az energiahatékonyság-javító intézkedések mozgatórugóival, azokkal a tényezőkkel, amelyek elősegítik, ösztönzik a vállalatok ilyen célú beruházásait, és ezáltal segítik az energetikai célú innovációt. Thollander–Ottosson [2008] a mozgatórugók három csoportját azonosította. Az első csoportba a piaci, gazdasági tényezők tartoznak (például az energiamegtakarítás révén elérhető költségcsökkenés, az energiaárak emelkedésének kockázata és a nemzetközi verseny). A mozgatórugók második csoportjába a politikai, jogszabályi környezet tartozik (például az energiahatékonysági beruházásokhoz nyújtott támogatások vagy kedvezményes hitelek). A harmadik csoportot a szervezeti és magatartási tényezők alkotják (például a „zöld” vállalati imázs, vezetői elkötelezettség, vállalati stratégiák, környezetvédelmi irányítási rendszerek).

Az akadályozó tényezőket elsőként Weber [1997] intézményi, piaci, magatartási és szervezeti tényezőkként csoportosította. Cagno és szerzőtársai [2013] az akadályokat forrásuk szerint külső (kormányzat/politika, technológia, tervezők és gyártók, energiaszolgáltatók) és belső (vállalaton belüli) tényezőkre osztotta. Reddy [2013] a projektvégrehajtás különböző szakaszai alapján megkülönböztetett a projektekre jellemző, egyedi mikroakadályokat, több projektben közös, a végrehajtáshoz kapcsolódó mezoakadályokat és makroakadályokat, amelyek állami, piaci vagy társadalmi szinten jelennek meg.

A vállalatok energiahatékonyságukat hagyományosan úgynevezett „kemény” vagy „puha” intézkedésekkel vagy ezek kombinációjával javíthatják. A „puha” intézkedések közé tartozik a munkavállalói szemlélet formálása, a hatékony energiamegazdálkodás alkalmazása (Finnerty és szerzőtársai [2017]), míg a „kemény” intézkedések közé sorolhatók az energiahatékonyság növelését célzó beruházások – például

a berendezések korszerűsítését vagy új technológiák telepítését célzó beruházások (*Malinauskaite és szerzőtársai* [2019]).

A „puha” intézkedések közül a munkavállalói szemlélet formálása következtében elért energiamegtakarítás nagyságát viszonylag kevés tudományos munka vizsgálja. A tudományos eredmények azonban rámutattak arra, hogy a kizárólag tájékoztató jellegű munkáltatói kampányok nincsenek hatással a munkavállalói energiafelhasználásra. Az oktatás kombinálása a munkavállalók aktív bevonásával és visszajelzés nyújtásával viszont a munkavállalói energiafelhasználás hatékony csökkentését eredményezheti (*Caricco–Riemer* [2011], *Young és szerzőtársai* [2015]).

Zilahy [2000] részletesebb klasszifikációja az intézkedéseket hét kategóriába sorolta, nevezetesen: új technológia alkalmazása; a meglévő technológia módosítása; korszerűsítés, felújítás; az energiafogyasztás mérése, energiakontrolling; tudatosság, nevelés; munkamódszerek megváltoztatása; és egyéb intézkedések.

A vállalatok több tényezőt figyelembe véve döntenek arról, hogy milyen típusú energiahatékonysági intézkedéseket hajtsanak végre. Az intézkedés végrehajtásának költsége mellett mérlegelik az intézkedésből származó potenciális energiamegtakarítás és pénzügyi megtakarítás nagyságát, a megvalósíthatóságot, az energiahatékonysági intézkedés életciklusköltség-elemzését és a befektetés megtérülését, valamint annak megítélését (például *Nadel–Herndon* [2014], *Drobyazko–Hilorme* [2022]). Tanulmányunkban a mintánkba került vállalatok által végrehajtott energiahatékonysági intézkedéseket és azok típusait vizsgáljuk a 2017 és 2021 közötti időszakban. Mivel az energiahatékonysági jelentések nem nyújtanak információt a megelőző folyamatokról, az így jelentkező információs rést a tanulmány vállalati energetikai szakemberekkel és energetikai szakértőkkel lefolytatott strukturált interjúk bevonásával szándékozik megszüntetni.

A kutatás módszertana

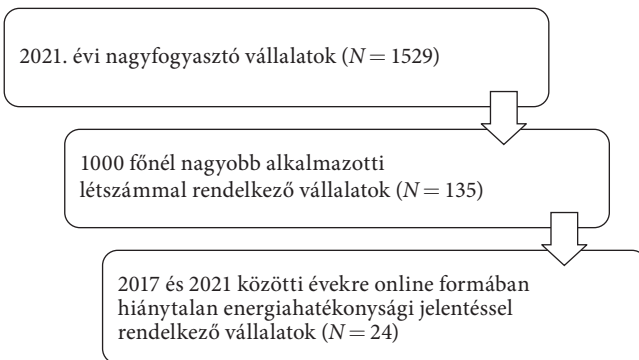
Magyarországon az energiahatékonyságról szóló 2015. évi LVII. törvény és a végrehajtásáról szóló 122/2015. (V. 26.) kormányrendelet a vállalkozások energetikai korszerűsítéséhez kapcsolódóan a nagyvállalatok számára négyévente energetikai auditálási és éves adatszolgáltatási kötelezettséget ír elő. A gazdálkodó szervezetek az EKR adatszolgáltató rendszerén keresztül teljesítik a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal felé az éves adatszolgáltatási kötelezettségüket, és energiahatékonysági jelentésüket nyilvánosan is közzéteszik. A tevékenységükről készített adatszolgáltatásnak tartalmaznia kell a tárgyévet megelőző évi energiafelhasználás mértékét, a megvalósult energiahatékonysági intézkedéseket, fejlesztéseket, illetve az üzemeltetési megoldásokkal kapcsolatos megtakarítási adatokat.

Az energiafogyasztásra és az energiahatékonysági intézkedésekre vonatkozó vállalati szintű adatok összegyűjtéséhez mélyrehatóan elemeztük a 2017 és 2021 közötti vállalati energetikai jelentések adatait. Az elemzést a MEKH által tudományos kutatás céljából rendelkezésünkre bocsátott, a 2021. évi nagyfogyasztó vállalatokat tartalmazó lista alapján végeztük el. Az 1529 gazdálkodó szervezetet tartalmazó

listát az 1000 főnél nagyobb alkalmazotti létszámmal rendelkező vállalatokra szűkítettük, így összesen 135 vállalatot kaptunk. Az adatgyűjtés 2022 júniusa és júliusa között történt a vállalatok online rendelkezésre álló energiahatékonysági jelentéseinek áttekintésével. A 135 vállalat energiahatékonysági jelentéseinek kvalitatív elemzése alapján 24 olyan vállalatot azonosítottunk, amelynek energiahatékonysági jelentései online formában (legalább két évre) rendelkezésre álltak a 2017 és 2021 közötti évekre. A fennmaradó 111 vállalatra nem álltak rendelkezésre hiánytalanul legalább két évre az energiahatékonysági jelentések, így kutatásunkból kizártuk őket. Ugyan az adatszolgáltatás minimuma törvényileg szabályozott, az áttekintett jelentésekben tapasztaltunk formai eltéréseket, így egy összefoglaló táblázatot készítettünk, amely tartalmazza a vizsgált vállalatok energiafelhasználásból származó szén-dioxid-kibocsátását ezer tonnában megadva, a munkavállalói szemlélet formálásával elért személyek számát és az energiamegtakarítási intézkedésekkel elért megtakarítás nagyságát. Az egyéni energiahatékonysági intézkedéseket külön táblázatban összesítettük, mely alapján az intézkedéseket csoportosítottuk. A vizsgált minta összeállításának lépéseit az 1. ábra mutatja be.

1. ábra

Az elemzett vállalati minta összeállításának lépései

Forrás: saját szerkesztés.

Az energetikai jelentések nem nyújtanak információt a vállalati döntéshozatali folyamatokról, ezért az energetikai fejlesztések kiválasztását és implementálását meghatározó szempontok feltárása céljából strukturált interjúkat folytattunk le 2024 áprilisában. Időtartamuk átlagosan 1-1,5 óra volt, az interjúk alanyai a mintában szereplő és az interjúfelkérésünkre pozitív visszajelzést adó három nagyvállalat energetikai munkatársai voltak. További egy vállalat írásban adott választ. A megkérdezett négy vállalat között szerepelt állami és külföldi tulajdonú magyar leányvállalat.

A vállalati szakemberekkel folytatott interjúkat 2024 áprilisában két energetikai szakértővel felvett interjúval egészítettük ki. Ezek a szakértők rendszeresen dolgoznak együtt nagyvállalatokkal, valamint kis- és középvállalatokkal az energiahatékonyság területén, és jól ismerik a jogszabályi környezetet. Az interjúalanyok mindegyike

anonimitást kért, és válaszaikat olyan módon összesítettük, hogy azokból ne lehessen következtetni a válaszadók személyére.

Az interjúk nyitottan kezdődtek, majd a megadott témakörök kérdéscsoportjainak megválaszolásával folytatódtak. A vállalati szakemberekkel lefolytatott strukturált mélyinterjúk az alábbi témaköröket vizsgálták:

- a megvalósult energiahatékonysági intézkedések kiválasztásának szempontjai,
- a megvalósult energiahatékonysági intézkedések megtérülése,
- a fenntarthatósági szempontok érvényesülése,
- a jövőbeni energiahatékonysági célok.

Az energetikus szakértőkkel lefolytatott strukturált interjúk célja általános áttekintés nyújtása és a szakértők tapasztalatainak összegzése volt az energiahatékonyság területén tapasztalható tendenciákról, a jellemző intézkedésekről és kiválasztási szempontokról, valamint a jó gyakorlatokról.

A beszélgetések hangfelvételét egységes formátumban gépeltük le az interjúkon részt vevő kutatók által pontosítva, majd a kapott információkat kódoltuk és értelmeztük a kulcstémák azonosításához.

Az elemzés eredményeinek bemutatása

Eredményeink bemutatását a vállalati demográfiával kezdjük, majd az egyes energiahatékonysági intézkedések elemzésével és csoportosításával folytatjuk, végül a vizsgált vállalatok energiafelhasználását és az ebből származó szén-dioxid-kibocsátását elemezzük.

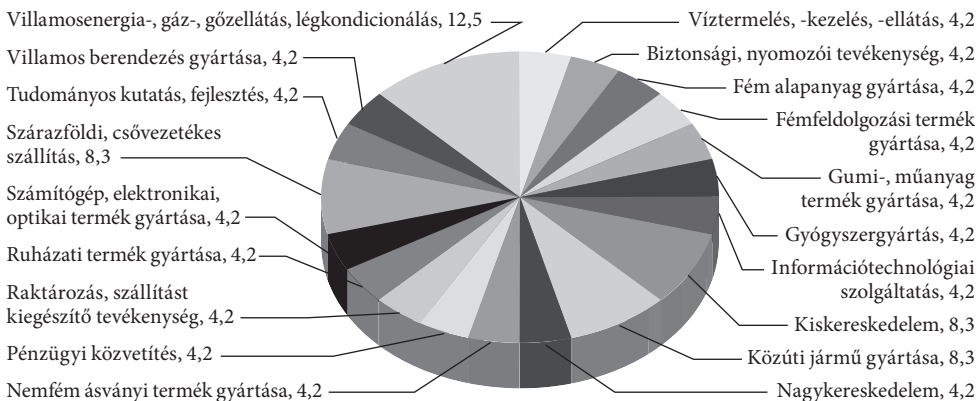
Az elemzett vállalatok demográfiája

A létrejött, 24 vállalatot tartalmazó minta Magyarországon tevékenykedő nagyvállalatokra és az energetikai szakreferens igénybevételére köteles gazdálkodó szervezetekre vonatkozóan nem tekinthető reprezentatívnak. A létrejött adatbázis úgynevezett közös változókat tartalmaz: a tulajdonosi szerkezet, a vállalati méret, a tevékenységi kör és az árbevétel mértéke alapján képzett csoportosítások az OPTEN üzleti adatbázisára támaszkodva készültek. Mivel a sokasági elemszám meglehetősen alacsony, nem volt célszerű részletes tevékenységi kör szerinti besorolást figyelembe venni, éppen ezért a fő tevékenységi kör szerint vizsgáltuk a mintába bekerülő vállalatokat. Az ipari főprofilú cégek adják a vizsgált vállalatok 67 százalékát, fő tevékenységi körüket tekintve legnagyobb arányban a villamosenergia-, gáz- és gőzellátás és a közúti járművek gyártói, valamint a szárazföldi, csővezetékes szállítás (8,3 százalék) szerepelnek a mintában (2. ábra).

Méretkategória alapján a 2020-as év létszámadatait felhasználva hét kategóriát képeztünk, a legnagyobb elemszámmal (33 százalék) az 1000–1500 főt foglalkoztató vállalatok szerepeltek a mintában, a 10 ezer fő feletti létszámú vállalatokból pedig

2. ábra

Az elemzett vállalatok megoszlása tevékenységi kör szerint
(a 2020-as év adatai alapján, százalék)

Forrás: saját szerkesztés az OPTEN adatbázis alapján.

1. táblázat

Az elemzett vállalatok megoszlása a foglalkoztatotti létszám és a nettó árbevétel szerint
(a 2020-as év adatai alapján)

	A vállalatok száma	Százalékarányuk a mintában
A FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA		
1000–1500	8	33
1501–2000	6	25
2001–2500	1	4
2501–3000	3	13
3001–5000	2	8
5001–10 000	2	8
10 000<	2	8
NETTÓ ÁRBEVÉTEL (milliárd forint)		
<5	2	8,33
5–10	0	0,00
10–15	1	4,17
15–30	3	12,50
30–50	2	8,33
50–100	8	33,33
100–200	3	12,50
200–500	3	12,50
500–1000	2	8,33

Forrás: saját szerkesztés az OPTEN adatbázis alapján.

mindösszesen kettő szerepelt a vizsgált cégek között. A vizsgált vállalatokat a 2020. évi nettó árbevételük alapján kilenc kategóriába soroltuk. A vállalatok negyede 50–100 milliárd forint közötti árbevétellel rendelkezett, további negyede pedig e fölötti árbevétellel (1. táblázat).

A tulajdonosi szerkezetet tekintve a vizsgált vállalatok 54 százaléka külföldi tulajdonú leányvállalat, 21 százaléka magyar tulajdonú nagyvállalat és 25 százaléka állami tulajdonú nagyvállalat.

Az elemzett vállalatok energiahatékonysági intézkedései és az elért megtakarítás nagysága

Az egyes energiahatékonysági intézkedéseket a szakirodalmi áttekintésben bemutatott klasszifikációk szerint csoportosítottuk. Mint már említettük, a szakirodalom az energiahatékonysági intézkedéseknek „kemény” és „puha” típusát különbözteti meg (*Finnerty és szerzőtársai* [2017]), így az energiahatékonysági jelentésekben megjelenített tevékenységeket először e két kategória alapján vizsgáltuk meg, ezek képezték az intézkedések két fő csoportját. A két kategóriát *Zilahy* [2000] klasszifikációja, valamint a megtérülési idő és a költségek alapján bontottuk tovább. A megtérülési időt és költségeket *Bakoss–Zsebik* [1998] és a *MET-E2* [2022] útmutató, valamint az energetikai szakértőkkel folytatott interjúk alapján becsültük meg. A 2. táblázat foglalja össze a végrehajtott energiahatékonyságjavító intézkedéseket előfordulásuk alapján.

Eszerint az általunk vizsgált 24 vállalat intézkedései legnagyobb arányban puha intézkedések voltak, a tudatossághoz és neveléshez kapcsolódó munkavállalói szemlélet formálását szolgálták. Az energetikai jelentések a munkavállalói szemlélet formálásának két típusát különböztetik meg, az aktív és a passzív szemléletformálást. Az aktív szemléletformálási eszközök közé a munkavállalók oktatása, tájékoztató kampányba történő aktív bevonása, a passzív szemléletformálási eszközök közé pedig a hírlevél, oktatóanyagok, poszterek jól látható helyen történő elhelyezése sorolható. Az aktív bevonással történő oktatást 11 vállalat tüntette fel, de a szakirodalom által hatékonynak tekintett munkáltatói visszajelzés nyújtásával kombinált oktatás egyik vizsgált vállalat energiahatékonysági jelentésében sem lett említve. Ezek alapján bár a vizsgált vállalatok 65 százaléka fordított figyelmet a munkavállalók szemléletformálására, a visszajelzés hiányában az elemzett szakirodalom alapján az energiafelhasználás hatékonyan önmagában ezekkel az intézkedésekkel tartósan nem csökkenthető. A 16 vállalatból 4 csak a passzív elérési formát alkalmazta, ehhez kapcsolódóan a vizsgált vállalatok a tájékoztatás nyújtását tüntették fel a vállalati és lakossági energiahatékonysági tanácsok témáiban.

A munkavállalói szemlélet formálását alkalmazó 16 vállalat közül 12 hozott a kemény kategóriába sorolható intézkedést is, a világításkorszerűsítéstől a termelőkorszerűsítésig bezárólag. Energiahatékonyság-növelő intézkedésnek minősül egy korábban kialakított világítási rendszernek egy korszerűbb, alacsonyabb villamosenergia-igényű világítási rendszerre történő cseréje, amelyet 11 vállalat alkalmazott,

2. táblázat

Az elemzett vállalatok által végrehajtott energiahatékonysági intézkedések előfordulásának gyakorisága 2017–2021 között

Az intézkedés módja	Intézkedés	Megtérülési idő	A költségek szintje	Előfordulás
PUHA				
Tudatosság, nevelés	a munkavállalói szemlélet formálása	kevesebb mint 1 év	alacsony	16
KEMÉNY				
Korszerűsítés, felújítás	világításkorszerűsítés	kevesebb mint 3 év	közepes	11
	sűrítettlevegő-rendszer korszerűsítése	kevesebb mint 3 év	közepes	1
	vízvezeték-rendszer korszerűsítés	kevesebb mint 3 év	magas	1
	légtechnika-korszerűsítés	kevesebb mint 3 év	magas	6
	hűtés-fűtési rendszer korszerűsítése	több mint 3 év	magas	10
A meglévő technológia módosítása	szigetelőkorszerűsítés	több mint 3 év	magas	4
	termelés-korszerűsítés	több mint 3 év	magas	5
Új technológia alkalmazása	szivattyúcsere	kevesebb mint 3 év	közepes	4
	járműcsere	több mint 3 év	magas	3
	nyílászárócsere	több mint 3 év	magas	3
	kazáncsere	több mint 3 év	közepes	1

Forrás: saját szerkesztés.

és a második leggyakrabban előforduló intézkedési forma volt. A szakirodalom eredményei alapján a világításcsere-intézkedések tekinthetők a leginkább költséghatékony intézkedésnek, mivel a cserélhető lámpatestek beruházási költségei viszonylag alacsonyak a megtakarításhoz képest, és a magasabb villamosenergia-tarifa rövidebb megtérülési időt eredményez (*Dubois és szerzőtársai* [2015]). A világításkorszerűsítés mellett az épülettechnikai rendszerek korszerűsítéséhez sorolható a fűtési és hűtési rendszerek korszerűsítése is, amelyet a harmadik leggyakoribb intézkedésként 9 vállalat alkalmazott.

Zilahy [2000] klasszifikációja szerint a tudatosságot, nevelést célzó intézkedések, a korszerűsítés és felújítás, a meglévő technológia módosítása és új technológia alkalmazása voltak a legjellemzőbbek a vizsgált időszakban és a vizsgált csoport körében. Az energiafogyasztás mérése, az energiakontrolling nem kapott külön említést a jelentésekben, de az éves adatszolgáltatási kötelezettség teljesítése feltételezi az energiafogyasztás nyomon követését. A *Zilahy* [2000] klasszifikációjában feltüntetett munkamódszerek megváltoztatására irányuló intézkedés nem volt jellemző a vizsgált vállalatoknál. Ez az intézkedés az adott technológiai kereteken

belül a munka jobb szervezésével vezet hatékonyságnövekedéshez. Ezenkívül az egyéb kategóriába tartozó intézkedések, mint például a tartalék berendezések számának csökkentése vagy a szerződések módosítása sem szerepeltek a jelentésekben. A megtérülési időt tekintve a rövid és közepes megtérülési idejű intézkedéseket preferálták a mintában szereplő vállalatok.

A tulajdonosi szerkezet szerint az állami vállalatok körében leggyakoribb intézkedések közé tartozott a munkavállalói szemlélet formálása, a világításkorszerűsítés, valamint az ingatlanok korszerűsítése (például a hűtés-fűtési rendszer korszerűsítése, nyílászárócseré). Az állami vállalatok kétharmada hajtott végre világításkorszerűsítést, ugyanekkor arányban indítottak szemléletformálási programot is. A külföldi tulajdonban lévő leányvállalatok körében a 2. táblázatban szereplő minden intézkedéstípus megjelent, de hasonlóképpen az állami vállalatokhoz, a szemléletformálás és a világításkorszerűsítés, valamint a hűtés-fűtés-, légtechnika-korszerűsítés és nyílászárócseré voltak a legjellemzőbbek. Ebben az alcsoportban megjelentek a jelentősebb beruházással járó intézkedések is, például az új termelési technológia alkalmazása.

Tevékenységi kör szerint az ipari nagyvállalatok 64 százaléka alkalmazott szemléletformálást, 42 százaléka hajtott végre világításkorszerűsítést. A harmadik leggyakoribb intézkedés a hűtés-fűtési rendszer korszerűsítése volt (6 vállalat), amelyet a légtechnika-korszerűsítés (4 vállalat) és a termelés korszerűsítése (4 vállalat) követett. A szolgáltatási szektorban működő vállalatok 78 százaléka hajtott végre munkavállalói szemléletformálást, 44 százaléka világításkorszerűsítést. A további intézkedéstípusok közé tartozott a nyílászárók cserje (2 vállalat), a légtechnika (2 vállalat) és a hűtés-fűtési rendszer (2 vállalat), valamint a szigetelés korszerűsítése (2 vállalat). A szolgáltató vállalatok közül kettő kizárólag szemléletformálást hajtott végre. Ebben az alcsoportban tevékenységükből fakadóan a termeléskorszerűsítés és a járművek cseréje nem fordult elő.

Fontos megemlíteni, hogy az intézkedések jellemző típusai idővel változnak. Nemzetközi tapasztalatok alapján az energiahatékonysági kötelezettségek bevezetését követő első években az alacsony beruházási költségekkel járó, rövid távon megtérülő, könnyen elszámolható intézkedések a jellemzők, majd az idő előrehaladtával a fajlagosan nagyobb energiamegtakarítást eredményező, komplexebb és költségesebb beruházások irányába fordulnak a kötelezettek (Pálffy [2021]).

Vállalati és szakértői interjúk

Az Európai Számvevőszék vállalati energiahatékonyság-javító intézkedésekre irányuló felmérése szerint vállalati körben pénzügyi mutatók (például a költségmegtakarítás aránya), illetve a megtérülési idő alapján értékelik és választják ki a projekteket (ESZ [2022]). A megkérdezett vállalati szakértők az energiafelhasználásuk csökkentésének okaiként kiadásuk csökkentését és az ISO 50001 szabvány⁷ által megköve-

⁷ Az ISO 50001 egy energiairányítási rendszerszabvány, amely a vállalati energiairányítási rendszer bevezetésének, fenntartásának és fejlesztésének követelményeit írja le (<https://audit-info.hu/iso5001>).

telt energiamegtakarítás teljesítését nevezték meg. Ezzel a szabvánnyal kapcsolatban a megkérdezett energetikai szakértők kiemelték, hogy a szabvány tartalmát és előírásait egyértelműen kommunikálni kell a fogyasztók számára a vállalati értékekkel történő azonosulás elősegítése érdekében.

Arra a kérdésre, hogy milyen szempontok alapján azonosították a fejlesztendő területeket, a legtöbb vállalati szakember válaszában az éves üzleti vagy stratégiai tervre hivatkozott, amely tartalmazza az energiahatékonyság javítására és az energiafelhasználás csökkentésére irányuló kezdeményezéseket is magában foglaló beruházási tervet. A fejlesztések kiválasztásánál a pénzügyi szempontok mellett szerepet játszott az EU-nak a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésére vonatkozó, 2030-ra kitűzött célja is. Mivel ezek a döntések sok szempontúak és széles spektrumú tudást igényelnek, a megkérdezett energetikai szakértők kiemelték szakmájuk fontosságát az információhiány kezelésében és a döntések elősegítésében. A szakértők pozitív trendként azonosították, hogy az együttműködés a szakreferensek és a vállalatok között egyre szorosabb, és az energiahatékonysággal kapcsolatos megkeresések száma is növekszik.

Bár a költségcsökkentés az elsődleges hajtóerő, a fenntarthatóság is jelen van mérlegelési szempontként a szén-dioxid-kibocsátás csökkentéséhez és a zöldenergia hasznosításához kapcsolódóan. Az ezekkel összefüggő fejlesztések nemcsak a környezetvédelmi célokat szolgálják, hanem hozzájárulnak a vállalatok pozitív piaci megítéléséhez is, és elősegítik a vállalati innovációt. Emellett a nem közvetlenül fenntarthatósági célú beruházásoknak is jelentkehetnek a fenntarthatóság társadalmi dimenziói szempontjából kedvező hatásai (például a szigetelés eredményeként a munkakörülmények javulása).

Az energetikai szakértők emellett kiemelték, hogy számos pályázat ösztönzi az energiahatékonysági beruházásokat, ami viszont torzíthatja a piacot, mivel a vállalatok inkább kívárnak egy pályázati lehetőséget az önerőből történő megvalósítás helyett. Ez azt jelzi, hogy a vállalatok beruházási döntéseiben jelentős szerepet játszanak a külső finanszírozási lehetőségek is.

Az energiahatékonysági intézkedések végrehajtásakor jelentkező kihívások között a vállalati szakemberek a szükséges pénzügyi forrásokat, a 2023-ban bevezetett beruházási stopot, az energiahatékonysággal kapcsolatos szemléletváltási nehézségeket, a jogszabályi környezet folyamatos változását, valamint a műszaki megoldásokkal és a fejlesztések időben történő befejezésével kapcsolatos problémákat említették. A vállalati szakemberekkel és energetikai szakértőkkel folytatott interjúk alapján azonosított mozgatórugókat és kihívásokat a 3. táblázat összesíti *Thollander–Ottosson* [2008], valamint *Cagno és szerzőtársai* [2013] klasszifikációja szerint.

Az állami tulajdonú vállalatok esetében főként az ingatlanok állagmegóvása kapcsán jelennek meg energiahatékonysági fejlesztések, míg a külföldi tulajdonú nagyvállalatok körében minden működési terület folyamatos monitoringja és az egyes részlegek versenyeztetése jellemző. Ez a különbség a tulajdonosi struktúrák közötti eltérő prioritásokra utal. Az állami cégekben is megtalálhatók már okosmérők, amelyek nemcsak folyamatosan figyelik az energiafelhasználást, de szükség esetén lehetőséget nyújtanak a beavatkozásra az energiafelhasználás optimalizálása érdekében. A fejlesztésekhez kapcsolódóan az energetikai szakértők általánosan három területet

3. táblázat

Az energiahatékonyság-javító intézkedések mozgatórugói és a kapcsolódó kihívások az interjúkban részt vevő vállalatok körében

	Hajtóerő	Kihívás
BELSŐ		
Piacca kapcsolatos/ gazdasági	költségcsökkentés nemzetközi verseny jobb munkakörülmények tudásmegosztás	beruházási költségek
Szervezeti/kulturális	vállalati stratégiák vezetői elkötelezettség proaktív szemléletmód	szemléletváltás
Technológiai/ strukturális	új technológiák	műszaki megoldások projektmenedzsment
KÜLSŐ		
Jogszabályi környezet	energiahatékonysági rendelet által előírt kötelezettségek ISO szabványhoz kapcsolódó kötelezettségek pályázatok, külső finanszírozási eszközök fenntarthatósági/energiahatékonysági célkitűzések	beruházási stop változó jogszabályi környezet

Forrás: saját szerkesztés.

emeltek ki: a szállításhoz, a termelési technológiához, valamint az épületekhez kapcsolódó beruházások a jellemzőek.

A vállalatok éves szintű energiahatékonysági beruházásokra fordított összege a kapott válaszok alapján vállalatfüggő, kisebb vagy nagyobb arányban évente változik, de a legtöbb esetben milliárdos (forint) nagyságrendet jelent. Ezeket a beruházásokat önerőből vagy taoforrások igénybevételével valósították meg. A megkérdezettek mindegyike használja az energiahatékonysági kötelezettségi rendszert (EKR), aminek köszönhetően jelentős összegeket tudtak megtakarítani, elsősorban az ingatlanok energiahatékonysági célú beruházásai (például szigetelés) során.

A megvalósított beruházások megtérülési ideje a megkérdezett négy nagyvállalatnál átlagosan 5 év volt. Az EKR bevezetése óta viszont sok esetben ez a megtérülési idő egy-két évre csökkent. Ez arra utal, hogy a vállalatok előnyben részesítik a rövid és középtávon megtérülő beruházásokat, míg a hosszú távú, több mint 10 éves megtérülési idejű projektek kevésbé jellemzőek. Ezt alátámasztják a megkérdezett szakértők válasza is, akik jellemző fejlesztésként az azonnal megtérülő (például szemléletformálás), valamint a középtávú, 2–4 év között megtérülő beruházásokat (például napelemes rendszerek telepítése) azonosították.

Az egyes beruházásokkal elért energiamegtakarítás mértéke vállalatonként nagyon eltérő volt, 3400 és 54 000 gigajoule között mozgott. Két vállalati szakember kiemelte, hogy az EKR-nek köszönhetően az adott évre előírt energiamegtakarítási kötelezettségnél nagyobb energiamegtakarítást tudtak elérni.

A beruházásokkal elért energiaköltség-megtakarítás éves értékére a megkérdezett szakemberek 130 millió és 1 milliárd forint közötti válaszokat adtak. Az egyik megkérdezett kiemelte azt is, hogy az éves beruházás értéke jellemzően a megtakarítási oldalon meg is térül.

Az EKR hasznosságát a szakértők abban látták, hogy lehetőséget kínál minden vállalat számára olyan beruházások megvalósítására, amelyeket korábban nem biztos, hogy végrehajtottak volna. Az EKR indulásakor jelentkező problémaként azonosították azt a tendenciát, hogy a vállalatok az első 2-3 évben a nagyobb megtakarítással járó beruházások helyett a kevesebb visszatérítéssel járó megoldásokat választották. Az EKR további problémájaként említették, hogy a jelenlegi elszámolási rendszer a korai cserét ösztönzi a berendezések élettartamának lejárt utáni csere helyett, és az Európai Unió tagállamai között nem egységes az elszámolás.

Az innováció iránti elkötelezettség mindegyik interjúalanynál tapasztalható volt. Emellett a folyamatos szemléletformálás is kiemelt szerepet kap a megkérdezettek körében, ez elengedhetetlen a hosszú távú fenntarthatóság biztosításához. A proaktív szemléletmód is megjelent a válaszokban, amely a karbonsemlegességet elősegítő lépések előre tervezésében nyilvánult meg.

Az energetikai szakértők nagy jelentőségű jövőbeli tendenciának tartották a hazai vállalatok energiamegtakarításának tőzsdei kereskedelmét, de kiemelték, hogy a bírság jelenleg gigajoule-onként 70 ezer forint, ha nem tudnak energiát megtakarítani, viszont gigajoule-onként 10–12 ezer forintért vásárolhatják a megtakarításokat. A büntetésükhöz képest így hetedáron juthatnak energiához a cégek, ezért féltő, hogy ha nagyon alacsony a támogatás, akkor az EKR nem fogja motiválni a vállalatokat.

Következtetések, jövőbeni kutatási irányok

Kutatásunkban olyan nagyvállalatokat vizsgáltunk, amelyek számára a kormány éves adatszolgáltatási kötelezettséget ír elő. Évente publikált energiahatékonysági jelentéseik alapján célunk a végrehajtott energiahatékonyság-javító intézkedéseik jellemzőinek elemzése volt. Az adatgyűjtés módszere kutatásunk korlátját jelentette, mivel csak azokat az 1000 főnél nagyobb alkalmazotti létszámmal rendelkező vállalatokat vontuk be az elemzésünkbe, amelyeknek 2017 és 2021 között volt online elérhető jelentése. Így egy kis elemszámú, 24 vállalatot tartalmazó minta jött létre, amely a Magyarországon tevékenykedő nagyvállalatokra és az adatszolgáltatási kötelezettségre vonatkozóan nem tekinthető reprezentatívnak, ezért általános következtetések levonását sem teszi lehetővé. Adatgyűjtésünk során tapasztaltuk, hogy az energiahatékonysági jelentésekben nem minden esetben tüntették fel az elemzett vállalatok energiafelhasználásuk éves mértékének pontos nagyságát vagy az egyes intézkedések által elért megtakarítások nagyságát részletes bontásban. Bár a rendelettel szabályozott minimális tartalmi követelmények elősegítik, hogy a jelentések mindegyike ugyanazokat az alapadatokat tartalmazza, a megvalósítás kezdeti időszakában (2017–2018) tapasztalható volt inkonzisztencia. Az elemzés kiegészítéseként strukturált interjúkat folytattunk

le a megkeresésünkre pozitívan reagáló nagyvállalatok energetikai szakembereivel és két energetikai szakértővel.

Az adatok elemzése során az energiahatékonysági intézkedéseknek két fő csoportját és négy alcsoportját azonosítottuk, az ezekből származó energiamegtakarítást nem minden esetben tudtuk részletesen lebontva elemezni. A vizsgált időszakban jellemző intézkedések a tudatossághoz, neveléshez kapcsolódó intézkedések, a korszerűsítés és felújítás, a meglévő technológia módosítása és új technológia alkalmazása.

A leggyakrabban előforduló, puha kategóriába sorolható intézkedés a munkaválalói szemléletformálás volt, amely a szervezeti akadályozó tényezők megszüntetésével jelentős mértékben hozzájárulhat a vállalatok hosszú távú fenntarthatóságához és energiahatékonyságuk javulásához – ugyanakkor önmagában nem elegendő a tartós, jelentős energiamegtakarítás eléréséhez. *Caricco–Riemer* [2011] szerint, ha az alkalmazottak visszajelzésben részesülhettek a hatékonyságnövelés hatásairól – ennek a szerzők által tesztelt formája a csoportos szintű e-mailben nyújtott visszajelzés volt –, 4 százalékkal nagyobb energiamegtakarítást eredményezett, mint az egyszerű tájékoztatás, oktatás.

A második leggyakoribb intézkedés a világítás korszerűsítése volt, amely a korszerűsítés, felújítás kategóriájába sorolható kemény intézkedés, és jelentősebb befektetés nélkül rövid távon megtérülhet, különösen a növekvő energiaárak mellett.

A harmadik leggyakoribb intézkedéstípus a hűtés-fűtési rendszer korszerűsítése volt, amely a hosszabb megtérülési idejű beruházások közé sorolható.

Tulajdonosi szerkezet alapján az energiahatékonysági jelentések és a készített interjúk rámutattak az állami tulajdonú és külföldi tulajdonú vállalatok közötti különbségekre a végrehajtott intézkedéseket tekintve. Bár mindkét esetben a szemléletformálás és világításkorszerűsítés volt a jellemző intézkedés, a külföldi tulajdonú vállalatok esetében az intézkedések szélesebb körét tudtuk azonosítani. A vállalati interjúk rámutattak arra, hogy az állami tulajdonban lévő vállalatoknál az állagmegóvás áll a középpontban, míg az külföldi tulajdonú vállalatok intézkedései több működési területre terjednek ki, és azok versenyztetése jellemző.

Az intézkedések kategorizálása rámutatott arra, hogy bizonyos intézkedéstípusok hiányoznak a vizsgált csoport körében, viszont alacsonyabb költség mellett is jelentősebb változást eredményezhetnek. Ilyen intézkedésnek tekinthető a munkamódszerek megváltoztatása, a tartalék berendezések számának csökkentése vagy a szerződések módosítása.

Az elmondható, hogy minden energiahatékonyság-javító intézkedés egyúttal a fenntarthatósághoz is kapcsolható. A vállalati interjúk alapján bár nem a fenntarthatóság az elsődleges döntési szempont, de minden megkérdezett a mérlegelési szempontok közé sorolta az intézkedésnek szén-dioxid-kibocsátás csökkentésére irányuló törekvését is. Az Európai Unió és Magyarország a szén-dioxid-kibocsátási célkitűzéseit tekintve a proaktív szemléletmód jellemző.

Bár a jelentések és a vállalati interjúk egyértelműen alátámasztják a vállalatok kibocsátási törekvéseit, az adatok azt mutatják, hogy e téren jelentősebb erőfeszítés szükséges. Annak ellenére, hogy a vizsgált időszakban a nagyvállalatok végrehajtottak

valamilyen energiahatékonysági intézkedést, amely kibocsátáscsökkenést is eredményezett, nem történt jelentős változás – eltekintve a koronavírus-járvány első hullámától – a vizsgált vállalatok kibocsátásában.

A vállalati interjúk rámutattak arra, hogy a megkérdezettek pozitív eszköznek tartják az EKR-t. Az energetikai szakértőkkel folytatott interjúk viszont rámutattak arra, hogy az érintettek az első időszakban az energiamegtakarítási kötelezettségeiket minél alacsonyabb összeg befektetésével igyekeztek elérni. A rendszer működéséből fakadóan idővel a növekvő kötelezettségeket csak nagyobb beruházások végrehajtásával tudják teljesíteni. Ez nemcsak nagyobb összeg befektetését jelentheti, hanem akár a több működési területet érintő kisebb beruházásokat is, vagyis a rendszer a vállalati működés teljes újragondolását ösztönözheti. A szakértői interjúk során említett probléma, hogy a kötelezettek inkább a korai cserét választják, aminek kezelése az elszámolási rendszer továbbgondolását irányozza elő. Bár a vállalati megkérdezettek nem említették ezt a problémát, a szakértők felhívták a figyelmet arra, hogy a nagyvállalatok vezetőinek szemléletét is formálni kell, valamint arra, hogy az energiahatékonysági kötelezettségi rendszernek a csere helyett az új berendezések élettartam végi cseréjét kellene ösztönöznie.

Az intézkedéseket a megkérdezett vállalatok nagyrészt saját forrásból hajtották végre, de megjelent az interjúkban a pályázatok ösztönző szerepe is. A pályázatokat tekintve azokat az intézkedéseket szükséges előtérbe helyezni, amelyeket a vállalatok jelentős része nem tud saját forrásból megvalósítani, vagyis a nagyobb költségű és hosszabb megtérülési idejű intézkedéseket.

Az energiamegtakarítások tőzsdei kereskedelmét jelentős jövőbeli trendként azonosították a szakértők, de a kötelezettség elmulasztásáért járó bírság és a megtakarítások gigajoule-onkénti árát összhangba kell hozni oly módon, hogy az a vállalatok saját energiahatékonysági erőfeszítéseit ösztönözze.

A kutatás korlátja, hogy nem reprezentatív mintavétellel a 2021. évi sokaságnak mindössze 1,5 százalékát vizsgálta, így következtetéseket csak az energetikai jelentések alapján vizsgált csoporttal összefüggésben tud levonni. Emellett a mintába bekerülő 24 vállalatból felkérésünkre mindössze négyen adtak interjút, ezek alapján nem lehetséges a vizsgált csoportra kiterjedő következtetéseket levonni. A kutatás célja az éves adatszolgáltatásban szereplő adatok áttekintése és összesítése volt. A négyéves energetikai auditok üzleti titkot és védett ismeretet (*know-how*) tartalmaznak, így ezek bevonásától a 24 vállalatra vonatkozóan eltekintettünk. Az energetikai jelentések inkonzisztenciája, az adatok hiányossága a kutatásunk közép-pontjába a jellemző intézkedések vizsgálatát, egy pillanatkép nyújtását helyezte, a hatékonyságvizsgálattól eltekintettünk.

A kutatás korlátaira való tekintettel jövőbeni kutatási irányként az elemzett időszak és az elemzett vállalatok körének bővítését jelöljük meg. Az intézkedések jellemző típusa idővel változik, így érdemes összevetni a kötelezettségek bevezetését követő első időszakot a 2021-es évet követő időszakokkal ugyanarra a csoportra vonatkozóan. A vállalatok köre kibővíthető azokkal a nagyvállalatokkal, amelyek nem rendelkeznek online elérhető jelentésekkel, de energiahatékonyság-javító intézkedéseik egy kérdőíves felmérés keretében lekérdezhetők.

Összegzés

Az éves adatszolgáltatási kötelezettség alá tartozó, 1000 főnél nagyobb alkalmazotti létszámmal rendelkező 24 vállalat 2017 és 2021 közötti online energiahatékonysági jelentései alapján kutatásunk azonosította a vizsgált időszakra jellemző energiahatékonyság-javító intézkedéseket. A tulajdonosi szerkezet és tevékenységi terület alapján láthatók eltérések, de a vizsgált vállalati csoportban ezektől függetlenül a leggyakrabban a szemléletformálás és a világítás korszerűsítése fordult elő. A csoportra az alacsony és közepes költségű, rövid és közepes megtérülési idejű intézkedések voltak jellemzők. Ez idővel változhat, ami indokolja a csoport 2021. évet követő további vizsgálatát. A lefolytatott négy strukturált vállalati és két szakértői interjú alapján a pénzügyi szempontok a jellemzők a projektek kiválasztása során, de a fenntarthatóság is megjelenik. Az interjúban részt vevő vállalatokra a proaktivitás és az innováció iránti nyitottság jellemző. A szakértői interjúk alapján az energiamegtakarítások tőzsdei kereskedelmét és a hosszú távú energiahatékonysági célkitűzéseket elősegítendő az EKR finom hangolásra és a nagyvállalatok célzott ösztönzésére van szükség. Jövőbeni kutatási irányként az elemzési időszak és az elemzésbe bevont vállalatok körének bővítését azonosítottuk.

Hivatkozások

- ÁSZ [2021]: SDG 7. Értékelés a „Megfizethető és tiszta energia” célkitűzés megvalósítása eredményességének ellenőrizhetőségéről. https://www.asz.hu/dokumentumok/megfizetheto_es_tiszta_energia_20210408.pdf.
- BAKOSS GÉZA–ZSEBIK ALBIN [1998]: A lakossági energiafelhasználás csökkentésének lehetőségei és környezetvédelmi hatásai. Zöld Belépő, 65. sz. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- BUDAY-SÁNTHA ATTILA [2004]: A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben. PTE KTK, Pécs.
- BUNSE, K.–VODICKA, M.–SCHÖNSLEBEN, P.–BRÜLHART, M.–ERNST, F. O. [2011]: Integrating energy efficiency performance in production management – gap analysis between industrial needs and scientific literature. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 19. No. 6–7. 667–679. o. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.11.011>.
- CAGNO, E.–WORRELL, E.–TRIANNI, A.–PUGLIESE, G. [2013]: A novel approach for barriers to industrial energy efficiency. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 19. 290–308. o. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2012.11.007>.
- CARICCO, A. R.–RIEMER, M. [2011]: Motivating energy conservation in the workplace: An evaluation of the use of group-level feedback and peer education. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 31. 1–13. o. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.11.004>.
- DROBYAZKO, S.–HILORME, T. [2022]: Methods for evaluating technical innovations in the implementation of energy-saving measures in enterprises. *MethodsX*, Vol. 9. 101658. <https://doi.org/10.1016/j.mex.2022.101658>.
- DUBOIS, M.-C.–BISEGNA, F.–GENTILE, N.–KNOOP, M.–MATUSIAK, B.–OSTERHAUS, W.–TETRI, E. [2015]: Retrofitting the electric lighting and daylighting systems to reduce energy use in buildings: a literature review. *Energy Research Journal*, Vol. 6. No. 1. 25–41. o. <https://doi.org/10.3844/erjsp.2015.25.41>.

- EB [2021]: „Irány az 55%!”: Az EU 2030-ra vonatkozó éghajlat-politikai célkitűzésének megvalósítása a klímasemlegesség elérése érdekében. Európai Bizottság, https://commission.europa.eu/document/19903c51-aaea-4c6d-a9c9-760f724a561b_hu.
- EEA [2024]: Primary and final energy consumption in Europe. European Environment Agency, <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/primary-and-final-energy-consumption>.
- EM [2023]: Magyarország Nemzeti Energia- és Klímaterve, 2023. évben felülvizsgált változat. Energiaügyi Minisztérium, Budapest, <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/5/54/54b/54b7fc0579a1a285f81d183931bfaa7e4588b80e.pdf>.
- ESZ [2022]: Vállalkozások energiahatékonysága. Van némi energiamegtakarítás, de a tervezést és a projekt kiválasztást hiányosságok jellemzik. Külön jelentés. Európai Számvevőszék, <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/energy-efficiency-in-enterprises-02-2022/hu/>.
- FINNERTY, N.–STERLING, R.–COAKLEY, L.–CONTRERAS, S.–COFFEY, R.–KEANE, M. M. [2017]: Development of a Global Energy Management System for non-energy intensive multi-site industrial organisations: A methodology. *Energy*, Vol. 136. 16–31. o. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2016.10.049>.
- GONTAREVA, I.–STREIMIKIENE, D.–IVANENKO, O. [2015]: Theoretical Background and Problems of Energy Efficiency in Ukraine. *Transformation in Business & Economics*, Vol. 14. 563–583. o.
- HUPX [2022]: EKR Hitelesített energiamegtakarítások piacmonitoring jelentése. Készítette a MEKH megbízásából a HUPX Zrt., Budapest, https://static1.squarespace.com/static/5d63affc1ac7d1000158fdb0/t/65f85bd4b3189e4265cf2a90/1710775252985/EKR_MEKH_HUPX_piacmonitoring-riport_1116_FINAL_formatted.pdf.
- IEA [2022]: Global Energy Review: CO₂ emissions in 2021. International Energy Agency, Párizs, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c3086240-732b-4f6a-89d7-db01be018f5e/GlobalEnergyReviewCO2Emissionsin2021.pdf>.
- IEA [2023]: CO₂ emissions in 2023. A new record high, but is there light at the end of the tunnel? International Energy Agency, Párizs, <https://iea.blob.core.windows.net/assets/33e2badc-b839-4c18-84ce-f6387b3c008f/CO2Emissionsin2023.pdf>.
- IPCC [2022]: Summary for Policymakers. Megjelent: *Shukla, P. R.–Skea, J.–Slade, R.–Al Khouradajie, A.–Van Diemen, R.–McCollum, D.–Pathak, M.–Some, S.–Vyas, P.–Fradera, R.–Belkacemi, M.–Hasija, A.–Lisboa, G.–Luz, S.–Malley, J.* (szerk.): *Climate Change 2022. Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* Cambridge University Press, Cambridge–New York, 3–48. o. <https://doi.org/10.1017/9781009157926.001>.
- ITM [2020a]: Magyarország Nemzeti Energia- és Klímaterve. Innovációs és Technológiai Minisztérium, Budapest, <https://www.banyasz.hu/images/klimapolitika/Magyarorszag%20Nemzeti%20Energiaterve.pdf>.
- ITM [2020b]: Nemzeti Energiastratégia 2030, kitekintéssel 2040-ig. Tiszta, okos, megfizethető energia. Innovációs és Technológiai Minisztérium, Budapest, <https://www.banyasz.hu/images/klimapolitika/Nemzeti%20Energiaterve%202030.pdf>.
- KSH [2022]: Magyarország 2022. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo_2022.pdf.
- KSH [2024]: Végső energiafelhasználás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/ene/hu/ene0006.html.

- LAGUIR, I.–STEKELORUM, R.–ELBAZ, J.–DUCHAMP, D. [2019]: Getting into the energy efficiency scene: does corporate social responsibility matter for energy efficiency in SMEs? *Applied Economics*, Vol. 51. No. 47. 5191–5204. o. <https://doi.org/10.1080/00036846.2019.1610719>.
- MALINAUSKAITE, J.–JOUHARA, H.–AHMAD, L.–MILANI, M.–MONTORSI, L.–VENTURELLI, M. [2019]: Energy Efficiency in Industry: EU and national policies in Italy and the UK. *Energy*, Vol. 172. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2019.01.130>.
- MÁLOVICS GYÖRGY–BAJMÓCY ZOLTÁN [2009]: A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 5. sz. 464–483. o.
- MET–E2 [2022]: Energiahatékonysági szolgáltatásaink. MET Magyarország Zrt.–E2 Hungary Zrt. <https://e2hungary.hu/uploads/editors/energiahatekonysagi-szolgáltatások-2022v2.pdf>.
- NADEL, S.–HERNDON, G. [2014]: The future of the utility industry and the role of energy efficiency. *American Council for an Energy-Efficient Economy, ACEEE Summer Study on Energy Efficiency in Buildings*, 270–285. o. <https://www.aceee.org/files/proceedings/2014/data/papers/8-138.pdf>.
- PÁLFFY ANIKÓ [2021]: Energiahatékonysági kötelezettségi rendszerek Európában. *Energia-gazdálkodás*, 62. évf. 4–5. sz. 14–19. o.
- REDDY, B. S. [2013]: Barriers and drivers to energy efficiency – A new taxonomical approach. *Energy Conversion and Management*, Vol. 74. 403–416. o. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2013.06.040>.
- THOLLANDER, P.–OTTOSSON, M. [2008]: An energy efficient Swedish pulp and paper industry–exploring barriers to and driving forces for cost-effective energy efficiency investments. *Energy Efficiency*, Vol. 1. 21–34. o. <https://doi.org/10.1007/s12053-007-9001-7>.
- VEDRES PÉTER–RINGHOFFER ÖRS ISTVÁN [2022]: Az energiahatékonysági kötelezettségi rendszer költségeinek előrejelzése. *Közgazdasági Szemle*, 69. évf. 5. sz. 597–624. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2022.5.597>.
- WEBER, L. [1997]: Some reflections on barriers to the efficient use of energy. *Energy Policy*, Vol. 25. No. 10. 833–835. o.
- YOUNG, W.–DAVIS, M.–MCNEILL, I. M.–MALHOTRA, B.–RUSSELL, S.–UNSWORTH, K.–CLEGG, C. W. [2015]: Changing behaviour: Successful environmental programmes in the workplace. *Business Strategy and the Environment*, Vol. 24. 689–703. o. <https://doi.org/10.1002/bse.1836>.
- ZILAHY GYULA [2000]: A szervezeti tagok motivációjának a szerepe az „energiahatékonysági rés” kialakulásában. Doktori értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest, https://phd.lib.uni-corvinus.hu/235/1/zilahy_gyula.pdf.

Beszámoló a makroelemzők fórumáról – panelbeszélgetés¹

62. Közgazdász-vándorgyűlés. Nyíregyháza, 2024. szeptember 5–6.

Immár 62. alkalommal, Nyíregyházán rendezték meg a közgazdász-vándorgyűlést, az egyik legrangosabb hazai közgazdász-konferenciát. A Magyar Közgazdasági Társaság Gazdaságpolitikai és Gazdaságelméleti Szakosztálya neves hazai makrogazdasági elemzők részvételével – Gazdasági szerkezet és termelékenység címmel – tartotta meg a panelbeszélgetését.

A szakértők megvitatták a magyar gazdaság szerkezeti sajátosságainak hatásait a termelékenységre és a hozzáadott érték előállítására. Megállapították, hogy a magyar gazdaság felzárkózása az elmúlt 30 évben jelentős volt, de a régiós versenytársaihoz képest a relatív pozíciója romlott. A magyar gazdaságban már nincs elegendő munkaerőpiaci tartalék a növekedés további dinamizálásához, ezért is szükséges a termelékenység kérdéseivel foglalkozni. A fő probléma az, hogy az állam által is támogatott és költséges infrastrukturális beruházásokat igénylő feldolgozóipari szektor alacsony hozzáadott értéket állít elő Magyarországon, viszont a piaci szolgáltatások egyes ágazatai a termelékenységben és a hozzáadott érték előállításában az Európai Unió élvonalában vannak. A szakértők megvitatták az iparpolitika egyes aktuális kérdéseit, felhívták a figyelmet arra, hogy szükség van az állami ösztönzők és az állami támogatáspolitikát átgondolására a hazai kis- és középvállalatok világkereskedelemben való mélyebb integrációjának előmozdítása érdekében. Ez a tájékoztató kísérletet tesz a panelbeszélgetés legfontosabb gondolatainak összefoglalására.

A panelbeszélgetést *Madár István* (a Portfolio.hu vezető makrogazdasági elemzője, az MKT elnökségi tagja) moderálta, négy makrogazdasági elemző vett részt benne: *Balaton András* (az MNB Közgazdasági Előrejelzés és Elemzés Igazgatóságának igazgatója, az MKT Gazdaságpolitikai és Gazdaságelméleti Szakosztályának elnökségi tagja), *Palócz Éva* (a Kopint-Tárki Zrt. vezérigazgatója, MKT alelnöke), *Kónya István* (a Budapesti Corvinus Egyetem professzora, a Corvinus Doktori Iskola Közgazdasági Intézetének dékánja, a KRTK KTI tudományos tanácsadója, az MKT

¹ A makroelemzők fóruma teljes panelbeszélgetés elérhető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=OAI9iX5E1Qc>.

Gazdaságpolitikai és Gazdaságelméleti Szakosztályának elnökségi tagja) és *ifj. Becsey Zsolt* (az UniCredit Bank Hungary Zrt. vezető makrogazdasági elemzője).

Mindegyik előadó nyolc percben ismertethette prezentációjának tartalmát, ezt követően szakértői vitára került sor.

Bevezető előadások

Kónya István bevezetőjében egy gondolatébresztő kérdéssel indított: mitől nő egy gazdaság, és mitől lesz termelékenyebb? A hosszú távú növekedés motorja minden országban a beruházás, amely tágan értelmezhető fogalom (gépek, innováció, tudás, egészség, intézmények). A beruházás a jelenben ráfordításokkal jár annak érdekében, hogy a jövőben ennek hasznait élvezhessük. A beruházást a gazdasági szereplők tervezhető pozitív jövőképe hajtja, hiszen a jelenbeli erőfeszítések (pénz, idő) megtérülését várják tőle. A közepes fejlettség kapcsán *Kónya István* rámutatott arra, hogy Magyarország nem közepesen fejlett, hanem fejlett országnak tekinthető például Kínához, Brazíliához képest. A növekedés fogalma általában negyedéves/éves távlatban jelenik meg. A gazdasági fejlődés azonban ennél tágabb fogalom, mert – hosszú távon értelmezve – tartós és stabil, évről évre történő növekedést jelent. A gazdasági fejlődés egyik fontos jellemzője a strukturális átalakulás, ahol a gazdasági erőforrások áttérődnének egyik szektorból a másikba. A beruházások kapcsán prezentációjában öt ország (Ausztria, Csehország, Magyarország, Korea, Lengyelország) tágan értelmezett beruházásait (GDP-arányos reálberuházás, egészségügy, oktatás, K + F-kiadások, szabályozási és törvényességi indikátorok) 2019-es adatok alapján vizsgálta. Kiemelte, hogy Magyarország a reálberuházások terén jól teljesített, a GDP-arányos egészségügyi és oktatási kiadásaink viszont már jóval alacsonyabbak, mint Ausztriában vagy Dél-Koreában. Magyarország GDP-arányos K + F-kiadásai a második legkisebbek az országcsoportban, Lengyelországgal állnak közel egy szinten. Az intézményi környezet hazai indikátorai (a szabályozás minősége, jogállamiság) elmaradnak a többi országétól. Magyarország csak a reáltőke-beruházásokban teljesít jól, de a tágan értelmezett beruházásokat tekintve már lemaradásban van. A magyar fejlettségi szint kapcsán kiemelte, hogy az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson mért GDP alapján a V4 országcsoportban Csehországé a legmagasabb érték, ezt követi Magyarország és Lengyelország (OECD-átlag 75 százalékán). Csehország fejlettségi szintje meghaladja Japánét és Dél-Koreáét is, de alatta marad Ausztria és az Egyesült Államok fejlettségi szintjének. India, Brazília és Kína viszont jóval alulmúlja a magyar fejlettségi indexet. A gyors vagy stabil növekedés kérdésköre kapcsán a brazil és dél-koreai átlagos éves GDP-növekedési rátákat hasonlította össze az egyes évtizedekben 1960 és 2020 között. Dél-Korea és Brazília gyorsan növekedett az 1960-as és 1970-es évtizedben, viszont a brazil növekedés 1980 és 2000 között jelentősen lelassult a dél-koreaihoz képest. Kiemelte, hogy egy ország felzárkózásának megítéléséhez nem 5–10 év növekedését, hanem egy 40–50 éves horizontot szükséges vizsgálni. Az újraiparosítás kérdéskörét vizsgálva négy ország (Ausztria, Csehország, Magyarország és Lengyelország) kapcsán bemutatta a négy alapvető szektor (építőipar, ipar,

mezőgazdaság, szolgáltatások) hozzájárulását a bruttó hozzáadott értékhez 2000-ben és 2019-ben. Megállapította, hogy minden fejlett országban a szolgáltatások a domináns szektor, amely a bruttó hozzáadott érték kétharmadát állítja elő, így a fejlett országok növekedése alapvetően szolgáltatásvezérelt. A két időpont közötti strukturális átalakulás kapcsán megjegyezte, minden vizsgált országban az ipar súlya csökkent, a szolgáltatásoké nőtt, a mezőgazdaság marginális és az építőipar moderált súlya mellett. Kónya István következtetésében hangsúlyozta, hogy az iparosítás csupán 0,1-0,2 százalékkal növelheti az ország tartós növekedését, a hosszú távú gazdasági fejlődés alapvetően a szolgáltatási szektorra épül, de megjegyezte, hogy a szolgáltatások bővülése az ipart is húzza, mivel a szolgáltatási szektor egy része szorosan rákapcsolódik az ipari termelésre.

Balaton András prezentációjában rámutatott, hogy az elmúlt évtizedben extenzív típusú gazdasági növekedés jellemezte Magyarországot, aminek az alapja főleg a munkatényező felhasználása volt. 2010 óta 850 ezer fővel bővült a foglalkoztatás, ami a demográfiai helyzet miatt már nem ismételhető meg. Így foglalkozni kell a termelékenységgel, mivel Magyarországon a termelékenységekben vannak kihasználatlan tartalékok. Ez nem azt jelenti, hogy a magyar munkaerő ne lenne hatékony, hanem inkább arra utal, hogy elsődlegesen a rendszerváltást követően kialakult gazdasági szerkezet magyarázza az alacsonyabb termelékenységi szintet. A magyar munkatermelékenységi mutató – az egy munkaóra jutó (vásárlóerő-paritáson mért) bruttó kibocsátás – az EU-átlag 79 százalékát éri el a 2022-es adatok alapján. Ha az egy munkaóra jutó – vásárlóerő-paritáson mért – hozzáadott értéket vizsgáljuk, akkor a magyar gazdaság rosszabbul teljesít, az EU-átlag 70 százalékát éri el. A mintegy 10 százalékos különbség oka az értékteremtésben van.

A magyar gazdaság volumenben sokat termel és exportál, de az OECD módszertana alapján számolt export hazai hozzáadottérték-tartalma (*Trade in Value Added, TiVA*) csak 54,1 százalékot ér el, így csak Szlovákiát előzzük meg (52,3 százalék) a kelet-közép-európai régióban, viszont ez az érték alatta marad a hasonló cseh (62,3 százalék), lengyel (71,1 százalék) és különösen a román (77,8 százalék) adatnak. A magyar gazdaságban nem a gazdaság volumenmutatóival van probléma, hanem az értékteremtő képességével. Ha a hozzáadott értéket a kibocsátás arányában a teljes nemzetgazdaságban vizsgáljuk, megállapítható, hogy a hozzáadott érték a magyar gazdaságban 39,5 százalék, ami alulmúlja az európai uniós és a román átlagot is. A probléma kettős: alacsony szinten és csökkenő trendben mozog a magyar gazdaság által előállított hozzáadottérték-mutató. A tendencia a régiós országokban is lefelé tart a koronavírus-járvány, az energiaársokk és az orosz–ukrán háború (utó-) hatásai miatt. Mindez azt jelenti, hogy egyre több termelés egyre kevesebb hozzáadott értéket teremt a magyar gazdaságban.

Mely ágazatokból jön az értékteremtés csökkenése? Ha az egyes gazdasági ágazatok hozzáadott értékének arányát 2015–2018 átlaga és 2022 között vizsgáljuk, megállapítható, hogy a tőkeintenzív feldolgozóiparban bekövetkezett 2,1 százalékos csökkenés teszi ki az összes nemzetgazdasági hozzáadottérték-csökkenés 61 százalékát. Ha a feldolgozóipari közvetlen hazai hozzáadottérték-kibocsátás arányának alakulását vizsgáljuk a kelet-közép-európai régióban, látható, hogy a magyar adat 2017–2018-tól

kezdvé csökkenő trendben van, és Magyarország 2022-re a visegrádi négyek sávjából is kiesett. 2015–2018 átlagától 2022-re 4,6 százalékos csökkenés következett be a feldolgozóipari közvetlen hazai hozzáadottérték-arányban; ez két összetevőnek köszönhető: az árhatásnak (–2,2 százalék) és a volumenhatásnak (–2,4 százalék). Az árhatás a feldolgozóipar árképzési erejének gyengülését jelzi (cserearányromlás), ami hozzájárul az értékteremtő képesség csökkenéséhez. Az MNB azt is vizsgálta, hogy a különböző méretű feldolgozóipari vállalatok kibocsátásának mekkora a hozzáadottérték-tartalma. A 10 legnagyobb vállalatnál volt a legalacsonyabb a feldolgozóipar teljes kibocsátásban vett hozzáadottérték-aránya (12,1 százalék), a 100 legnagyobb vállalatnál ennél körülbelül 3 százalékkal magasabb ez az arány, a teljes feldolgozóipari ágazat átlagát tekintve pedig 20,3 százalék. Vagyis megállapítható, hogy minél nagyobb egy feldolgozóipari vállalat Magyarországon, annál alacsonyabb az általa előállított hozzáadott érték. Ha a feldolgozóipar saját hozzáadott értékének 4,6 százalékos csökkenését felbontjuk alágazatokra, azt látjuk, hogy a járműgyártás (–1,2 százalék), az egyéb gépgyártás (–0,7 százalék), a vegyipar (–0,6 százalék) és az élelmiszeripar (–0,5 százalék), a villamos berendezések gyártása (–0,4 százalék)² a legnagyobb hozzájárulók a hozzáadott érték csökkenésében. A multiplikátorhatás kapcsán Balatoni András megjegyezte, hogy a feldolgozóipar beágyazottsága alacsony Magyarországon. Az ÁKM-adatok alapján számolt teljes (közvetlen + közvetett) feldolgozóipari hozzáadott érték – a beszállítói láncokat is figyelembe véve – nem éri el a 40 százalékot, ami a második legalacsonyabb érték az Európai Unióban. A jövőbe mutató pozitívumok kapcsán megjegyezte, hogy vannak kitörési pontok, olyan ágazatok, ahol a kibocsátás hozzáadottérték-tartalma és a munkatermelékenység is egyaránt magas, ezek nevesítve a következők: az infokommunikáció, a kreatív ipar (audiovizuális és kiadói tevékenységek, művészet, sport, szórakozás, szakmai, tudományos és műszaki tevékenységek), a gyógyszergyártás. Pozitívumként említette, hogy a piaci szolgáltatások kibocsátás arányában vett hozzáadott értéke 2017 óta az európai uniós átlagot is meghaladja. A hozzáadott értékhez leginkább hozzájáruló ágazatok a piaci szolgáltatásokban a pénzügy, a kereskedelem és az adminisztratív tevékenységek. A kreatív ágazatok közvetlen hozzáadottérték-aránya Magyarországon az ötödik legmagasabb az EU-ban (53,8 százalék), közel azonos, mint a román és a lengyel adat, relatív értelemben itt jól teljesít a magyar gazdaság. Az infokommunikációs szektorban a közvetlen hozzáadottérték-tartalom az európai uniós rangsorban az ötödik helyen szerepel (57,2 százalék). Összegzésképpen az előadó kiemelte, hogy annak van döntő jelentősége, hogy egy adott ágazatban a termelési lánc megfelelő részét foglaljuk-e el (vagyis a termelési lánc elejét, ahol az innováció létrejön). A mosolygórbe szerint a termelési lánc elején képződik a magas hozzáadott érték, ezért ha sikerül egy innovatív növekedési pályára állni bármely termelési láncban, az jelentősen emelheti a termelékenységet, és javíthatja a magyar gazdaság szerkezetét is.

Becsey Zsolt előadásában a 2015-ös adatokat vette alapul a gazdasági szerkezet vizsgálatához, mert a koronavírus-járvány miatt a 2020-as adatok nem tekinthetők stabilnak. A kelet-közép-európai régióban a feldolgozóipar hozzáadott értékének

² Lényegében az akkumulátorgyártást jelenti.

tartalma más országokban is alacsony, ennek javítása mindegyik országnak komoly kihívás. Az export hozzáadott értéke az OECD adatai alapján 2020-ban Magyarországon volt a legalacsonyabb (16 százalék) és Romániában a legmagasabb (23 százalék). A hozzáadott érték tartalmának emelése nehéz feladat, mert nehéz csatlakozni a feldolgozóipari értékláncokhoz. A feldolgozóipari cégek számára előnyös Magyarország földrajzi elhelyezkedése, a még mindig olcsó munkaerő és az állam támogatási politikája, mindazonáltal ezek a tényezők nem csak Magyarországra jellemzők. Becsey Zsolt előadásában kitért a témában végzett kutatásaira, vagyis arra, hogy hogyan jelenik meg a GDP termelési oldalán a GDP felhasználási oldalának változása, ismertette a termelés és felhasználás közötti multiplikátorhatás főbb jellemzőit Magyarországra, Csehországra és Romániára. Hat ágazaton keresztül bemutatta, hogyan hat a belföldi végső felhasználás egységnyi változása a GDP termelési oldalára. Rámutatott, hogy míg a magyar termelési multiplikátor értéke 1,4 körül van, addig a cseh és román multiplikátorok meghaladják az 1,6-es értéket. A magasabb érték azt jelenti, hogy jobban integrált a cseh és a román gazdaság, vagyis a vállalatok többen kereskednek belföldön, így relatíve kevesebb az importtartalom. A magyar termelési multiplikátorhoz legnagyobb mértékben az egyéb szolgáltatás (0,42), a közigazgatás, oktatás és egészségügy (0,37), az építőipar (0,17) és a kereskedelem (0,17) járul hozzá. Az ágazati részarányok azt jelentik, hogy egyes ágazatok milyen mértékben járulnak hozzá a gazdasági növekedéshez a belföldi felhasználás növekedése esetén. A feldolgozóipar részaránya a multiplikátorban Magyarországon a legalacsonyabb (0,09), vagyis itt a legalacsonyabb a feldolgozóipar részvétele a belföldi hozzáadott érték előállításban. Az építőiparral kapcsolatban az előadó megjegyezte, hogy szerepe azért fontos, mert a keresletoldali élénkítéseknek általában az építőipar a legnagyobb kedvezményezettje. Egységnyi keresletoldali élénkítés építőipari hozzáadott értékre kifejtett multiplikátorhatása attól is függ, hogy milyen az építőipar felhasználási szerkezete. A cseh építőipar multiplikátormutatója a legmagasabb (0,25) a vizsgált három ország közül, amiben szerepet játszik az alacsonyabb energiaimport és a magasabb tudásintenzív szolgáltatástartalom is. A közigazgatás, egészségügy, oktatás (állami szektor) kapcsán Becsey Zsolt kifejtette, hogy a közigazgatás hozzájárulása a termelési multiplikátorhoz a magyar és cseh gazdaságban magasabb (0,34–0,37), vagyis a kormányzati fogyasztás és a termelési oldal itt zárt rendszert alkot. A szolgáltatások a legnagyobb hozzájárulók a termelési multiplikátorhoz, nagyságuk mindhárom vizsgált ország esetében hasonló (0,42–0,50), ami a gazdasági szerkezet fejlődését is mutatja (mezőgazdaság-orientált, iparorientált, szolgáltatásorientált gazdaságok tipikus fejlődési görbéje). Hasonló módszerrel vizsgálták azt a kérdést, hogy az ágazati áremeléseknek mekkora hatása van az inflációra a beszállítói láncokon keresztül. A szolgáltatási ágazat „inflációs” multiplikátora a legmagasabb a vizsgált három országban (0,29–0,51). A román érték jelentősen alacsonyabb (0,29), mint a magyar (0,41) vagy a cseh adat (0,51). A szolgáltatások magas „inflációs” multiplikátorhatása azt jelenti, hogy a szolgáltatások erősen munkabérintenzív ágazatok, a magas multiplikátorérték miatt itt a legnehezebb letörni az inflációt. Szintén jelentős az „inflációs” multiplikátora a mezőgazdasági és élelmiszeripari ágazatnak (0,19) a magyar gazdaságban, ami jelzi, hogy milyen

jelentős szerepe van a teljes beszállítói láncban az élelmiszeriparnak. A kereskedelmi ágazatoknak (0,24) is nagy szerepük van a multiplikátorban az ármeghatározó erejük miatt. Összefoglalóan Becsey Zsolt megállapította, hogy a fenti gazdaság szerkezeti jellemzőket a kereslet élénkítése esetén a gazdaságpolitikának célszerű figyelembe venni, mert az országonként eltérő eredménnyel járhat.

Palócz Éva hozzászólásában kiemelte, hogy a gazdasági szerkezet és termelékenység témakörét három metszetben érdemes vizsgálni, nevezetesen az ágazati szerkezet, a vállalatok méret szerinti eloszlása és a vállalati tulajdon eloszlása (állami *versus* magántulajdon, külföldi *versus* belföldi) szerint. Kiemelte, hogy mindhárom tényező jelentős termelékenységi következményekkel jár a nemzetgazdaság számára. A szolgáltatások részaránya valamennyi EU-országban emelkedik, és eléri a GDP 65–70 százalékát, az újraparosítási törekvések nem tudják visszaszorítani a szolgáltatások magas arányát. Magyarországon a szolgáltatási arány visszaszorításának szándéka jelenik meg a szolgáltatások megadóztatásában, hiszen a különadók jelentős részben a szolgáltatási ágazatokat érintik (kivéve a gyógyszeripari különadót). Gazdaságpolitikai törekvés a szolgáltatások (kiskereskedelmi, pénzügyi, légi közlekedés) adóterheinek és az ipar részarányának növelése, ami hatékonyságvesztést okoz. Palócz Éva rámutatott, hogy az új, dinamikusan növekvő szolgáltatási ágazatokban (e-kereskedelem) a magyar tulajdoni hányad elenyésző. A vállalati méret kapcsán megjegyezte, hogy a gazdasági növekedés együtt jár a vállalatok méretének vagy számának növekedésével. A magyar gazdaságnak versenyhátrányt jelent, hogy kevés a nagyvállalat (munkavállalók száma több mint 250 fő), és ezek közül is kevés olyan cég van magyar tulajdonban, amely valódi árképzési erővel rendelkezik. A magyar vállalati szerkezet elaprózódott, sok kicsi és középvállalat van, amelyek általában árelfogadók. A lengyel élelmiszeripari vállalatokkal párhuzamot vonva az előadó kiemelte, hogy a belföldi tulajdonú lengyel élelmiszeripari vállalatok átlagos mérete több mint négyszerese a magyarénak. Ezenkívül a lengyel mezőgazdaságot szövetkezeti formájú integrált rendszerek jellemzik (például a tejiparban), amelyeknek jellemzően nagyobb az árképzési ereje. Komoly versenyhátrány a középvállalatok gyengesége és sérülékenysége, hiányzik az a stabil középvállalati réteg, amely a gazdaság gerincét adná.

A vita

Konvergenciapálya, európai uniós támogatások – elakadhat-e a magyar gazdaság felzárkózása?

Madár István az előadásokra reflektálva kiemelte, hogy a magyar gazdaság felzárkózási pályája már 28 éve tart. 1996-ban 60 százalékról indult a fejlettségi mutatóban, a legutolsó hivatalos statisztika szerint 76 százalékon áll jelenleg a magyar gazdaság, ami jelentős felzárkózásnak tekinthető. A magyar gazdaság három recessziós perióduson ment keresztül, az átlagos növekedési ütem 2 százalék volt, míg az Európai Unió átlagos növekedési üteme 1 százalékot ért el. Kérdésként merül fel, hogy mit

gondolnak az elemzők a felzárkózással összefüggésben a magyar gazdaság konvergenciapályájának lehetséges elakadásáról és a közepes jövedelem csapdájáról.

Kónya István válaszában elmondta, hogy a gazdasági felzárkózás üteme szerinte az elmúlt 30 évben alapvetően kielégítő volt Magyarországon. A veszély abban áll, hogy megrekedhet az ország a jelenlegi 70–80 százalékos fejlettségi rátán, aminek Japán az egyik klasszikus példája. Japán rendkívül gyors felzárkózással érte el az Egyesült Államok szintjének 70–80 százalékát, viszont az elmúlt 30 évben nem történt számottevő konvergencia.

Palócz Éva hozzászólásában rámutatott, hogy nem lehet elégedettnek lenni a magyar gazdaság elmúlt 30 éves teljesítményével, mert Magyarország lemaradt a régiós versenyben. Először a balti országok hagytak le, míg a szlovák gazdaság helyzete a vásárlóerő-paritáson alapuló statisztika módszertanának függvényében változott. Románia elmúlt időszak felzárkózási teljesítménye még akkor is jelentős, ha figyelembe vesszük a vásárlóerő-paritás számításának statisztikai és módszertani, valamint a román gazdaság növekedésének fenntarthatósági kérdéseit. 15 év alatt nőtt a román gazdaság az EU-átlag 40 százalékról 76 százalékra. A lengyel felzárkózás további példaként szolgálhat a magyar gazdaság számára. A sikeres lengyel felzárkózásban az is szerepet játszik, hogy a lengyel gazdaság intézményi mutatói lényegesen jobbak, mint a magyaré. A magyar felzárkózást nagyon erősen támogatta az európai uniós források intenzív beáramlása: a magyar európai uniós támogatások lehívási rátája kiemelkedően magas volt a régiós országokhoz képest. A következő években az európai uniós forrásbeáramlás csökkenése várható, ami a magyarországi relatív fejlettségi pozíció további romlásával járhat.

Balatoni András a centrum–periféria elmélet kapcsán utalt arra a növekedési dilemmára, hogy képes lesz-e Magyarország centrummá válni, vagy Nyugat-Európa perifériája marad, ez utóbbi fékezheti a további konvergenciát. A rendszerváltást követően az egyensúly vagy növekedés dilemmája volt a gazdaságpolitikai döntések középpontjában. A múltbeli növekedési időszakok általában együtt jártak az ország külső sérülékenységének növekedésével, ami egy külső sokk esetén (ilyen volt a 2007–2008-as világgazdasági válság) megakasztotta a felzárkózást. Továbbá a gazdasági konvergenciát érintő növekedési számvetési kérdés, hogy azok az erőforrások, amelyek révén az elmúlt évtizedben érdemi felzárkózást lehetett végrehajtani, elapadni látszanak. A magyar gazdaság az elmúlt évtizedben jól teljesített, de a relatív pozíciója a régióon belül nem kielégítő. A lengyel gazdaság jó példa a felzárkózásra, amelynek egyik döntő tényezője az volt, hogy Lengyelország az európai uniós támogatásokat a termelési láncban való pozíció javítására, vagyis a hiányzó termelési kapacitások kiépítésére használta fel. Balatoni András vitatta, hogy az európai uniós forrásoknak kiugróan nagy növekedési hatásuk lett volna a magyar gazdaságban, mivel szerinte ezek a források csak privát külső forrásokat válthattak ki. Kiemelte, hogy az európai uniós támogatások beáramlásának jelentős szerepe volt a nettó külső adósság leépítésében. Hangsúlyozta, hogy az európai uniós források rendelkezésre állása fontos a növekedéshez, de a megfelelő gazdaságstratégia kidolgozására is szükség van. Csúpan a pénzügyi források megléte nem elég, utalva a vállalati szektor magas likviditására és ezzel egyidejűleg a beruházások legutóbbi jelentős negyedéves csökkenésére.

A beruházási volument a keresleti bizonytalanság, a külső és belső környezet minősége is befolyásolja, a pénzügyi források rendelkezésre állása önmagában még nem elég a beruházási dinamika élénkítéséhez. A mennyiségi szemléletről át kell állni a minőségi, innovációvezérelt növekedési szemléletre, különben megnő a kockázata annak, hogy megakad a magyar gazdaság további felzárkózása.

Becsey Zsolt szerint a magyar gazdaság konvergenciája csak olyan rendkívüli esetben akadhatna el, ha Magyarország elveszítené a közös piachoz való hozzáférést, ennek azonban nincs valós esélye. Az Európai Unió növekedése a beszállítói kapcsolatokon keresztül biztosítja a magyar gazdaság EU-átlagot meghaladó növekedési ütemű felzárkózását, viszont cserébe jobban ki van téve az Európai Unió gazdasági ciklusainak, ami lényegesen szűkíti a gazdaságpolitika autonómiáját. A felzárkózási pálya nem tekinthető lineárisnak, jellemzően alacsony fejlettségi szintről indulva jelentős a növekedés, a magasabb fejlettségi szint elérését követően a fejlődés ütemére a csökkenő határhozadék elve érvényesül. A gazdasági növekedéshez szükséges munkaerő minősége kapcsán megjegyezte, hogy a vállalati felmérések alapján nem áll rendelkezésre a megfelelő számú és képzettségű munkaerő, a vállalatok szerint a kereslet után ez a második szűk keresztmetszet. A magyar gazdasági modell jellemzője, hogy a feldolgozóipar súlya nagy, és a vállalatok állami támogatása körülbelül kétszer akkora volt átlagosan az elmúlt 20 évben, mint az európai uniós vagy a régiós átlag.³ Ennek ellenkezője az észt modell, ahol az állam külön forrásokat allokált a kockázatvállalói vállalkozói attitűd képzésére, és ennek is köszönhetően Észtország a versenyképességi rangsorok élén áll. Az ír gazdaság külföldi működőtőke-aránya a magyaréhoz hasonlóan magas, de az ír külföldi működőtőke szerkezete eltérő a magyarétól: jellemzően a szolgáltatásintenzív iparágakba áramlott, és a munkaerő képzettsége is ennek megfelelően magasabb. Az ír példa az angol nyelv megléte miatt közvetlenül nem összevethető a magyar helyzettel, mivel az angol nyelvi közeg komoly versenyképességi előnyt jelent. Dél-Korea 1950-es és 1960-as években vitt iparpolitikai sikerének egyik titka a motorizációra (autóipar, elektronika) történő szakosodás volt, de azóta a világgazdasági folyamatok még komplexebbé váltak: jelentős kihívás annak egyértelmű meghatározása, hogy mely ágazatokba érdemes belépni. Okos tervező államra, kockázatitőke-befektetői szemléletre van szükség az iparpolitikában.

Centrum–periféria, magyar export komplexitási hozzáadott értéke – hogyan mérjük a hozzáadott értéket?

Madár István kérdésében utalt arra, hogy van olyan narratíva, amely szerint a magyar gazdaság exportszerkezetében magas a csúcstechnológiai export aránya és a gazdasági szerkezet komplexitási mutatója is.⁴ Ez azt vetíti előre, hogy a magyar gazdaság

³ A hazai akkumulátoripar költség–haszon elemzéséről és állami támogatásáról összefoglalást ad Győrffy [2023].

⁴ Az ipar DDP-arányos súlyáról, egyes ágazatok hozzáadottérték-arányáról és a gazdasági komplexitási index (ECI) szerepéről összefoglalást ad Madár [2024].

fejlődése sokkal kevésbé lesz kitéve a világgazdasági sokkoknak, vagyis a magyar gazdaság szerkezetével nincs jelentős probléma.

Kónya István hangsúlyozta, hogy az export nem a hozzáadott értéket méri, hanem egy bruttó mutató. Ha az általunk realizált hozzáadott érték kicsi és nem komplex, akkor lehet bármilyen komplex az exportvolumen. A felzárkózási pálya kapcsán megjegyezte, hogy a balti országok alacsonyabb színtről zárkóztak fel, de a magyar gazdaság felzárkózásában az a legfontosabb probléma, hogy nem tudott közeledni a cseh vagy a szlovén gazdaság fejlettségi mutatóihoz. A centrum–periféria kapcsán Kónya István kifejtette, hogy nem eleve elrendelt, hogy egy adott ország centrumhoz vagy perifériához tartozik-e. Magyarország földrajzilag centrumhelyzetben van, geopolitikai adottságai előnyösek – ellentétben Finnországgal, a balti országokkal, Írországgal vagy Dél-Amerikával, de ezek az országok mégis nagyobb gazdasági konvergenciát tudtak felmutatni. Megfelelő gazdaságpolitikával, szabályozási és intézményi környezettel lehet csak a gazdasági lemaradáson változtatni.

Balaton András jelezte, hogy az export- és az importvolumen komplexitását együtt szükséges vizsgálni; hozzátette, hogy a magyar export komplexitási hozzáadott értéke viszonylag mérsékelt. Utalt a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának egyik tanulmányára,⁵ ebben egy olyan komplexitási mérőszámot alkottak meg a kutatók, amely a nettó exporton keresztül vizsgálta a komplexitási hozzáadott értéket, ami viszont jelentősen árnyalja a bruttó export alapján levonható következtetéseket. A centrum–periféria kapcsán kifejtette, hogy nem földrajzi értelemben értendők a centrumok, hanem abban az értelemben, hogy létezik a gazdasági tevékenységeknek egy olyan központja, ahonnan megszervezik és optimalizálják a termelési láncokat.

Palócz Éva szerint a fő probléma nem az, hogy a balti országok utolérték Magyarországot, hanem az, hogy Magyarország el is maradt tőlük a felzárkózásban. A többi régiós országokra is igaz, hogy rosszabb induló helyzetből tudtak magasabb fejlettségi szintre eljutni. A magyar gazdaság relatív fejlettségi pozíciója gyengül, ami folyamatosan munkaerő- és kereskedelemelszívó hatással, valamint kivándorlással is jár.

Hozzáadottérték-teremtés – miben különbözünk a régiós versenytársaktól?

Madár István az elhangzottakra reagálva megállapította, hogy vannak olyan jelek, amelyek szerint szerkezeti okokból korlátos lehet a magyar gazdaság további felzárkózása. A régiós gazdaságokra jellemző, hogy látszólag ugyanolyan típusú értéklánckokban (autóipar) vannak, a fejlett nyugat-európai országok működőtőke-importján alapuló technológiát alkalmaznak, és az egyedi magyar munkaerő termelékenységé sem különbözik jelentősen a régiós versenytársakétól. Kérdésként merül fel, hogy mi az oka az alacsony magyar hozzáadottérték-teremtésnek.

Becsey Zsolt hozzászólásában a hozzáadott érték teremtése kapcsán kifejtette, hogy ki vagyunk szolgáltatva a gazdasági központok döntéseinek a tevékenységek régiós

⁵ Az EconNet csoport témában jegyzett publikációinak elérhetősége: <https://ktk.pte.hu/en/tudomany/kutatasok/econnet-team>.

elosztásában, ezeknek a döntéseknek a hátterét nehéz feltárni. A tevékenységek elosztásához adaptálódniuk a feldolgozóipari gyárak vezetőinek feladatkörei is, ezek a feladatok általában operatív és nem stratégiai jellegűek. A vezetői tevékenységek elosztása már akkor eldőlt, amikor idetelepült a vállalat; jellemzően a feldolgozóipari gyáregységek vezetői képességeikhez mérten alul vannak foglalkoztatva. Célszerű lenne a feldolgozóipari gyáregységek vezetőit ösztönözni abban, hogy saját cégeket, startupokat hozzanak létre, viszont ebben akadályt jelent az, hogy a feldolgozóipari középvezetőknek csak az értéklánc egy meghatározott részére van rálátása, ami túlságosan specializált tudást ad. A régiós országokat összehasonlítva Becsey Zsolt megállapította, hogy a visegrádi országok közül Lengyelországnak van a legnagyobb belső piaca, a magyar gazdaság szerkezete leginkább a szlovák gazdaságra hasonlít.

Balatoni András hozzátette, hogy voltak olyan periódusok, amikor a magyar gazdasági fejlődést alapvetően az import jellemezte (tőke, technológia, piachoz való hozzáférés). Ez akkor volt eredményes, amikor a magyar gazdaságban voltak jelentős munkaerőpiaci tartalékok, és ezzel párhuzamosan a munkanélküliségi ráta is jelentősen csökkenni tudott. A mostani gazdasági helyzetben „kvantumugrás” szükséges, már nem elég a külföldi működőtőke importja, hanem meg kell találnunk a magyar gazdaság erősségeit, amelyek kitörési pontok lehetnek (egyetemi tudásközpontok, startupok), és amelyek világgazdasági szinten is tudnak értékesíteni. Ez egy más gazdaságfilozófiát igényel, mint a tőkeimporton alapuló mennyiségi szemlélet. A jelenlegi jelentős nagyságrendű állami támogatások az amúgy is alacsony feldolgozóipari hozzáadottérték-tartalom előállítását támogatják, amely nem növeli a termelékenységet, és nem okoz magasabb felzárkózási dinamikát.

Palócz Éva az állami támogatáspolitikára kapcsán megjegyezte, az állami támogatás magas szintje jellemzi a magyar gazdaságot az európai uniós átlaghoz képest. Az államháztartási kiadások funkcionális osztályozása szerint a gazdasági funkció (állami támogatásokra és a gazdasági rendszer működtetésére fordított állami kiadások) Magyarországon eléri a GDP 10,5 százalékát (3000-3500 milliárd forint), ami körülbelül duplája az európai uniós átlagnak. Az állam ilyen mértékű gazdasági szerepvállalása szükségtelen, a magánszektor kárára valósul meg.

Kónya István hozzászólásában kiemelte, hogy a gazdaságpolitika alapvető feladata a megfelelő ösztönzőrendszerek kialakítása. Magyarországon az elmúlt 20 évben az ösztönzőrendszerek rosszul lettek kialakítva, emiatt az európai uniós támogatások sem lettek hatékonyan felhasználva. A versenyalapú, értékteremtő viselkedési elv helyét átvette a járadék vadász- (*rent-seeking*) mentalitás. Az európai uniós támogatások felhasználása rossz irányba vitte a gazdaságot: bizonyos állami monopóliumokból magánmonopóliumok és egyes külföldi monopóliumokból hazai kézben lévő monopolizált piacok jöttek létre. A nemzetközi versenyben lévő magyarországi vállalatok döntően az állami forrásokkal támogatott multinacionális körből kerülnek ki, míg a hazai tőke és tudás főleg a belső piacra termelő szektorokban van. Dél-koreai példával összehasonlítva Kónya István megállapította, hogy az egyes szektorokba (hajó- és chipgyártás) allokált állami támogatások megtérülését nehéz megítélni, de általában jellemző, hogy az államilag támogatott szektorokat a támogatást követően egy erős nemzetközi versenynek tették ki, ami jellemzően a feltétele volt az állami támogatások felhasználásának.

Nemzeti zászlóshajók – miért nem terjeszkednek eléggé a hazai kis- és középvállalkozások?

Madár István megállapította, hogy konszenzus van abban, hogy a magyar munkaerő termelékenysége nem alacsonyabb, mint a környező régiós országoké, és a hazai menedzsment képességei sem rosszabbak a régiós versenytársakénál, viszont az állami ösztönzési rendszer hatékonysága Magyarországon nem kielégítő. Vannak nemzetközi szinten is sikeres magyar vállalatok (OTP), de összességében kevés a régiós és nemzetközi szinten is prosperáló hazai kis- és középvállalatok száma. Kérdésként merült fel, hogy milyen tényezők (mikroszerkezet, menedzsmenttudás, állami ösztönzők) játszanak szerepet a nemzetközi terjeszkedésben, és miért maradunk el a nemzetközi piacra termelő hazai kis- és középvállalatok számában a régiós versenytársaktól.

Balatoni András hozzászólásában elmondta, hogy a hazai piac hatása a piacra lépésben meghatározó. A lengyel gazdaságnak nagy, 40 milliós belső piaca lehetőséget biztosít a lengyel vállalatok számára a mérethatékonyságból fakadó növekedésre, ezáltal kedvezőbb helyzetben vannak a nemzetközi terjeszkedéshez is. A nyelvi közeg is fontos versenyképességi tényező, az ír példa azt mutatja, hogy az angol nyelvi közeg miatt könnyebb volt a szolgáltató szektornak a globális termelési láncokhoz való kapcsolódása. A másik meghatározó tényező a kockázatvállalási hajlandóság, a magyar háztartási és vállalati szektort általában konzervatív, kockázatkerülő attitűd jellemzi. Az exportpiacra lépés nagyon kockázatos művelet, és az exporttevékenység megkezdését meg is kell tudni finanszírozni. Az MNB által azonosított, jellemzően magyar tulajdonú 1134 innovatív kis- és középvállalat a magas kockázatvállalási hajlandóságban tér el jelentősen egy átlagos magyar kis- és középvállalattól, amelyek a vállalati sokaság 0,3 százalékát teszik ki, de ők adják a teljes export 13 százalékát.⁶ Ezek az innovatív cégek jelentik a kitörési pontot a magyar gazdaságban.

Becsey Zsolt hozzászólásában az oktatás szerepét emelte ki a szükséges kockázatvállalási hajlandóság és a puha készségek (*soft skill*) kifejlesztésében. Ez a probléma nemcsak magyar sajátosság, hanem Nyugat-Európában is jelen van. Kiemelte, hogy a magyar vállalkozói kockázatvállalási attitűd megváltoztatásában fontos szerepe van a közelgő generációváltásnak is.

Lehetséges megoldások

Madár István az elemzők véleményét kérte a lehetséges megoldási javaslatokról, amelyek a következők lehetnek: 1. a működőtőke okos bevonása magas hozzáadott értékű tevékenységekbe, 2. nyertes ágazatok kijelölése az állami gazdaságpolitika által, 3. gazdasági központok (hubok) létrehozása a magasabb belföldi hozzáadott

⁶ A magyar innovációvezérelt vállalatok koncepciójáról összefoglalást ad MNB [2023].

értékű termelés létrehozása érdekében egy-egy ágazatban, 4. okos kis- és középvesztési politika, 5. új iparpolitika, 6. az emberi tőke fejlesztése.

Balaton András hozzászólásában elmondta, hogy mindegyik felsorolt tényezőt fontosnak tartja, és emlékeztetett rá, hogy az MNB korábban már kidolgozta a magyar gazdaság versenyképességének javítására vonatkozó rendszerszintű javaslatát.⁷

Palócz Éva vitatta a további külföldi működőtőke bevonásának szükségességét, emlékeztetett rá, hogy egyre alacsonyabb hozzáadott értéket képviselő távol-keleti működőtőke érkezik. Nincs szabad munkaerő-tartalék a magyar gazdaságban, így a külföldi gyáregységek termelésbe állítása egyre inkább munkaerőimportot tesz szükségessé.⁸ A nyertes ágazatok állami gazdaságpolitika által történő kijelölése is erősen véleményes, hiszen a hetvenes évek iparpolitikai koncepcióira (ecócnprogram, textilipari rekonstrukció) emlékeztet.

Kónya István szerint a magyar állam klasszikus feladatainak (oktatás, egészségügy) hatékonyabb ellátása és minőségi javítása lenne a megoldás. Az államnak alapvetően nem feladata az iparpolitikában a nyertes ágazatok kijelölése, és a hazai kis- és középvállalati szektorban még mindig jelentős az állami befolyás, ami káros, hiszen a szelekciót, a gazdasági rendszerek működtetését a piaci mechanizmusok (árrendszer) révén a piaci szereplők valósítják meg.

Becsey Zsolt hozzászólásában az okos működőtőke-beruházások kapcsán elmondta, hogy a működőtőke a legdrágább finanszírozási forma az állami támogatások magas szintje és a profitrepatriálás miatt. A működőtőkéhez kötődő állami támogatás szerinte csak bizonyos esetekben lehet előnyös, például akkor, ha egy termelési értékláncban kizárólagosan egy Magyarországon végzett tevékenység szükséges. A nyertes ágazatok állami kijelölése kapcsán elmondta, ez egy bonyolult feladat, mert sok dimenziót kell figyelembe venni (innováció, export, foglalkoztatás), és a szempontok súlyozásának vagy a prioritások sorrendiségének változása megváltoztathatja a kijelölt ágazatok addig felállított sorrendjét. Ezenkívül a módszer hátránya, hogy az állami támogatások csak lassan térülnek meg, ezért a gazdasági ciklus aktuális helyzetét nem tudja megragadni. A gazdasági központok (hubok) létrehozása járható út lehet egy klasztermenedzsment-szervezet létrehozásával, vagyis akkor, amikor az egyetem, a vállalat és az állam ökoszisztémát alkotva hoz létre egy innovációs projektet. A legújabb kormányzati iparstartégiában szerepel ilyen kezdeményezés. Végezetül Becsey Zsolt felhívta a figyelmet a gazdaságpolitika kiszámíthatóságának fontosságára is.

Madár István zárszavában megállapította, hogy a szakpolitikák egysége, az előnyös piaci és intézményi környezet, valamint a megfelelő állami ösztönzőrendszer szükséges a hazai értékteremtés magasabb szintjének eléréséhez.

⁷ A 330 pontból álló versenyképességi program (MNB [2019]) és a 144 pontból álló fenntartható egyensúly és felzárkózás programja (MNB [2022]).

⁸ A külföldi munkaerőimportról összefoglalást ad: MNB [2024].

Hivatkozások

GYÖRFFY DÓRA [2023]: Iparpolitika és akkumulátorgyártás Magyarországon és Svédországban. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 4. sz. 245–273. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2023.3.245>.

MADÁR ISTVÁN [2024]: A magyar gazdaságpolitika 4 tévhite. *Portfolio.hu* április 22. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240422/a-magyar-gazdasagpolitika-4-tevhite-680533>.

MNB [2019]: Versenyképességi program 330 pontban. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/versenykepessegi-program-330-pontban>.

MNB [2022]: Fenntartható egyensúly és felzárkózás 144 pontja. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/144-pont-hun-2023-0502-vegleges-digitalis.pdf>.

MNB [2023]: Növekedési jelentés. Június, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/novekedesi-jelentes-2023.pdf>.

MNB [2024]: Inflációs jelentés. Június, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/hun-ir-digitalis-26.pdf>.

Laczkó Tihamér

Laczkó Tihamér hitelelemző, OTP Bank Nyrt., az MKT Gazdaságpolitikai Szakosztályának titkára (e-mail: laczkotihamer.mkt@gmail.com).

PUBLIC EXPENDITURE UNDER POPULIST GOVERNMENTS IN CENTRAL
AND EASTERN EUROPE

István Benczes and Norbert Szijártó

Since the 2010s, a populist turn has been taking place in Central and Eastern Europe, and consequently populist parties have assumed control over the respective governments. In the literature, populist rule has been characterised with a) an irresponsible fiscal policy which ignores the budget constraint; and b) a biased redistribution policy that deliberately divides society into two antagonistic groups. Our analysis, covering the period between 2010 and 2022, demonstrates that populist governments in the region – generally speaking – have not relied on the accumulation of public deficit and debt; they, have, in fact, not differed from their non-populist peers with regard to fiscal discipline. Nevertheless, incumbent populist parties have used a conscious redistribution policy in their spending activities by favouring certain groups in society. Yet the spending preferences of populist parties in the region do show discrepancies as well; therefore, no single type of fiscal programme can be identified in the studied period.

EXAMINING THE EFFECT OF EU SANCTIONS USING THE EVENT STUDY
METHODOLOGY

Dorina Kiss, Diána Ivett Fűrész and Gábor Rappai

This study examines the impact of the European Union's sanctions against Russia and the news about them on gas prices. Using the event study methodology, we primarily seek to answer whether the different types of news related to sanctions (any mention of the sanctions package, announcements of its content or adoption) impacted gas prices significantly and in differing ways. The 24 selected events were analysed using three different model variants (market model, GARCH, EGARCH) and four different (3-, 5-, 10-, and 15-day) window lengths. Our results confirmed our hypothesis that the mere mention of sanctions has an upward effect on gas prices, similar to the other two types of news.

THE POTENTIAL ECONOMIC BENEFITS OF IMPROVING THE DOMESTIC CHILD PROTECTION SYSTEM

Kitti Szombath and Erzsébet Teréz Varga

The study approaches child protection involvement from an economic perspective, and is thus a niche study in the Hungarian literature. It seeks to quantify the social benefits to society of mitigating the negative impact of involvement in the provision of child protection, and the maximum return on investment in the child protection system for a given payback period and discount rate. As in international research, the evaluation of the project is based on a cost-benefit analysis of the increase in educational attainment. The social benefit is estimated by determining the number of people affected and the social benefit per person affected, and the social discount rate is determined using two types of elasticity estimates. The results suggest that a greater allocation of public resources to child protection provision not only benefits the individuals concerned, but can also result in a positive net present value investment for society as a whole.

CORPORATE ENERGY EFFICIENCY IN PRACTICE. LESSONS FROM A SMALL SAMPLE ANALYSIS IN HUNGARY

László Jóna and Eszter Szemerédi

Achieving the EU's climate neutrality target requires each Member State to reduce its energy consumption. Member States, including Hungary, are paying particular attention to encouraging businesses to modernise their energy consumption. Our research focuses on the results of energy efficiency measures implemented by large companies with more than 1,000 employees, based on the company energy efficiency reports available online between 2017 and 2021. Our research also incorporates results from four interviews conducted with companies and two interviews conducted with energy efficiency experts. The sample of 24 companies obtained through data reduction is not representative, but the analysis shows that the most commonly implemented measures in the 5 years analysed were raising employee awareness and lighting upgrades. The four company and two expert interviews confirmed that companies prefer energy efficiency investments that pay off in the short to medium term. By ownership structure, there were differences in the type of measures implemented. The main driver for energy efficiency measures is cost reduction, complemented by sustainability considerations such as reducing carbon emissions.

A Közgazdasági Szemléhez benyújtott tanulmányok elbírálásának szempontjai

Tisztelt Lektorunk!

Kérjük, hogy *véleményének megfogalmazása után* töltse ki az alábbi táblázatot, kérdés-csoportonként X-szel jelezve azt a minősítést, amely a legközelebb áll értékeléséhez!

Értékelési kritérium	Nagyon gyenge/ elfogadhatatlan	Elfogadható, megüti a mércét	Kiváló
Tartalmi megítélés			
Relevancia, várható hatás			
Precizitás, világosság			
Szakirodalmi megalapozás, hivatkozások			

Kérjük, a táblázatban foglalt minősítéseket összegezve, *feltétlenül* húzza alá az alábbi javaslatok egyikét!

- A cikk közlését (jelentéktelen javításokkal) *támogatom*.
- A cikk közléséhez *lényeges átdolgozásra* van szükség.
- A cikk közlését *nem támogatom*.

Kérjük, lektori véleményét az alábbi megfontolások alapján készítse el, és lehetőség szerint válaszoljon minden fontosabb kérdéscsoportra az elbírálendő cikkel kapcsolatban.

1. A cikk tartalmának megítélése

Világos, könnyen azonosítható és elemzésre érdemes a probléma, amelyet a cikk tárgyal?

- Alkalmas a szerző által kifejlesztett modell (elemzési keret) a probléma megválaszolására?
- Megfelelők a szerző által választott módszerek, illeszkednek a kutatási kérdéshez? • Elfogadható vagy legalább vitára érdemes a szerző magyarázata, érvelése?

2. A cikk relevanciája, várható hatása

Mennyire fontosak a cikkben felvonultatott új tudományos eredmények az elmélet vagy a gyakorlat (esetleg mindkettő) szempontjából? • Ösztönöz a cikk továbbgondolásra, új kutatásokra? • Várható, hogy a tanulmány tudományos vitát ébreszt? • Van a cikknek gazdaságpolitikai, illetve a vállalatok számára fontos mondanivalója?

3. Precizitás, világosság, áttekinthetőség

Egyértelmű, logikus a kifejtés, világosak a cikk állításai, érvelése? • Vannak fogalmi csúsztatások, homályos fogalmak a tanulmányban? • Hibátlanok a matematikai levezetések, képletek, formulák, táblázatok? • Arányos a cikk szerkezete? • Gördülékenyen van megírva a tanulmány?

4. Szakirodalmi megalapozás és hivatkozások

Épít a szerző a témában közölt releváns szakirodalomra, azt kellő mélységben ismeri? • Tartalmiak a szerző hivatkozásai, vagy formálisak? • Vannak tételesen felsorolandó hiányosságok ezen a területen (megkerülhetetlen szerzők kihagyása, kevésbé fontos szerzők citálása, túlzott mértékű önhivatkozás, nem független, lekötözött hivatkozások stb.)? • Nem támaszkodik a szerző megengedhetetlen mértékben más szerzők írásaira? • Túlmege a tanulmány a szakirodalom egyszerű ismertetésén, összefoglalásán? • Korrektek, pontosak a szerző hivatkozásai a cikkben belül és a cikk végén közölt hivatkozásjegyzékben?

Kedves Szerzőink!

Az MTA Könyvtár és Információs Központtal együttműködve cikkeinket ellátjuk a CrossRef-nél regisztrált DOI-azonosítóval. Ezért kérjük, hogy a *Hivatkozásokban* tüntessék fel a művek DOI-azonosítóját (természetesen sokszor előfordul, hogy nincs ilyen). A DOI a következő linkre kattintva kereshető meg: <http://search.crossref.org>.

Például:

BOLDRIN, M.–MONTES, A. [2005]: The intergenerational state. Education and pensions. *Review of Economic Studies*, Vol. 72. No. 3. 651–664. o.

A hivatkozott tételt bemásoljuk a keresőmezőbe, a találati listából pedig kiválasztjuk a megfelelő tételnél lévő hivatkozást, és beszurjuk a hivatkozás végére: BOLDRIN, M.–MONTES, A. [2005]: The intergenerational state. Education and pensions. *Review of Economic Studies*, Vol. 72. No. 3. 651–664. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937x.2005.00346.x>.

Ne feledkezzenek meg a beszurtt hivatkozás hiperhivatkozásként való megjelöléséről a kéziratban!

A CrossRef-nél regisztrált DOI növeli a cikkek láthatóságát, könnyíti az adott, kapott hivatkozások összesámlálását!